

(1856-1939)

זיגמונד פרויד

(1919)

האלביתי

בצירוף התרגומים:

לעניין הפסיכולוגיה של האלביתי מאת ארנסט ינטש

איש החול מאת את"א הופמן

תרגום מגרמנית למסותיהם של פרויד וינטש ד"ר רות גינזבורג

תרגום מגרמנית לסיפורו של הופמן נילי מירסקי

עורך מדעי לסדרה ד"ר יצחק בנימיני

רסלינג

Das Unheimliche

Sigmund Freud

Sigmund Freud, Selected Works in Hebrew - VIII

Scientific editor of the series: Dr. Itzhak Benyamini

Translation: Dr. Ruth Ginsburg

Language editor: Morag Segal

Cover Design: Neta Shoshani

Graphic Design: Ilana Lasri

© Rights for translation given by:

- Sigmund Freud - Das Unheimliche (1919)

aus: Gesammelte Werke in 18 Bänden, Band XII

© Copyright 1948 by Imago Publishing Co., Ltd., London.

Mit Genehmigung der S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main.

Also in: Freud-Studienausgabe, Bd. IV, S. Fischer Verlag, 1994, S. 241-274.

All Hebrew rights reserved by

© RESLING Publishing Ltd., 2012

Resling, Itamar Ben-Avi 1, Tel-Aviv 64736

Printed in Israel, 2012

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני,
אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

עיצוב עטיפה: נטע שושני

סדר דפוס: אילנה לאטרי

עריכת לשון: מורג סגל

www.resling.co.il

רסלינג, איתמר בן-אבי 1, תל אביב 64736

טל: 03-6956704 פקס: 03-6956761

נדפס בדפוס חדקל בע"מ, תל אביב

© כל הזכויות בעברית שמורות להוצאת רסלינג בע"מ

נדפס בישראל, 2012

E. T. A. Hoffmann (1776-1822)

Der Sandmann (1816)

איש החול

Der Sandmann

את"א הופמן

נתנאל ללוטר

מן הסתם כולכם דואגים מאוד על כך שלא כתבתי ימים רבים, רבים כל כך. אימא ודאי כועסת, ואילו קלרה עלולה לחשוב שאני מבלה פה את ימי בהילולה והמולה, ושפני המלאך הענוגות, החקוקות כה עמוק בלבי ובמחשבותיי, נשכחו ממני כליל. אך לא כן הדבר. יום-יום ושעה-שעה אני רואה אתכם לנגד עיני, ובחלומות מתוקים מרחפת מולי דמותה הנלבבת של קלֶרְכֶן יפתי והיא מצטחקת אליי ברוב נועם בעינייה הזכות, כדרכה בכל פעם שבאתי אליכם. אהה, איך יכולתי לכתוב לכם בעודי שרוי באותו הלך נפש מיוסר ששיבש עליי את דעתי עד היום! דבר שכולו זוועה פלש לתוך חיי! רחשי לב אפלים המנבאים לי גורל איום מרחפים מעליי כחשרת עננים שחורה, ושום קרן שמש מנחמת לא תוכל לחדור בעדה. כעת עליי לומר לך מה אירע לי. זו חובתי – אני מבין זאת יפה – אך ברגע שאני מהרהר בזה פורץ מתוכי צחוק עוועים. אהה, לוטר רעי החביב, איך אפתח בסיפורי כדי שיתחווור גם לך שהדבר שקרה לי

לפני ימים מעטים אמנם יכול להרוס את חיי באורח זדוני ומרושע כל כך! אילו היית כאן, יכולת להיווכח כמו עיניך. אבל עכשיו ודאי תראה בי בעל הזיות מתעתע. בקיצור, אותה זוועה שפקדה אותי, ושרק לשווא אני עמל למחות מלבי את רישומה הקטלני, לא הייתה אלא זו: לפני כמה ימים, כלומר ב־30 באוקטובר בשתיים-עשרה בצהריים, בא אל ביתי רוכל אֶסְטְרוֹלְבִים וביקש למכור לי את סחורתו. לא קניתי ממנו כלום ואיימתי עליו שאשליך אותו מן המדרגות, אבל הוא הלך לו מרצונו.

אתה ודאי מנחש שרק נסיבות הנטועות עמוק בחיי עשויות להבהיר את המעשה הזה, ושמראהו של אותו רוכל ביש מזל הוא שטבע בי את רישומו הזדוני. ואכן כך הדבר. את כל כוחותי אני אוזר כדי לספר לך במתינות ובנחת על ימי ילדותי, ובלבד שיצטיירו לפניך הדברים בהירים וצלולים, בתמונות מאירות עיניים. הנה אני עומד לפתוח בסיפורי, וכבר אני שומע אותך צוחק ואת קלרה אומרת: "הרי אלה הבלי ילדות ותו לא!". אנה, צחקו לי, צחקו לי מקרב לב! אני מפציר בכם! אבל – אלוהים אדירים! שערי סומר, ונדמה שרק מתוך ייאוש מטורף אני מתחנן לפניכם שתצחקו לי, כמו שהתחנן פרנץ מור לפני דניאל בשעתו. אך הבה אפנה אל עצם הסיפור.

במשך היום היינו אנו, הילדים, רואים אך בקושי את אבינו, ורק בצהריים אכלנו אתו. מן הסתם היה טרוד מאוד בענייני מְשֵׁרְתוֹ. אבל אחרי ארוחת הערב, שלפי מנהג נושן הוגשה כבר בשבע, היינו הולכים כולנו, אימא והילדים, לחדר העבודה של אבא, ויושבים שם אל שולחן עגול. אבא היה מעשן סבק ושותה אגב כך כוס גדולה של בירה. לא פעם סיפר לנו סיפורי נפלאות, ובשעת מעשה היה מתלהב כל כך שהמקטרת שלו דעכה תמיד. עליי היה מוטל לשוב ולהבעיר בה אש בעזרת פיסת נייר דולקת,

ולא היה לי שעשוע נאה מזה. אבל לא פעם היה אבא נותן לנו ספרי תמונות, יושב לו אילם וקפוא בכורסתו ומפיח ענני עשן כבדים, עד שהיינו כולנו כשטים בערפל. בערבים ההם הייתה אמנו עצובה מאוד תמיד, וברגע שהכה האורלוגין תשע הייתה נחפזת לומר: "בואו, ילדים! למיטה! למיטה! איש החול בא, אני כבר חשה בזה". ואמנם בכל פעם שמעתי אז שאון צעדים כבד ואיטי מדשדש במעלה המדרגות. זה היה ודאי איש החול. פעם אחת עורר בי אותו שאון כבד ועמום חרדה עזה יותר מתמיד. כשהוליכה אותנו אימא אל המיטות שאלתי אותה: "איי, אימא! מי הוא איש החול הרשע הזה, שמגרש אותנו תמיד ומרחיק אותנו מאבא? איך הוא נראה?" – "איש החול אינו קיים כלל, ילד אהוב שלי", השיבה אימא, "כשאני אומרת לכם שאיש החול בא, אני מתכוונת לומר רק שאתם מנומנמים והעיניים נעצמות לכם, כאילו זרו בהן חול". תשובתה של אימא לא הרגיעה אותי, ובלבי הילדותי נקבעה אמונה ברורה, שאימא מכחישה את קיומו של איש החול רק כדי שלא נפחד מפניו: הרי שמעתי שוב ושוב את צעדיו במעלה המדרגות. מאחר שהייתי סקרן לדעת יותר על איש החול ועל הזיקה הכמוסה שבינו לכינינו, הילדים, פניתי לבסוף אל הזקנה שטיפלה באחותי הפעוטה ושאלתי אותה מה טיבו של האיש הזה, איש החול. "איי, נתנאל הקטן שלי", נענתה הישישה, "עדיין אינך יודע? איש רע הוא, שבא אל ילדים שלא רוצים ללכת לישון וזורה להם מלוא חופניים חול בעיניים, עד שהן מתמלאות דם ופורצות מהראש החוצה, ואז הוא אוסף אותן לתוך השק שלו ומביא אותן אל חרמש הירח, טרף לצאצאיו: אלה יושבים להם שם בקן ומקורים עקומים להם כמקור הינשוף, והם מנקרים את עיניהם של הילדים הרעים". עכשיו ציירתי לי בנפשי דמות ביעותים של איש החול האכזר, ובכל פעם שנשמע עם ערב קול הצעדים המדשדשים במדרגות

הייתי רועד כולי מרוב אימה ופלצות; ואימא לא הצליחה להציל מפי דבר מלבד הצעקה המגומגמת, הרוויה דמעות: "איש החול! איש החול!". ראשון רצתי אל חדר השינה, וכל הלילה עינתה אותי דמותו האיומה של איש החול.

גם כשכבר בגרתי דיי להבין שהדברים שסיפרה לי האומנת הזקנה על איש החול ועל קן צאצאיו שעל חרמש הירח אי-אפשר שיהיה בהם ממש, גם אז הוסיף איש החול להפיל עליי אימת רפאים – וחלחלה, פלצות הייתה אוחות בי בכל פעם ששמעתי אותו עולה במדרגות ואחר כך פותח בתנופה את דלת חדרו של אבי ונכנס פנימה. יש שהיה נעלם ולא בא ימים רבים, ויש שהיה שב ומופיע כמעט יום-יום. ככה נמשך הדבר ימים ושנים, ואני לא יכולתי להסכין עם רוח הרפאים האימתנית, ודמות איש החול הנורא לא דהתה בנפשי. יותר ויותר העסיק את מחשבותיי השיגושיח שהיה לו עם אבא; אמנם לא מצאתי בלבי די עוז לשאול את אבא על כך, אבל לפענח את התעלומה בעצמי, לראות את איש החול הפלאי עין בעין – התשוקה הזאת הלכה וגברה בי ככל שחלפו השנים. איש החול נטע בי את תחושת ההרפתקה והפלא, שבלאו הכי מכה שורש בקלות בנפשם של ילדים. לא היה דבר חביב עליי יותר מקריאת סיפורי זוועה על שדים, מכשפות, גמדים וכו', או מהקשבה להם; אך מעל לכול ריחפה תמיד דמותו של איש החול, ואני הייתי חוזר ומצייר אותה בגיר ובפחם על כתלים, שולחנות וארונות, בגלגולים המוזרים והנתעבים ביותר. כשמלאו לי עשר העבירה אותי אימא מחדר הילדים אל קיטון זעיר בסמוך לחדר של אבא. עדיין היה עלינו להסתלק בחופזה בכל פעם שהכה האורלוגין תשע וקול צעדיו של האלמוני עלה מן המדרגות. מן הקיטון שלי שמעתי אותו נכנס אל חדרו של אבא, ולא עברה שעה קלה ונדמה לי שבבית מתפשט איזה אר דקיק, מדיף ריח מוזר. ככל שגברה סקרנותי כן

גבר בי גם האומץ להתוודע אל איש החול בדרך כלשהי. פעמים אחדות חמקתי בזריזות מהקיטון ורצתי בפרוזדור בשעה שעברה בו אימא, אך לא הצלחתי לראות דבר, שכן בכל פעם שהגעתי למקום שיכולתי להציץ ממנו כבר נעלם איש החול מעבר לדלת. לבסוף לא יכולתי עוד לכבוש את יצרי וגמרתי אומר להסתתר בחדר של אבא ולחכות לבואו של איש החול.

מתוך שתיקתו של אבא, מתוך עצבותה של אימא, ידעתי ערב אחד שאיש החול עומד לבוא. עשיתי את עצמי עייף מאוד, ועוד לפני תשע יצאתי מן החדר והתחבאתי בפינת סתר ליד הדלת. דלת הבית חרקה, ומן המבוא נשמעו צעדים איטיים, כבדים, רועמים, הולכים וקרבים אל המדרגות. אימא עברה על פניי במרוצה והילדים עמה. חרש-חרש פתחתי את דלת החדר של אבא. הוא ישב כדרכו, אילם וקפוא וגבו אל הדלת, ולא השגיח בי. כעבור דקה כבר הייתי בחדר והסתתרתי מאחורי וילון המכסה על ארון פתוח שעמד ליד הדלת. הצעדים הרועמים קרבו אט-אט, עוד ועוד – קולות מוזרים, שיעול וחרחרור וכחכוך עלו מבחוץ. לבי הלם מציפייה ומפחד. קרוב-קרוב אל הדלת חורק צעד נמרץ – חבטה עזה על הידית – הדלת נפתחת בקול קרקוש! – אני אוזר עוז ומציץ החוצה בזהירות. איש החול עומד באמצע החדר מול פני אבי, אורם הבהיר של הנרות נופל על פניו! – איש החול, איש החול הנורא הוא הפרקליט הזקן קופליוס, שבא לפעמים לאכול אתנו בצהריים!

אבל גם דמות בלהה שאין נוראה ממנה לא יכלה להחריד את נפשי יותר מקופליוס זה. תאר לך איש גבוה ורחב כתפיים, בעל ראש עבה וחסר צורה, פנים צהובות כעין האדמה, גבות אפורות עבותות שמתחתן מתנוצצות עיני חתול ירקרקות, דוקרניות, חוטם גדול בשרני, מתעקל מעל לשפה העליונה. פיו העקום מתעוות תכופות בצחוק של זדון, ואז מבצבצים על לחייו כתמי אודם כהים

וצליל שריקה מוזר נפלט מבין שיניו הקפוצות. קופליוס היה לכוש תמיד מקטורן שגזרתו מיושנת וצבעו כעיץ האפר, כמוהו כמותנייתו ומכנסיו, אך לרגליו היו גרביים שחורים ונעליים מקושטות באבזמי אבן זעירים. הקפלט היה קטן ממידתו וכיסה אך בקושי את קצה קודקודו, התלתלים המודבקים הזדקרו מעל לאוזניו האדומות הגדולות, והצמה העבה הדהויה הזדקפה לה מעורפו והלאה, עד שנראה מתחתיה אבזם הכסף המהדק את מטפחת הקפלים שלצווארו. כל דמותו עוררה תיעוב וגועל, אך יותר מכול סלדנו אנו, הילדים, מאצבעותיו הגדולות, הגרומות והשעירות, ומגודל המיאוס אף בחלנו בכל דבר שנגעה בו ידו. הוא השגיח בזה, ומתוך הנאה יתרה היה נוגע בתואנה זו או אחרת בפרוסת עוגה או בפרי מתוק שאמנו הטובה שמה לנו בחשאי על הצלחת, ובעיניים דומעות היינו מביטים במיני המתיקה שנועדו לשמח אותנו ועכשיו היו לנו לפיגול. כך עשה גם כשמזג לנו אבא כוסית קטנה של יין מתוק בימי החג: אז היה ממחר לגעת בכוסית באצבעותיו, ולפעמים אף קירב אותה אל שפתיו הכחלחלות ופרץ בצחוק שטני כשלא יכולנו להביע את מפח נפשנו אלא ביבבה חנוקה. הוא כינה אותנו תמיד "מפלצות קטנות". במחיצתו לא היינו רשאים להוציא הגה מפינו, ובלבנו קיללנו קללות נמרצות את האיש המכוער, הרשע, שבכוונת מכוון טרח לקלקל לנו אף את הזעירה שבשמחות. דומה שאימא שנאה את קופליוס המאוס לא פחות מאתנו, שכן כל אימת שהופיע היה מזוגה העליו, השאנן, כמו משתנה לנגד עינינו, ועליצותה הייתה לכוכד ראש עגמומי וקודר. ואילו אבא נהג בו כאילו היה איזה יצור נעלה שיש לשאת דומם את שיגיונותיו ולטרוח תמיד להצהיל את רוחו. די היה ברמז קל מפיו ומיד הוכנו למענו מאכלי תאוה, ויינות מובחרים הוגשו לשולחן.

עכשיו שראיתי מולי את קופליוס הבנתי פתאום, בלב מלא

פלצות וזוועה, שאמנם רק הוא ולא אחר יכול להיות איש החול. אך שוב לא ראיתי בו את הפוחלץ מן המעשיות, המביא לצאצאיו בקן הינשוף שעל חרמש הירח עיני ילדים למאכל – לא! זה היה מפלץ רפאים נאלח, שנושא עמו לכל אשר ילך יגון, מצוקה ואובדן – בְּזֶה ובְּכֵּא.

עמדתי במקומי כמכושף. מחשש שמא יגלו את מחבואי ואף יענישו אותי ביד קשה, נשארתי עומד מאחורי הווילון, ראשי משורבב החוצה, אוזני כאפרכסת. אבא קיבל את פני קופליוס ברוב טקס. "חיש-חיש – לעבודה!" קרא זה בקול צרוד, מחרחר, והשליך מעליו את המקטורן. בשתיקה ובפנים קודרות פשט אבא את חלוקו, והשניים עטו גלימות שחורות ארוכות. מניין לקחו אותן לא הצלחתי לראות. אבא פתח את דלת ארון הקיר, ואז ראיתי, נדהם כולי, שמה שחשבתי ימים רבים כל כך לארון קיר אינו ארון כלל כי אם גומחה אפלה שתנור קטן עומד בה. קופליוס ניגש אל התנור, ולהבה כחולה פרצה מתוכו. כלים שונים ומשונים היו ערוכים מסביב. אלוהים אדירים! מרגע שרכן אבי הזקן מעל לאש, השתנתה דמותו כליל. נדמה היה שכאב עוויתי איום השחית את פניו הרכות, האומרות יושר לב, והפך אותן לפרצוף שטנים מכוער ונתעב. הוא דמה פתאום לקופליוס. ואילו זה נופף בידו זוג מלקחיים מלוהטים, שלף בהם גושי חימר מהבהבים מתוך העשן הכבד, והתחיל מכה עליהם בפטיש בחריצות יתרה. נדמה לי שפרצופי אנשים ממלאים פתאום את החדר, פרצופים ללא עיניים! – חורים שחורים, עמוקים, מבעיתים נפערו במקומן. "הבו עיניים, הבו עיניים!" קרא קופליוס בקול עמום, אפלולי. אימה חשכה נפלה עליי וצריחה נפלטה מפיי, נפלתי מתוך המחבוא ונחבטתי ברצפה. קופליוס עט עליי. "מפלצת קטנה! – מפלצת קטנה!" רטן בחירוק שיניים, אחז בי בתנופה והטיל אותי לתנור. הלהבה התחילה חורכת את שערי. "עכשיו יש

לנו עיניים – עיניים – זוג נאה של עיני ילדים". כך לחש קופליוס ובאצבעותיו הוציא מן האש גרגירים מלובנים ועמד לזרות אותם בעיניי. אז פרש אבא את ידיו בתחנונים וזעק: "מורי! מורי! השאר לנתנאל שלי את עיניו – השאר לו אותן!". קופליוס פרץ בצחוק לעגני וקרא: "אדרבה, יישארו לו העיניים, לנער, כדי שיוכל לייכב עד תום את מנת הדמעות שלו בעולם! אך הבה נתבונן במנגנוני הסיכוב של הידיים והרגליים". והוא אחז בי בכוח עד שנתפקקו פרקיי, טובב את ידיי ואת רגליי ופירק אותן מגופי, והחל לחבר אותן מחדש, פעם פה ופעם שם. "לא מתאים בשום מקום! דווקא היה בסדר קודם! הוא ידע לעבוד, הזקן!", מלמל ושרקק קופליוס. פתאום השתררה סביבי עלטה כבדה, פרכוס עז טלטל את כל עצמותי – ושוב לא הרגשתי כלום. משב חמים ורך החליק על פניי, הקצתי כמתוך תרדמת מוות, אימא גחנה מעליי. "איש החול עוד פה?", גמגמתי. "לא, ילד אהוב שלי, הוא הלך מפה כבר מזמן, הוא לא יעשה לך כל רע!". כך דיברה אליי אימא והעתירה נשיקות וליטופים על מחמל נפשה ששב אליה.

למה אלאה אותך בדברים, לותר ידי ורעי! למה אכביר פרטים ופרטי פרטים, והלוא נשארו לי עוד דברים רבים לספר! די בזה! נתפסתי בקלקלתי, וקופליוס התעלל בי. מרוב בהלה ופחד לקיתי בקדחת אנושה, ושכבתי חולה שבועות אחדים. "איש החול עוד פה?" היו המילים הראשונות שיצאו מפי, אות וסימן שהחלמתי, שניצלתי. ועכשיו תן לי לספר לך על הרגעים הנוראים ביותר שידעתי בנעוריי, ואז תיווכח גם אתה שלא מחמת רפיון עיניים נראה לי העולם חיוור ודָהה כל כך – גורלי האפל הוא שפרש על חיי צעיף עננים עכוררי, שרק במותי אולי יעלה בידי לקורעו.

קופליוס לא שב אלינו עוד, השמועה אמרה שעזב את העיר. עברה שנה, וערב אחד ישכנו, כמנהגנו הישן שלא השתנה,

מסובים אל השולחן העגול. רוחו של אבא הייתה טובה עליו מאוד והוא סיפר סיפורים משעשעים על המסעות שעשה בנעוריו. פתאום, עם צלולו התשיעי של האורלוגין, נשמעה דלת הבית חורקת על ציריה, וצעדים איטיים, כבדים כעופרת, התחילו רועמים במעלה המדרגות. "זה קופליוס", אמרה אימא ופניה החווירו. "כן! – זה קופליוס", חזר אבא בקול נשבר. עיניה של אימא זלגו דמעות. "אבא, אבא", זעקה, "למה ומדוע?" – "זו הפעם האחרונה", השיב אבי, "זו הפעם האחרונה שהוא בא הנה, אני מבטיח לך. ועכשיו לך לך, לך עם הילדים! לכו – לכו לישון! לילה טוב!".

הרגשתי כאילו אבן כבדה, קרה, מוחצת אותי מכל צד – נשימתי נעתקה. נשארתי עומד במקומי בלי נוע, ואימא אחזה בזרועי: "בוא, נתנאל, בוא!". נתתי לה להוליך אותי, נכנסתי לחדרי. "אל תפחד, אל תפחד, שכב במיטה – הירדם, הירדם", קראה אחריי אימא. אך חרדה שלא תתואר ובהלה עינו את נפשי, עד שלא יכולתי לעצום עין. קופליוס השנוא, הנתעב, עמד מולי בעיניים רושפות ומילא את פיו צחוק של זדון, ואך לשווא התאמצתי לסלק אותו מנגד עיניי. כבר הייתה שעת חצות, מן הסתם, כשהרעים פתאום רעם אימים, כקול יריית תותח. הבית התהדהד מקצה ועד קצה, מין רשרוש חמק ועבר ליד דלת חדרי, דלת הבית נסגרה בחבטה. "זה קופליוס!", זעקתי בחלחלה וזינקתי מן המיטה. שוועת כאב נוראה פילחה את האוויר, ואני מיהרתי אל חדרו של אבא. הדלת הייתה פתוחה לרווחה, עשן מחניק התאבך מול פניי, המשרתת צרחה: "אהה, הארון! – הארון!". לפני התנור המעלה עשן היה אבי מוטל מת על הרצפה, פניו שחורות וחרוכות, מעוותות להחריד. סביבו ייבבו והתייפחו אחיותיי, אימא הייתה שרועה לצדו, מעולפת. "קופליוס, שטן משוקץ, אתה רצחת את אבא!" צעקתי. עשתונותיי אברו. כעבור יומיים, כשהניחו את אבא בארון, שוב היו פניו מלאות

רוך ועדנה, כמו שהיו בחייו. הבנתי שהברית שכרת עם קופליוס בן השאול לא הביאה עליו אובדן נצחים, וזו הייתה נחמתי.

קול הפיצוץ העיר את השכנים, המעשה התפרסם ברבים ואף הובא לערכאות. ביקשו לתבוע את קופליוס לדין, אך הוא נעלם ועקבותיו אבדו.

אם אומר לך עכשיו, רעי כאח לי, שאותו רוכל אסטרוולבים לא היה אלא קופליוס המשוקץ, הרי לא תדון אותי לכף חובה על כך שראיתי בהופעתו אות מבשר רעה. לכושו השתנה, אך דמותו ופניו של קופליוס חרותים בנפשי עמוק מכדי שאטעה בו. ואף זאת – הוא אפילו לא שינה את שמו. שמעתי שהוא מציג את עצמו כמומחה למכניקה מפיימונט, ונקרא בשם ג'וזפה קופולה.

אני נחוש בדעתי לא להרפות ממנו ולנקום את דמו של אבי, יהיה מה שיהיה.

אל תספר לאימא דבר על הופעתו של המפלץ האיום – דרוש בשלומה של קלרה הענוגה שלי – אכתוב לה כשאירגע מעט – חיה בטוב וגו'.

קלרה לנתנאל

אמנם לא כתבת לי ימים רבים, ובכל זאת נדמה לי שאתה נושא אותי בלבך ובמחשבותיך, שכן בי הרהרת מן הסתם כשעמדת לשלוח את מכתבך האחרון לאחי לותר וכתבת על המעטפה את שמי במקום את שמו. בלב עולץ פתחתי את המכתב, והשגחתי בטעות רק כשהגעתי למילים "אהה, לותר רעי החביב". כאן היה עליי להפסיק לקרוא ולתת את המכתב לאחי. ואולם, מכיוון שלא פעם הקנטת אותי על המזג הנשי הרגוע שלי, שכולו שלוה, וטענת שכמוני כאותה אישה שבעודה נמלטת מביתה הקורס תחתיו היא עוד ממהרת ליישר איזה

קפל מקומט בוילון – מכיוון שכך ודאי תתקשה להאמין שפתחת המכתב שלך זעזעה אותי עד עומק הנפש. כמעט שלא יכולתי לנשום, האותיות ריצדו מול עיניי – אהה, נתנאל אהובי, וכי מהי אותה זוועה שיכלה לפלוש כך לתוך חייך! אולי זו פרידה ממך, אולי לא אראה אותך עוד לעולם – המחשבה הזאת פילחה את חזי כמדקרת פגיון צורבת. קראתי ושבתי וקראתי! – התיאור שתיארת את קופליוס הנאלח החריד אותי. כך נודע לי לראשונה דבר מותו האכזרי, האלים, של אביך הזקן והטוב. אחי לותר, כשהחזרתי לו את קניינו, ניסה להרגיע אותי, אך לשווא. רוכל האסטרוולבים האיום ג'וזפה קופולה רדף אותי על כל צעד ושעל, ואני כמעט בושה להודות שעלה בידו גם לטרוף את שנתי – העמוקה והשלווה תמיד – בכל מיני חלומות משונים. אבל מהר מאוד, כבר למחרת, לבשו כל הדברים האלה צורה אחרת בנפשי. אל נא תכעס עליי, אהובי, אם תשמע מפני לותר שרוחי טובה עליי ואני שאננה כתמיד, למרות כל חששותיך המוזרים שקופליוס חורש עליך רעה.

אודה ואגלה לך מיד כי לדעתי, כל אותם מעשי זוועה ופלצות שסיפרת עליהם לא התרחשו אלא בנפשך פנימה, ולעולם הממשי, האמיתי, לא הייתה שום יד בהם. קופליוס הזקן היה אמנם איש מאוס, אבל שנאתו לילדים היא שעוררה בכם, הילדים, תיעוב שכזה כלפיו. אך טבעי הוא שבנפשך הילדותית התמזג איש החול הנורא מסיפורי האומנת עם קופליוס הזקן, וגם כשלא האמנת עוד באיש החול המשיך קופליוס להצטייר בדמיונך כמפלץ רפאים שפגיעתו רעה והוא מתנכל בעיקר לילדים. מעשי הזוועה שחולל קופליוס עם אביך בלילות לא היו מן הסתם אלא ניסויים אלכימיים שערכו השניים בחשאי – למורת רוחה של אמכם, שכן הדבר היה כרוך בלי ספק בכובזו כספים פרוע, ולא עוד אלא שכדרכם של אלכימאים כאלה, אותה תשוקה מתעתעת אל חוכמת הנסתר

שלנו. "ואף אין כל ספק", מוסיף כאן לותר, "שאותו כוח אפל, מרגע שמסרנו עצמנו בידיו, מעתיק לא פעם לתוך נפשנו פנימה דמויות זרות שנקרו על דרכנו בעולם הממש; וכך נמצא שבמו ידינו אנחנו מפייחים רוח חיים בדמות הרפאים המהתלת בנו. אין היא אלא בכואת תעתועים שלנו עצמנו, ורק בשל זיקתנו הכמוסה אליה ופעולתה העזה על רוחנו אנחנו צוללים במצולות השאול או נמוגים מחמדה ברקיע".

עיניך הרואות, נתנאל מחמדי, שאחי לותר ואני הרבינו לשוחח על כוחות האופל ועוצמת שררתם, ועכשיו שטרחתי והעליתי על הכתב את עיקרי הדברים, הם נראים לי עמוקים כמעט לאין חקר. אמנם, את המילים האחרונות בדבריו של לותר לא הבנתי אל נכון, ואני יכולה רק לנחש את כוונתן, ובכל זאת נדמה לי שכולן אמת. אני מבקשת ממך, הסר מלבך את הפרקליט המאוס קופליוס ואת רוכל האסטרולבים ג'וזפה קופולה. הִיָּה סמוך ובטוח שאין בכוחם לעשות לך כלום. רק האמונה שאתה מאמין בכוחם העוין, רק היא לברה יכולה לעשותם עוינים לך. לולא העידה כל שורה ושורה במכתבך על לב קרוע ומורתח, לולא בכתה בי נפשי מצער על כאבך, יכולתי למלא פי צחוק על הפרקליט איש החול ועל רוכל האסטרולבים קופליוס. הִיָּה שמח – שמח וטוב לכו! – יש בדעתי להופיע אצלך כמלאך מושיע, ואם יעלה על לכו של קופליוס המאוס להציק לך בחלום, אגרש אותו בפרץ של צחוק. איני מפחדת מפניו כלל, לא מפניו ולא מפני אצבעותיו הנתעבות. אין בכוחו להשחית את הממתקים שלי כפרקליט, ואף לא את עיניי כאיש חול. שלך לעולם, אהוב נפשי וגו'.

השתררה כליל על נפשו של אביך עד שהסיחה את דעתו מן המשפחה. אביך הביא עליו את מותו כמו ידיו – מן הסתם נכשל באיזה חוסר זהירות, וקופליוס נקי מאשמה. האמן לי, אמש שאלתי את השכן שלנו, רוקח בקי ומנוסה, אם ניסויים כימיים יש בהם כדי לגרום התפוצצות-פתאום קטלנית מעין זו. הוא השיב: "הו כן, בוודאי!" והחל לתאר לי לפי דרכו, באריכות ובפרטי פרטים, כיצד עלול הדבר להתרחש, והזכיר אגב כך כל מיני שמות זרים ומוזרים שפרחו מזיכרוני. עכשיו ודאי תתקצף על קלרה שלך ותאמר: "אל הלב הקר הזה לא תחדור לעולם קרן אור מעולם המסתורין, הפושט אל האדם זרועות סמויות מן העין. אין היא רואה אלא את הקליפה הססגונית של התבל, וששה עליה כתינוקת פותה הששה על פרי זהוב מתנוצץ, שרעל ממית חבוי בו".

אהה, נתנאל אהובי, כלום אינך יודע שגם בנפש תמימה, שמחה, שאננה, עשויות לקנן נבואות לב עמומות על כוח הזדון האפל, הקם עלינו לכלותנו בתוך נפשנו שלנו? אנה סלח לי, נערה פשוטה שכמוני, על החירות שאני נוטלת לי לומר, ולו ברמז, את דעתי על המאבק הזה המתחולל בלב פנימה. מן הסתם לא אצליח למצוא את המילים הראויות ואתה תלעג לי, לא מפני שמחשבתי נואלת, אלא מפני שאני משווה לה צורה מגושמת כל כך.

אם קיים כוח אפל, שמתוך זדון בוגדני טומן בנו חוט לכופתנו בו ולגרור אותנו על כורחנו אל נתיב של פורענות וחורבן – אם קיים כוח כזה, הוא ילבש בתוכנו את צורתנו שלנו, הוא יתמזג בנו עד תום, שכן רק כך נאמין בו ונִפְנָה לו את המקום שהוא נזקק לו להשלמת מלאכתו החשאית. ואולם, אם נחיה חיים של שלווה ושמחה, תהיה דעתנו צלולה תמיד וחזקה דייה להפר את תעתועי הזדון הזרים, וללכת שאננים בדרך שהועידו לנו נטיות לבנו: כך יובס כוח הזדון במאבק השווא שלו ללבוש את דמותנו

נתנאל ללותר

היטב חרה לי על כך שקלרה פתחה בטעות את מכתבי אליך וקראה בו, אף כי פיזור הדעת שלי הוא שהכשיל אותה. היא כתבה לי מכתב מחוכם ועמוק מאוד, ומוכיחה לי באותות ובמופתים שקופליוס וקופולה קיימים רק בנפשי פנימה ואינם אלא כבואת רפאים שלי עצמי, שתתפוגג ברגע שאעמוד על טיבה. אכן, מי היה מאמין שהנפש הזאת, הניבטת ומאירה כמין חלום ענוג מתוך עיני תום בהירות ומצטחקות בנועם, מי היה מאמין שיש בכוחה גם להשיג השגות חריפות ולמדניות כל כך! היא מסתמכת עליך. שוחחתי על אודותיי. מן הסתם הרצית לה הרצאות מפולפלות כדי לחדר את שכלה ולהאיר את עיניה. הנח לזה! – אגב, התברר לי בוודאות שרוכל האסטרוֹלבים ג'וזפה קופולה איננו הפרקליט הזקן קופליוס. אני שומע הרצאות מפי פרופסור אחד לפיזיקה שבא לכאן זה לא כבר, וכמוהו כחוקר הטבע המהולל ההוא, מוצאו מאיטליה ושמו סֶפֶלְנֶצְנִי. הוא מכיר את קופולה זה שנים רבות, ועל כל פנים ניכר יפה במבטאו של קופולה שמוצאו אכן מפיימונט. קופליוס היה גרמני, אף על פי שנדמה לי שלא נמנה עם ישרי הדרך דווקא. אך דעתי לא נחה עדיין. קלרה ואתה, שניכם רואים בי בעל חלומות קודר, אבל איני יכול להיפטר מן הרושם שהשאיר בי פרצופו הארור של קופליוס. אני שמח על כך שעזב את העיר, כמו שאמר לי ספלנצני. הפרופסור הזה הוא ברייה תימהונית ומשונה. איש קטן ועגלגל, עצמות לחייו בולטות, חוטמו דק, שפתיו משורכבות, עיניו קטנות וחודרות. אך מוטב שתניח לתיאור הזה ותסתכל בדיוקנו של הרוזן קליוֹסְטְרוֹ כמו שצויר בידי חודובֶצְקִי בשביל איזה לוח כיס ברלינאי: כך נראה ספלנצני.

לפני כמה ימים, כשעליתי במדרגות, ראיתי פתאום שהווילון המכסה תמיד את דלת הזכוכית הופשל מעט, וסדק צר נפער בצדו.

אין לי מושג מה דחק בי להציץ בסקרנות פנימה. אישה תמירה ודקה, חטובה להפליא ולבושת הדר, ישבה אל שולחן קטן, משעינה עליו את זרועותיה וידיה שלובות. היא יושבה מול הדלת ויכולתי לראות את פניה היפות כפני מלאך. דומה שלא השגיחה בי, ובכלל, משהו קפוא היה בעיניה, כמעט הייתי אומר שניטל מהן כוח הראייה – כאילו ישנה בעיניים פקוחות. אימה נפלה עליי, חרש־חרש חמקתי אל אולם ההרצאות שבסמוך. אחר כך נודע לי שהדמות שראיתי היא בתו של ספלנצני, אולימפיה, היושבת כלואה בחדרה כל הימים, ואביה המוזר והרשע אינו נותן לאיש לגשת אליה. נראה שיש לכך איזה טעם כמוס, אפשר שהיא רפת שכל או כיוצא בזה. אך למה אני כותב לך את כל הדברים האלה? הלוא יכולתי לספר לך הכול בעל פה, וביתר פרוטרוט. ואמנם, דע לך שאהיה אצלכם בעוד כשבועיים. אני חייב לראות שוב את מלאכי האהוב, את קלרה המתוקה שלי. אז תסור מעליי הרוח הרעה המבעתת אותי (עליי להודות בזה) משעה שקראתי את מכתבה המחוכם והתמוה. לכן גם איני כותב לה היום.

אלפי ברכות שלום וגו'.

אין להעלות על הדעת משהו מוזר ופלאי יותר ממה שאירע לרעי האומלל, הסטודנט הצעיר נתנאל, שאת קורותיו קיבלתי עליי לספר לך, קורא חביב. האם קרה לך אי פעם, ידיר נלבב, שעניין כלשהו השתרר כליל על לבך, על רוחך ועל הגיגך וסילק מהם כל דבר זולתו, והיה מתגעש ורותח כך, בווער כאש אצורה בעצמותיך, מסעיר את דמך בעורקיך וצורב בארגמן את לחיך? מבטיך שוטטו כה וכה כאילו ביקשת לראות דמויות סמויות מן העין מרחפות בחלל הריק, ודבריך לעו בפך ונמוגו באנקות סתומות. ידידים שאלו אותך: "מה קרה, נכבדי? מהו הדבר, יקירי?" ואתה ביקשת

לצייר לפניהם את התמונה המקננת בנפשך על כל שלל צבעיה, אורותיה וצלליה, והרבה טרחת למצוא את המילים היאות לפתוח בהן. אבל חשת שאתה חייב ליטול את כל מה שהיה כה מוזר ונפלא ומבעית ומשעשע ונורא במעשה שקרה לך, ולצקת הכול בתוך המילה הראשונה שתוציא מפיוך, כדי שתכה בכולם כמכת חשמל. וכל מילה, כל ניב, כל מה שאפשר לאומרו נראה לך פתאום חיוור וקפוא ומת. אתה מחפש ומחפש ומגמגם ומתלעלע, ושאלותיהם של רעיך המפוכחים מנשבות כמשב של כפור על הלהבה היוקדת בלבך, ומאיימות לכבותה. אך אילו פעלת כאותו צייר זריז, ורשמת תחילה את קווי המתאר של התמונה בכמה שרטוטים עזים, כי אז יכולת להוסיף ולצבוע אותה עוד ועוד בשלל גוונים בוהקים, ומערבולת שוקקת של דמויות שונות ומשונות הייתה סוחפת את רעיך, עד שהיו מוצאים עצמם, כמוהם כמון, בלב התמונה העולה ממעמקי נפשך!

עליי להתוודות לפניך, קורא יקר, כי איש לא שאל אותי בעצם על קורותיו של נתנאל הצעיר. אך ידוע לך מן הסתם שאני נמנה עם השבט המוזר של המושכים בעט, והללו, מרגע שמקננת בלבם תמונה ממין זה שתיארתי קודם, נדמה להם תמיד שכל מי שנקרה על דרכם – ובעצם גם העולם כולו – שואל אותם שוב ושוב: "מה קרה? אנה, ספר, רעי הטוב!" – וכך תקף עליי יצרי לספר לך על חייו רדופי הפורענות של נתנאל. כל הפלאי והמוזר שבקורותיו מילא את נפשי לאין הכיל, אך דווקא משום כך, קורא נלבב שלי, ומשום שהיה עליי לפתות אותך להאמין בסיפורי נפלאות – עניין לא פשוט כשלעצמו – טרחתי ויגעתי הרבה לבחור פתיחה מאירת עיניים, מרתקת, מקורית, לסיפורו של נתנאל. "היה היה" – הנאה שבפתיחות – לא ולא! מפוכח ונינוח מדי! "בעיר השדה הקטנה ס' חי לו..." טוב יותר: נשימה ארוכה היא סגולה להגברת

המתח. ואולי לפתוח ישר *in medias res*¹ "לך לעזאזל", קרא הסטודנט נתנאל אחוז פלצות וחרון ועיניו מזרות אימה, כשרוכל האסטרוולבים ג'וזפה קופולה..." לאמיתו של דבר כבר העליתי את המשפט הזה על הכתב כשגיליתי פתאום איזה ברק משועשע בעיני מזרות האימה של נתנאל. ואילו הסיפור שלי הרי אינו מבדח כלל. שום משפט לא עלה במוחי שישקף ולו במקצת את זוהר גווניה של התמונה שבנפשי פנימה. לבסוף החלטתי להשאיר את הסיפור ללא פתיחה. טול, קורא יקר, את שלושת המכתבים שנתן לי רעי לותר בטוב לבו, ומצא בהם את קווי המתאר של התמונה ההיא, ואילו אני בסיפורי אנסה לצבוע אותה כהנה וכהנה, כמיטב יכולתי. אולי יעלה בידי לצייר כמה מן הדמויות כצייר דיוקנאות מומחה, עד שתיראינה לך דומות למקור אף מבלי שהכרת אותן, ואפשר שאפילו ידמה לך שראית אותן לא פעם במו עיניך ממש. אז אולי תאמין, קורא חביב שלי, שאין בעולם דבר פלאי ומטורף יותר מן החיים עצמם, והמשורר אין לו אלא לשקף את כבואתם האפלולית, כאילו אחז בידו מראה מלוטשת, נטולת ברק.

כדי שיהיו הפרטים הנחוצים ברורים מלכתחילה, עליי להוסיף על מה שנאמר במכתבים ההם ולספר שאחרי מות אביו של נתנאל אספה אמו אל ביתה את קלרה ואת לותר, ילדיו של שאר בשר רחוק שהלך לעולמו אף הוא והניחם יתומים. קלרה ונתנאל התאהבו זה בזה בלב ונפש, ואיש לא מצא בכך דופי. הם באו כברית האירוסין קודם שעזב נתנאל את המקום על מנת להמשיך בלימודיו בעיר ג'. משם כתב את מכתבו האחרון ושם הוא שומע הרצאות מפי אותו פרופסור מהולל לפיזיקה, ספלנצני.

עכשיו יכול הייתי להמשיך בנחת בסיפורי. אך ברגע זה אני

1. [באמצע הדברים (לטינית)].

רואה מולי את דמותה של קלרה, והדמות כה בהירה ומלאה חיים שאיני יכול לגרוע עין ממנה, כדרכי בכל פעם שהייתה מחייכת אליי את חיוכה הענוג. קלרה לא יכלה להיחשב יפת תואר בשום פנים – כך טענו כל המומחים ליופי בתוקף מקצועם. ובכל זאת היללו האדריכלים את תואם איכריה הבנויים לתלפיות, הציירים פסקו שעל עורפה ועל כתפיה וחזה נסוך טוהר בתולי קצת יותר מדי, אך אלה גם אלה נשבו בקסם שיערה הנפלא, שער מריה מגדלנה, והכבירו להג על גוונים ובני-גוונים נוסח באטון. אחד מהם, בעל הזיות, אף נכנסה בו רוח שטות והוא השווה את עיניה של קלרה לאגם פרי מכחולו של רואי־סדל, שמשקפים בו כבמראה תכול שמים טהורים ללא עב, יערות וכרי דשא ופרחים ונופים עליזים, שוקקי חיים. ואילו משוררים ומוזיקאים עוד הרחיקו לכת והכריזו: "מה לנו אגם – מה לנו מראה! כלום נוכל להביט בנערה בלי שיזרהו אלינו מתוך עיניה זמירות וצלילים נפלאים, שקויי אור, הנכנסים אל הלב לעורר אותו ולהרעידו? אם אין אנו פוצחים אז באיזה זמר הגון – תעודת עניות היא לנו, וזאת אנו למדים גם מן החיוך הדקיק המרחף על שפתיה של קלרה בכל פעם שאנו מציצים באוזניה מיני ציוצים המעמידים פני שירה, אף שאין הם אלא צלילים עלובים המקפצים כה וכה ומסתכסכים זה עם זה". והם צדקו. קלרה ניחנה בכוח דמיון עז, כדמיונו של ילד תמים, שאנן ועולץ, נפש עמוקה הייתה לה, ענוגה ונשית, ושכל חד וצלול עד מאוד. חכמנים ומתעתעים למיניהם יצאו מלפניה בבושת פנים, שכן בלי להכביר מילים – בלאו הכי הייתה שתקנית מטבעה – היו מבטה הבהיר וחיוכה הדק, הלגלגני, אומרים את דברם: "רעים חביבים! איך יכולתם לחשוב שאלך שולל אחר הצללים הערטילאיים שלכם ואראה בהם דמויות של ממש, רוטטות וחיות?" – משום כך נחשבה קלרה בעיני רבים לנערה קרת לב, שאינה יודעת רגש ופיוט מה

הם; אבל אחרים, בעלי טביעת עין, אהבו בכל מאודם את הנערה טובת השכל ונקיית הדעת, ויותר מכולם אהב אותה נתנאל שכרסו מלאה חוכמה והוא בקי באמנויות ובמדעים. נפשה של קלרה הייתה קשורה בנפש אהובה, וצללים ראשונים העיבו על חייה כשנפרדו זה מזה. מה גדולה הייתה שמחתה עכשיו, כשנפלה על צווארו, שכן נתנאל עמד בדיבורו ובא אל עירם, כמו שהבטיח ללותר במכתבו האחרון. תקוותו של נתנאל התגשמה: ברגע שראה את קלרה שכח גם את המכתב המחוכם שכתבה לו וגם את הפרקליטי קופליוס, והרוח הרעה סרה מעליו כליל.

ובכל זאת צדק נתנאל כשכתב לרעו לותר שדמותו הנתעבת של רוכל האסטרוולכים קופולה פלשה לחייו כרוח זדון. כולם חשו בכך, שכן למן הימים הראשונים ראו בעליל שאין פניו של נתנאל כתמול שלשום. שקוע היה בהזיות קודרות וכל נוהגו משונה ומזור, שלא כדרכו. החיים היו לו כחלום, כנבואת לב סתומה. בלי הרף חזר וטען שהאדם, גם כשנדמה לו שגורלו בידיו, איננו אלא כלי משחק בידיהם האכזריות של כוחות השחור: לשווא ינסה להתקומם, ואין לו אלא להצדיק עליו את הדין ולהיכנע לגזרת הגורל. נתנאל אף הרחיק לכת והכריז שרק פתי יאמין שמתעסק הוא באמנויות ובמדעים מרצונו ועל פי נטיית לבו, שכן אותה התלהבות, שאין שום יצירה נולדת בלעדיה, אינה נובעת מתוך הנפש פנימה, אלא מוצאת על האדם מכוח איזו ישות עליונה הנמצאת מחוצה לו. נפשה הבהירה של קלרה נקעה מכל הלהג הזה הנרגש ואפוף הרזים, אך היא לא ראתה טעם להיגרר לוויכוחים. ואולם כשטען נתנאל שקופליוס הוא הישות הזדונית שהשתררה עליו מרגע שעמד וצותת מאחורי הווילון, ושאותו שד נאלח עתיד להתנכל באכזריות להם ולאהבתם – אז הרצינו פניה של קלרה והיא אמרה: "כן,

נתנאל! אתה צודק, קופליוס הוא שד מרושע, זדוני, ובידו לחולל זוועות נוראות, כאילו חדר השטן עצמו אל חייך – אבל רק בתנאי שלא תעקור אותו מתוך לך. הוא חי וקיים כל עוד אתה מאמין בו, אמונתך היא כל גבורתו". היטב חרה לנתנאל על כך שאין קלרה רואה את השד אלא בנפשו פנימה, והוא ביקש ללמד אותה פרק בחוכמת הנסתר ולדבר באוזניה על הסטרא אחרא ועל כוחות השחור למיניהם. אך קלרה הפסיקה אותו במורת רוח והעירה איזו הערה שלא לעניין, וחרונו של נתנאל גבר. סבור היה שמסתורין עמוקים כאלה כספר החתום הם לכל מי שלבם אטום וקר; והואיל ולא חש שמבלי דעת פלל גם את קלרה בין אותן בריות נחותות, לא חדל ממאמציו להכניס אותה בסוד המסתורין ההם.

בבוקר השכם, בעוד קלרה מסייעת בהכנת ארוחת הבוקר, עמד נתנאל לידה וקרא באוזניה מתוך כל מיני ספרי נפלאות ורזים; לבסוף פנתה אליו ואמרה: "נתנאל יקירי, מה תאמר אם אראה כך עכשיו ישות זדונית שפגיעתה רעה, המתנכלת לקפה שלי? – שהרי אם אעשה כבקשתך ואניח מידי הכול ואביט לתוך עיניך כשאתה קורא, יגלוש הקפה אל האש, ולא תהיה לנו ארוחת בוקר!". נתנאל סגר ברעש את ספרו ומיהר לחזור לחדרו במפח נפש. בזמנים אחרים היטיב לחבר סיפורים נעימים ורבי עלילה, ואף נהג להעלותם על הכתב ולקרוא אותם באוזני קלרה, שהקשיבה להם תמיד בהנאה מופלגת. אבל עכשיו הייתה שירתו קודרת, סתומה וחסרת צורה, ואף שקלרה חסה עליו ולא אמרה דבר, ראה נתנאל שהיא מקשיבה לו הפעם בשוויון נפש גמור. לא היה דבר שנוא על קלרה יותר מן השעמום: כשהשתעממה, ניכרה במבטה ובדבריה איזו לאות מנומנמת שאין להתגבר עליה. ואמנם, הייתה שירתו של נתנאל משעממת מאוד. הרוגו שרגו על מזגה הצונן, המתון של קלרה גבר מיום ליום, ואילו קלרה לא יכלה עוד לכבוש את מורת הרוח

שעורר בה המסתורין האפל, הקודר והמשעמם שאפף את נתנאל: אט-אט התרחקו השניים זה מזה, ואף לא חשו בכך. בינו לבינו הודה נתנאל שדמותו הכעורה של קופליוס הלכה ודהתה בדמיונו, ולא פעם נאלץ לטרוח הרבה כדי לצייר אותו בצבעים חיים בשיריו, שם הופיע הלה כדחליל ביעותים אימתני של הגורל. לבסוף החליט נתנאל לבטא בטורי שיר את הנבואה הקודרת שניבא לו לבו על קופליוס, שעתיד הוא להתנכל לו ולאהבתו. הוא תיאר את קלרה ואת עצמו, מאוחדים בכרית אהבה – אך מפעם לפעם נדמה שאצבעות שחורות פורצות אל חייהם לחטוף מהם את השמחות הנופלות בחלקם. לבסוף, כשעומדים השניים לפני מזבח הכנסייה כדי להינשא, מופיע קופליוס האיום ונוגע באצבעותיו בעיניה הענוגות של קלרה. העיניים נעקרות ממקומן ונופלות על חזהו של נתנאל, צורבות ולוהטות כניצוצות של דם. קופליוס תופס את נתנאל ומשליך אותו על גלגל אש בוער, הסוכב במהירות הסופה ומשליך אותו ברעש וגעש למרחקים. מן השאון צוללות אוזניו כמו הצליף סער שוצף בנחשולי הים המקציפים, המתגעשים בזעפם כענקים שחורים לכני שיער הנאבקים על חייהם. אך מבעד לגעש הפרא נשמע פתאום קולה של קלרה: "למה אינך מביט בי? קופליוס רימה אותך, לא עיניי הן שבערו ככה על חזך – אלה היו טיפות לוהטות של דם לך – ואני את עיניי לא איבדתי, אנא, הסתכל בי!" – ונתנאל אומר בלבו: "הרי זו קלרה – ואני שלה לנצח". ונדמה לו שהמחשבה הזאת ננעצת בכוח בגלגל האש, מרוצתו נעצרת ושאונו נמוג לאיטו בתהום מצולה. נתנאל מסתכל בעיניה של קלרה – אך המוות הוא הניבט אליו בנועם מתוך עיני אהובתו.

בימים שכתב את השיר הזה היה נתנאל שקט ושלו ודעתו מיושבת. הוא חזר ותיקן וליטש כל טור וטור, ומאחר שקיבל עליו עול משקל וחרוז, לא נחה דעתו עד שנערכו הדברים בלשון צחה

ובנועם צליל. אך כשסיים את מלאכתו וקרא את השיר בקול, נאחז חלחלה ופלצות נוראה, וצעקה פרצה מגרונו: "של מי הקול המבעית הזה?" – אך לא עברה שעה קלה והשיר נראה לו יפה להלל, והוא חשב שגם בלבה הצונן של קלרה תתלקח תבערה לשמעו, אף שהוא עצמו לא ידע מהי התבערה הזאת שהוא מייחל לה, ולמה הוא מבקש להפיל על קלרה את אימתן של תמונות הזוועה המנבאות חורבן כה אכזר לאהבתם.

נתנאל וקלרה ישבו יחדיו בגנה הקטן של האם. רוחה של קלרה הייתה טובה עליה מאוד, שכן זה שלושה ימים, מאז החל לכתוב את שירו, לא הציק לה נתנאל בנבואות לבו ובהזיותיו. גם נתנאל גלגל שיחה עולצת ושעשע את קלרה בסיפורים כדרכו מאז, והיא פנתה אליו ואמרה: "הנה רק עכשיו חזרת אליי באמת! סוף-סוף נפטרנו מקופליוס הנתעב, נכון?". עכשיו נזכר נתנאל שבכיסו טמון לו השיר החדש שביקש לקרוא באוזניה, והוא הוציא את הדפים והתחיל קורא בקול. קלרה שיערה שצפוי לה השעמום הרגיל, קיבלה עליה את הדין והתחילה סורגת בנחת. אך ככל שקדרו וכבדו צללי האימה, כן התערערה שלוותה, עד שלבסוף שמטה מידיה את הגרב הסרוג ונעצה מבט קפוא בעיניו של נתנאל. ואילו הוא נסחף יותר ויותר בשטף הקריאה – האש שבלבו הציתה ארגמן בלחיי ובעיניו נקוו דמעות. לבסוף סיים את קריאתו ונאנח בנפש רצוצה – הוא תפס את ידה של קלרה – הוא נאנק, כמו נמוג כולו ביגון שאין לו ניחומים: "אהה! – קלרה – קלרה!". קלרה אימצה אותו ברוך אל חזה ואמרה חרש, אך לאט ובכובד ראש: "נתנאל – נתנאל אהוב נפשי! קח את המעשייה הנואלת – המבולבלת – המטורפת – והשלך אותה אל האש!". נתנאל קפץ ממקומו בשפף קצף, הדף מלפניו את קלרה וצעק: "בובה ממוכנת חסרת לב, ארורה שכמותך!". הוא הסתלק משם במרוצה, וקלרה הגעלבת פרצה בככי

תמרורים: "אהה, הוא מעולם לא אהב אותי, הוא לא מבין אותי!", התייפחה בקול. לותר נכנס אל סוכת הגן, וקלרה נאלצה לספר לו מה נפל ביניהם. אהבת נפש אהב לותר את אחותו, כל מילה שיצאה כעת מפיה הציתה זיק אש בלבו, והטינה ששמר זה ימים רבים לנתנאל בעל החלומות התלקחה והייתה לפרץ חרון משתולל. הוא רץ אל נתנאל והוכיח אותו על פניו במילים קשות על שהוא מתעתע כך באחותו האהובה, ונתנאל ענה לו אף הוא בחמה שפוכה. "סהרורי הזוי, מטורף", נענה ב"קרתן עלוב, צר מוחין" – ולא היה מנוס מדו־קרב. הם קבעו להיפגש למחרת בכוכר מאחורי הגן ולהילחם בפגינות מלוטשים עד דק, כמנהג הסטודנטים באותו מקום. דוממים וזעופי פנים שוטטו השניים אנה ואנה – קלרה שמעה אותם בריבם ואף ראתה את ראש הסייפים מביא את הפגינות עם עלות השחר. היא ניחשה את העומד להתרחש. לותר ונתנאל באו אל המקום המיועד, ובפנים קודרות, בלא אומר ודברים, פשטו את מקטורניהם ועמדו להתנפל זה על זה בעיניים דולקות, צמאות דם – אך בעצם אותו הרגע התפרצה קלרה דרך שער הגן ורצה אליהם. מתייפחת ומייבבת זעקה: "פראים שכמותכם! דקרו אותי למוות לפני שאתם נלחמים זה בזה! אני לא אוכל להמשיך לחיות בעולם, לא אם ירצח אהובי את אחי, ולא אם ירצח אחי את אהובי!". לותר שמט מידיו את הפגיון וכבש דומם את עיניו בקרקע, ואילו לבו של נתנאל נקרע בו מצער, וכל האהבה שאהב את קלרה היפה מאז ימי הפז של נעוריהם שבה והציפה את נפשו בעוז. הפגיון הרצחני נפל מידו והוא כרע לרגליה של קלרה. "התוכלי למחול לי אי פעם, קלרה יחידתי, חמדתי – התוכלי למחול לי, לותר אחי?". צערו של הרע נגע אל לבו של לותר, בדמעות שלישי התחבקו השלושה והתפייסו זה עם זה ונשבעו זה לזה שבועת אמונים ואהבת נצח. עכשיו נדמה לנתנאל שמשא כבד שדיכא אותו עד עפר נגול

מכתפיו פתאום, והוא אף דימה שכוחו שלו הוא שעמד לו להושיעו מפגיעתם הרעה של כוחות האופל שהשתררו עליו ואיימו להמיט עליו אובדן. עוד שלושה ימי אושר עשה נתנאל עם אהוביו, ואז יצא לדרכו לשוב לעיר ג', ששם היה בדעתו ללמוד עוד שנה אחת, ואחר כך לחזור ולהתיישב בעיר הולדתו ישיבה של קבע. כל המעשים הכרוכים בהופעתו של קופליוס הוסתרו מפני האם. בני הבית ידעו שאין היא מסוגלת להרהר בו בלא חלחלה, מאחר שגם היא, כמוה כנתנאל, האמינה כי הוא האשם במות בעלה.

מה גדולה הייתה תדהמתו של נתנאל כשביקש להיכנס למעונו וראה שהבית כולו עלה באש ורק קירות המגן העירומים מזדקרים מתוך החורבות ותלי האפר. אף על פי שהאש, שפרצה במעברתו של הרוקח שהתגורר בקומה הראשונה, התפשטה מעלה, הצליחו רעיו החסונים ועזי הנפש של נתנאל לפרוץ בעוד מועד אל חדרו שבקומה העליונה ולהציל ספרים, כתבי יד ומכשירים למיניהם. את כל הכבודה העבירו בשלום אל בית אחר, ואף מצאו בו חדר בשביל רַעם, ועם בואו הזדרז נתנאל לקבוע שם את משכנו. כמעט שלא נתן דעתו על כך שהוא מתגורר עתה מול ביתו של פרופסור ספלנצני, ואף לא התפלא כשראה שמחלונו נשקף אותו חדר עצמו שאולימפיה ישבה בו לעתים קרובות בודדה ועזובה לנפשה, והוא יכול לראות את דמותה בבחירות, אם כי תווי פניה היו מטושטשים וסתומים. לבסוף בכל זאת שם אל לבו שאולימפיה יושבת שעות על שעות באפס מעשה ליד השולחן הקטן, בתנוחה שבה ראה אותה לראשונה מבעד לדלת הזכוכית, ושהיא מביטה לעברו בלי לגרוע ממנו עין; והוא נאלץ להודות בינו לבינו שמעולם לא ראה אישה תמירה וחטובה יותר ממנה. ואולם, מאחר שקלרה הייתה חקוקה בלבו, נשאר נתנאל אדיש כלפי אולימפיה הקפואה, נוקשת

האיברים; רק לפרקים היה נושא עיניו מעל ספר הלימוד ומעיף מבט בפסל היפה – ותו לא.

יום אחד ישב נתנאל וכתב מכתב לקלרה, והנה נשמעה פתאום דפיקה חרישית על הדלת. היא נפתחה לקול קריאתו, ופרצופו המאוס של קופולה הציץ פנימה. נתנאל התחלחל ולבו גועו בקרבו. אך הוא נזכר במה שאמר לו ספלנצני על בן ארצו קופולה ובהבטחה החגיגית שהבטיח לאהובתו בדבר איש החול קופליוס, ובוש בחרדתו הילדותית מפני רוחות רפאים. הוא אזר את כל כוחו ואמר בנעימה רכה ושאננה ככל שיכול: "אין לי צורך באסטרוולבים, ידידי החביב, לְךָ לְךָ לדרכך!". אך קופולה נכנס אל החדר ואמר בקול צרוד, פיו הרחב מתעוות בצחוק נאלח ועיניו הזעירות הרוקרניות מתנוצצות מתחת לריסיו הארוכים האפורים: "איי, לא שום אסטרוולב, לא שום אסטרוולב! יש לי גם עינות יפים – עינות יפים!". נדהם ונרעש הצטעק נתנאל: "איש מטורף, אתה מוכר עיניים? – עיניים? – עיניים?". אבל קופולה סילק הצדה את האסטרוולבים שלו, פשפש בכיסו מקטורנו הרחבים והוציא מתוכם משקפיים ולוֹרְנֵטִים לרוב וערך אותם על השולחן. "הו – הו – שְקֵפִיִים – שְקֵפִיִים לשים על האף – זה עינות שלי – עינות יפים!", ועודו מדבר הוציא מכיסו עוד ועוד משקפיים, עד שטבלת השולחן התחילה מהבהבת ומנצנצת כולה בזוהר מוזר. אלה עיניים הסתכלו בנתנאל ופרכסו בעווית ונעצו בו מבט קופא. אך נבצר ממנו לגרוע את עיניו מן השולחן, וקופולה הוסיף וערך עליו זוגות-זוגות של משקפיים, ובפראות גוברת והולכת פיזזו מבטים של אש והתעופפו כה וכה בערבוביה והתיזו נטפי אורה אדומים כדם על חזהו של נתנאל, עד שפרצה מגרונו זעקת שבר: "די לך, די, חדל, איש זוועות!". אף על פי שהשולחן כבר היה מכוסה עד אפס מקום, שלח קופולה את ידו אל כיסו והוציא מהם

עוד משקפיים, אך ברגע זה תפס נתנאל את זרועו ואחז בה בחוזקה. קופולה צחק צחוק נתעב וצרוד, ובתנועה רכה חמק מאחיותו של נתנאל. "אה! לא שום דבר בשבילך – שום דבר – אבל הנה עדשות יפים", אמר; הוא אסף את כל זוגות המשקפיים וטמן אותם בכיסיו, והתחיל מוציא מתוך כיס צדדי של מקטורנו משקפות לאין-ספור, גדולות וקטנות ובינוניות. ברגע שנעלמו המשקפיים שבה נפשו של נתנאל למנוחתה. עכשיו הרהר בקלרה והסכים לדעתה שחזיון התעתועים הנורא לא היה אלא פרי רוחו, ואילו קופולה הוא איש ישר והגון מאין כמותו, מומחה למכניקה ואופטיקה, ובשום פנים אין הוא כפילו ובן דמותו של קופליוס הארור; ומה גם שהמשקפות שערך קופולה על השולחן לא ניחנו בשום סגולה מיוחדת, ולא דמו כלל למשקפי הרפאים. וכך, כדי להפיס את דעתו של הרוכל, החליט נתנאל לקנות ממנו דבר-מה. הוא לקח משקפת כיס קטנה, מעוצבת יפה, וכדי לבחון אותה השקיף מבעד לחלון. מימיו לא ראה משקפת שהדברים משתקפים בה כה צלולים ובהירים וברורים וכה קרובים אל העין. מבלי משים הביט לתוך חדרו של ספלנצני. אולימפיה ירדה שלובות. עכשיו יכול נתנאל להתבונן לראשונה בפניה היפהפיות; רק העיניים נראו לו מוזרות – קפואות ומתות. אך ככל שהוסיף להתבונן מבעד למשקפת, כן נדמה לו שבעיניה של אולימפיה נקווים אט-אט זהרורים לחים של אור ירח: נדמה היה שכוח הראייה ניצת בהן לראשונה, ומבטיה רשפו ונמלאו חיות יותר ויותר. כמכושף עמד נתנאל רתוק אל החלון והתבונן עוד ועוד ביופיה השמימי של אולימפיה. קול דשדוש וכעכוע העיר אותו מחלומו. מאחוריו עמד קופולה: "Tre Zechini – שלושה דוקאטים". נתנאל, שאותו אופטיקאי נשכח מלבו כליל, הזדרז לשלם. "לא ככה? – עדשות יפים – עדשות יפים?", שאל קופולה

בקולו הצרוד, הנאלח, וצחק צחוק של זרון. "כן, כן, כן!" נענה נתנאל במורת רוח, "לך לשלום, ידידי החביב!". קופולה יצא מהחדר, מלכסן אל נתנאל מבטים מוזרים וסתומים, ונתנאל שמע אותו צוחק בקול בדרתו במדרגות. "בוודאי", אמר נתנאל בלבו, "הוא צוחק לי מפני ששילמתי לו ביוקר רב מדי בעד המשקפת הקטנה – ביוקר רב מדי!". בעודו הוגה חרש את המילים נדמה לו פתאום שאנקת מוות מהלכת אימים מרעידה בחלל החדר, ונשימתו נעתקה מבהלה. אך מיד חש שאותה אנקה פרצה מפיו שלו. "קלרה צודקת מן הסתם", חשב, "כשהיא רואה בי בעל הזיות פותה; כמה אוילי – אוילי, אם לא למעלה מזה – שמחשבת ההבל הזאת, שהמשקפת הקטנה עלתה לי ביוקר רב מדי, מפילה עליי פחד מוזר כל כך. אין לדעת מה סיבת הדבר". והוא ישב לסיים את המכתב לקלרה, אך כשחזר והציץ מן החלון ראה שאולימפיה עדיין יושבת במקומה. בו ברגע תקף עליו יצר שאין לכובשו והוא קפץ על רגליו, חטף את המשקפת של קופולה ושוב לא יכול לגרוע את עיניו מדמותה המפתה של אולימפיה, עד שבא רעו כאח לו זיגמונד לקרוא לו לשיעור בבית פרופסור ספלנצני. הווילון שבפתח החדר העלום היה סגור יפה-יפה, ונתנאל לא יכול לראות את אולימפיה, לא עכשיו ואף לא ביומיים הבאים, אף שכמעט לא זו מהחלון והתבונן בלי הרף מבעד למשקפת של קופולה. ביום השלישי כוסו גם החלונות. מיאוש כולו, אחוז געגועים ותשוקה יוקדת, יצא נתנאל במרוצה אל שער העיר. דמותה של אולימפיה ריחפה מולו באוויר, יצאה לקראתו מבין השיחים והציצה בו בעיניים גדולות ומאירות מן הפלג הזך. תמונתה של קלרה נמחתה מלבו, הוא לא הגה אלא באולימפיה לבדה וקונן בקול בוכים: "אהה, כוכב אהבתי, כוכב יפעה זוהר! האומנם זרחת על חיי רק על מנת לשוב ולהיעלם ולהשאירני עזוב לנפשי כליל עלטה וצלמוות?".

כשביקש לחזור אל מעונו, שמע פתאום המולה סואנת עולה מביתו של ספלנצני. הדלתות היו פתוחות לרווחה, אנשים גררו אל הבית כלים וחפצים למיניהם, הווילונות של חלונות הקומה הראשונה היו מופשלים, משרתות התרוצצו אנה ואנה בעסק גדול, טאטאו את הרצפה וצחצחו אותה במברשות, נגרים ורפדים דפקו והקישו בפטישיהם. נתנאל נעצר בפליאה, והנה בא לקראתו זיגמונד והצטחק אליו ואמר: "נו, מה תגיד על ספלנצני הזקן שלנו?". נתנאל ענה שאין תשובה בפיו, שהרי אינו יודע על הפרופסור דבר, ורב תימהונו על המהומה שקמה פתאום בבית הקודר, השומם תמיד. אז סיפר לו זיגמונד שספלנצני עורך מחר חגיגה גדולה, נשף של נגינה ומחול, וכמעט כל תלמידי האוניברסיטה יהיו בין הקרואים; ומפה לאוזן אף עברה השמועה שספלנצני עומד להציג לראשונה לפני הבריות את בתו אולימפיה, שימים כה רבים שקד להסתיר אותה מעין אדם.

בביתו מצא נתנאל את כרטיס ההזמנה, ובלבב הולם הלך בשעה היעודה אל בית הפרופסור. המרכבות כבר נסעו ובאו אל הבית, והאורות הבהבו באולמות המקושטים. הקרואים היו רבים ונוצצים. אולימפיה הופיעה בבגדי חמודות, מקושטת בטוב טעם, וכולם השתאו למראה פניה היפהפיות וקומתה התמירה. גווה היה נטוי מעט באורח מוזר ומותני דיקים כמותני הצרעה – מן הסתם היה המחוך שלה מהודק יותר מדי. פסיעותיה ותנועות גופה היו מדודות מאוד ואפילו נוקשות, והדבר לא נעם לעיני אחדים מן הקרואים; אך הם תלו זאת במבוכתה של אולימפיה היוצאת לראשונה אל בין הבריות. הקונצרט התחיל. אולימפיה פרטה על הפסנתר בזריזות יתרה, ובזריזות שלא נפלה מזו זימרה איזו נעימה רבת סלסולים בקולה הבהיר, החד, המצלצל כענבלים של זכוכית. נתנאל נפעם כולו. הוא עמד בשורה האחרונה, ובאורם המסנוור של הנרות נבצר

ממנו לראות את תווי פניה של אולימפיה. באין רואים לקח אפוא את המשקפת של קופולה והציץ בעדה אל אולימפיה היפה. אהה! עכשיו ראה שהיא מביטה אליו בעיניים מלאות ערגה, וכל צליל מצלילי שירתה כמו הצטלל מכוחם של מבטי האהבה הללו, שפילחו את לבו והציתו בו אש. ריטוטי הקול המלאכותיים נשמעו באוזניו כמצהלות חמדה של הנפש הנמוגה באהבתה, וכשתמה הקדנצה, ומקצה האולם ועד קצהו הדהדו באריכות סלסולי הסיום החדים, חש נתנאל כאילו חיבקוהו פתאום זרועות לוחטות – הוא לא יכול עוד למשול ברוחו וזעקת כאב ועונג פרצה מפיו: "אולימפיה!" – כולם הפכו פניהם אליו, אחדים הצטחקו. נגן העוגב של הכנסייה הזעיף את פניו הזעופות תמיד גם בלאו הכי, והפטיר: "נו, נו!". הנגינה תמה, הקרואים יצאו במחול. "לרקוד אתה! אתה!" – זו הייתה עכשיו משאת נפשו של נתנאל, פסגת מאווייו. אבל איך ימצא עוז בלבו להזמין אותה למחול – אותה, את מלכת הנשף? ואף על פי כן! הוא לא ידע איך וכיצד, אך עם פתיחת הריקודים מצא עצמו עומד ליד אולימפיה, שאיש עוד לא הזמין אותה לרקוד, והוא לקח את ידה וגמגם אי אלו מילים סתומות. קרה כקרח הייתה ידה של אולימפיה, חלחלת מוות הרעידה את קרביו של נתנאל, הוא נעץ את מבטו בעיניה הזורחות לעומתו באהבה ובגעגועים, ונדמה לו פתאום שדופק חיים התחיל פועם ביד הצוננת, ודם לוחט מפכה בה. גם בלבו התלקחה תשוקת אהבה, הוא חיבק את אולימפיה היפה וריחף אתה בין שורות המחוללים. תמיד חשב שהוא יודע לרקוד בקצב הנכון, אך תנועות המחול של אולימפיה, הקצובות עד להפליא, הכשילו אותו פעם אחר פעם והוכיחו לו חיש מהר כמה פגום חוש הקצב שלו. ובכל זאת לא רצה לרקוד עם אישה זולתה, ואף מוכן ומזומן היה לרצוח במו ידיו כל מי שיתקרב אליה להזמינה לרקוד, אלא שלתימהונו הגדול לא קרה הדבר אלא

פעמיים בלבד, שלאחריהן נשארה אולימפיה יושבת בודדה בפנתה, והוא יכול לשוב ולרקוד אתה כאוות נפשו. לולא היו כל מעייניו נתונים לאולימפיה לבדה, עלולות היו לפרוץ באולם מיני קטטות ומריבות מרות, שכן מכל פינה עלו צחקוקים כבושים, חרישיים, מפי הצעירים שמאיזו סיבה לא ברורה ליוו את אולימפיה היפה במבטים לגלגניים. המחול והיין הרב ששתה עוררו את חושיו של נתנאל, והוא התנער כליל מביישנותו. הוא ישב לו ליד אולימפיה, ידה בידו, ודיבר אליה על אהבתו במילים נמלצות, נלהבות, שאיש לא הבינן, לא הוא ולא היא. ואולי הבינה אולימפיה משהו למרות הכול, שכן תלתה בנתנאל את מבטה הקפוא ונאנחה שוב ושוב: "אה – אה – אה!" – ונתנאל נענה לה ואמר: "אישה שמימית, כלילת יופי! אַת, קרן אור ממחוז הכיסופים הנעלם של האהבה – אַת, נפש עמוקה, שכל הווייתי משתקפת בה!" ועוד דברים כיוצא באלה, ואילו אולימפיה רק חזרה ונאנחה: "אה – אה!".

פרופסור ספלנצני עבר פעמים אחדות על פני הנאהבים והנעימים וחיך לעומתם מתוך קורת רוח מוזרה. נתנאל, אף שנדמה לו שהוא שרוי בעולמות אחרים, השגיח פתאום בחשכה שירדה על בית ספלנצני. הוא הביט כה וכה וראה לחרדתו ששני הנרות האחרונים שנותרו לפליטה באולם הריק כבר הבהבו הבהוב אחרון שבטרם דעיכה. הנגינה והמחול פסקו זה כבר. "פרידה – פרידה!" פרצה מגרוננו זעקת שבר פראית, הוא נשק לידה של אולימפיה ורכן לעבר פיה – שפתיים קרות כקרח נגעו בשפתיו הלוחטות! כבשעה שנגע באצבעותיה הקרות של אולימפיה, כן גם עכשו חלף בו רטט של אימה, והמעשה בכלה המתה עלה פתאום בזיכרונו. אבל אולימפיה אימצה אותו בכוח אל לבה, וכשנשקה לו דימה לחוש חמימות של חיים מחלחלת אל שפתיה. הפרופסור ספלנצני צעד לאיטו דרך האולם הריק; מקול צעדיו עלה הד חלול, צללים

רטטו ופיזזו סביבו, וכל מראהו כרוח רפאים מבעיתה. "את אוהבת אותי? – את אוהבת אותי, אולימפיה? אמרי רק את המילה האחת הזאת! את אוהבת אותי?" לחש נתנאל, אך אולימפיה רק קמה על רגליה ונאנחה: "אה – אה!" – "כן, כוכב אהבה יפהפה ונשגב שלי", אמר נתנאל, "זרחת על חיי ותוסיף להאיר, ותזהר בנפשי לעולמי עד!" – "אה – אה!" חזרה אולימפיה, והחלה להתהלך בחדר. נתנאל הלך אחריה, ושניהם נעמדו לפני הפרופסור. "גלגלת שיחה ערה מאוד עם בתי", אמר זה בחיך, "יפה, יפה, מר נתנאל החביב – אם נעמה לך שיחתה של הנערה הפותה, ברוך תהיה בכיתי מכאן ולהבא". בלב מתרונן ועולה על גדותיו מחדווה הלך לו נתנאל לדרכו.

הנשף בבית ספלנצני היה לשיחת היום. אף שהפרופסור טרח והשתדל מאוד שהכול יעלה יפה, ידעו ליצני העיר לספר על כל מיני תקלות ומעשים משונים שקרו שם, ובייחוד הרבו לדבר סרה באולימפיה האילמת, שקיפאון מוות נסוך עליה, וטענו שלמרות יפי תוארה אין היא אלא שוטת גמורה, ומסיבה זו הסתיר אותה אביה ימים רבים כל כך. רוחו של נתנאל נעכרה לא מעט לשמע הדברים האלה, אך הוא שתק ולא אמר כלום. "וכי יש טעם", אמר בלבו, "להוכיח לכל הברנשים האלה שהם השוטים דווקא, ולכן טחו עיניהם מראות את עומק נפשה המופלאה של אולימפיה?". "עשה לי טובה, אחי", אמר לו יום אחד זיגמונד רעו, "עשה לי טובה ואמור לי, איך יכול בחור פיקח כמוך להתאהב בפרצוף השעווה הזה, באותה בוכת עץ שממול?". נתנאל כבר עמד להשיב לדעו בחמת זעם, אך במהרה משל ברוחו ואמר: "אמור לי אתה, זיגמונד, איך יכולות חמודותיה השמימיות של אולימפיה להיעלם מעיניך חומדות היופי ומרוחך הערנית? אבל – השבח לאל! – הרי דווקא משום כך לא היית לי ליריב, כי אחרת היה על אחד מאתנו

ליפול מתבוסס בדמו". זיגמונד הבין את אשר לפניו ומיהר להסב את השיחה לעניין אחר, ולאחר שהעיר שאין האוהב יכול לשפוט את מושא אהבתו, הוסיף ואמר: "ובכל זאת, הרי רוב החברים שלנו תמימי דעים ביחס לאולימפיה. נדמה לנו תמיד – אל נא תכעס, אחי! – שהיא שרויה באיזה קיפאון מוזר, כמו גוף בלי נשמה. גם פניה, גם קומתה נאות למראה, כן, ועשויה הייתה אפילו להיחשב ליפת תואר, לולא היה מבטה נטול חיים כל כך, והייתי אומר אפילו – נטול כוח הראייה. פסיעותיה מדודות באורח מוזר, כל תנועה כמו ממוכנת באמצעות גלגלים וקפיצים. הנגינה שלה ושירתה, ממש כמו צעדי הריקוד שלה, קצובים בדיוקנות לא נעימה, חסרת נשמה, כמו תקתוק של מכונה מזמרת. אולימפיה הפחידה אותנו, רצינו רק להתרחק ממנה, נראה לנו שהיא רק מעמידה פני יצור חי, ויש דברים בגו". דבריו של זיגמונד המרו מאוד ללבו של נתנאל, אך הוא כבש את מורת רוחו ואמר בכובד ראש: "כולכם קרי מזג ואינכם יודעים פיוט מהו, ולכן נבהלתם מפני אולימפיה. רק לנפשות שרוח השיר מפעמת בהן היא מתגלה במלוא יפעתה. רק לעיניי נגלה מבטה האוהב ופילח בזוהרו את לבי ואת מחשבותיי, רק באהבתה של אולימפיה יש טעם לחיי. אתם, לצנינים בעיניכם שאולימפיה נמנעת מפטפוטי נימוסין תפלים שבריות רדודות שטופות בהם. היא ממעטת בדיבור, כן. אבל מילותיה המעטות הן כתב חרטומים פלאי של הנפש, אהבה צפונה בהן וזיו השכינה, חוכמה עליונה שלא מן העולם הזה. אבל למה לי להשחית מילים לריק, אוזניכם ערלות ממילא". "אלוהים ישמור עליך, אחי ורעי", אמר זיגמונד בקול רך ונוגה, "אני חושש שעלית על דרך רעה. תוכל לבטוח בי תמיד, אם הכול... לא, לא אומר יותר כלום!". נתנאל הבין פתאום את גודל מסירותו של זיגמונד קר המזוג שאינו יודע פיוט מהו, ולחץ בחום את ידו המושטת של רעו.

וכך שכח נתנאל שחיה לה בעולם נערה ושמה קלרה, שהייתה פעם אהובתו. אמו, לותר – כולם נמחו מזיכרונו, הוא חי רק למען אולימפיה לברה. יום-יום ישב עמה שעות על שעות ודיבר אליה על אהבתו, על קרבת נפש טמירה, על אחוות נשמות, ואולימפיה הקשיבה לדבריו בדבקות גדולה. ממעמקי מגירותיו הוציא נתנאל את כל מה שכתב אי פעם: שירים, חזיונות, מעשיות, סיפורים ואגדות פרי דמיונו, ועליהם הוסיף מדי יום גם סוֹנֵטִים, בלדות וקְנֻצוֹנוֹת למיניהן – ואת כל אלה היה מקריא לאולימפיה שעות על שעות, בלי הרף ובלי לאות. אכן, מימיו לא הזדמנה לו מאזינה נפלאה כמותה. היא לא רקמה ולא סרגה, לא הציצה מן החלון, לא האכילה ציפורים, לא שעשעה כלבלבים בחיקה, לא שיחקה עם החתול, לא העבירה פיסות נייר מיד אל יד, לא נאלצה להסתיר פיהוק בשיעול חרישי מעושה – בקיצור, שעות על שעות הייתה יושבת בלא ניע ובלא זיע, עיניה לטושות אל עיני אהובה ומבטה הולך ומתמלא אט-אט חיות ולהט. רק כשהיה נתנאל קם לבסוף ונושק לידה ואף לפיה, הייתה אומרת: "אה – אה!" ומוסיפה: "לילה טוב, אהובי!" – "אהה, נפש עמוקה, נפש נפלאה", היה נתנאל קורא בשובו למעונו, "רק את, רק את מבינה ללבי". הוא נרעד כולו מחרווה כשהיה הוגה בתואם-הפלא שהתמזגו בו נפשותיהם יום-יום יותר ויותר, שכן נדמה לו שאולימפיה מדברת על שירתו ועל סגולת הפייטן שבו ממעמקי לבו ממש – נדמה לו שמתוך נפשו פנימה מצטלצל קולה. ומן הסתם הייתה אמת בדבר, שהרי מילים נוספות על אלה שהוזכרו לעיל לא הוציאה אולימפיה מפיה מעולם. לפעמים, ברגעים של צלילות – בהקיצו משנתו, למשל – כשנזכר נתנאל בעצלותה המופלגת של אולימפיה ובשקנותה, היה ממהר לשנן לעצמו: "וכי מה הן מילים – מילים! מבט אחד מעיניה השמימיות אומר יותר מכל שפה ולשון שבעולם. כלום

יכולה נשמה בת שמים לצמצם עצמה לעיגול הצר שנגזר לפי מידתן העלובה של בריות בנות חלוף?."

דומה שדעתו של פרופסור ספלנצני הייתה נוחה עד מאוד מאהבתם של אולימפיה ונתנאל. הוא העתיר עליהם אותות מפורשים של הסכמה ושביעות רצון, ולבסוף, כשהעז נתנאל לרמוז איזה רמז דחוק על ברית נישואין עם אולימפיה, חייך הפרופסור מאוזן לאוזן והטעים כי בתו רשאית לכחור לה חתן כטוב בעיניה. הדברים האלה הפיחו אומץ בנתנאל, ובלב מלא תשוקה בוערת החליט להפציר מחר באולימפיה ולבקש ממנה שתגיד לו במילים ברורות ומפורשות את מה שרמז לו זה כבר מבטה הענוג – כי נכספת היא להיות שלו לנצח. הוא התחיל מחפש את הטבעת שננתנה לו אמו כשי פרידה, שכן ביקש להעניק אותה לאולימפיה כאות לנאמנותו וכסמל לחיי הפריחה והשגשוג שנכוננו להם. אגב כך התגלגלו לידי מכתביהם של קלרה ולותר. הוא סילק אותם באדישות הצדה, מצא את הטבעת, טמן אותה בכיסו ורץ אל אולימפיה. בעלותו במדרגות שמע קול שאון מוזר, שבקע כמדומה מחדר עבודתו של ספלנצני: רקיעות רגליים – קולות קרקוש – חבטות – דפיקות על הדלת – קללות ונאצות: "עזוב – עזוב – נבל – בן בלייעל! – האם לשם כך נתתי את כל חיי ואוני?! – חה-חה-חה-חה! – לא ככה הסכמנו – אני, אני עשיתי את העיניים – ואני את כל הגלגלים והקפיצים – לך לעזאזל עם כל הגלגלים והקפיצים שלך – כלב ארור, שען עלוב – הסתלק מכאן – שטן – עצור! – מכניקון של בובות – מפלצת שדים! – עצור! – הסתלק – עזוב!". הקולות היו קולותיהם של ספלנצני וקופליוס האיום, שהשתוללו וצרחו זה על זה. נתנאל פרץ פנימה אחוז חרדה נוראה. הפרופסור ספלנצני והאיטלקי קופולה אחזו שניהם בגוף של אישה, זה מושך בראשה וזה מושך ברגליה, ושניהם תובעים אותה בחמה שפוכה איש-איש

לעצמו. פתאום ראה נתנאל שהאישה היא אולימפיה, ונרתע לאחוריו בבעתה. בשצף קצף רץ אל הנצים וביקש להציל מידיהם את אהובתו, אך ברגע זה סב קופולה על עקביו בכוח איתנים, קרע את האישה מידי הפרופסור, הניף אותה באוויר וחבט בה ביריבו חבטה נוראה, עד שזה מעד ונפל לאחוריו על השולחן העמוס לעייפה צלוחיות, בקבוקים, מבחנות וצנצנות זכוכית למיניהן. הכלים התנפצו בקול קשקוש לאלפי רסיסים. קופולה לקח את האישה וטען אותה על כתפו וירד במרוצה במדרגות, פיו מלא צחוק אימים זדוני ומהדהד. רגליה המידלדלות של האישה נראו כעורות מאור, הן קרקשו ונקשו על המדרגות כעשויות עץ. נתנאל עמד נטוע במקומו – עתה ראה בבהירות שפני השעווה של אולימפיה היו חיוורות חיוורון מוות ונטולות עיניים – חורים שחורים נפערו במקומן. זו הייתה בובה בלי רוח חיים. ספלנצני התפתל על הרצפה, רסיסי הזכוכית פצעו את ראשו, את חזהו וזרועו, דמו שנת וקלח כמעייין. אך הוא אזר את כל כוחו וקרא: "רוץ אחריי, רוץ אחריי, למה אתה מתמהמה? – קופליוס, קופליוס – הוא שדד את היפה שבבובות הממוכנות שלי – עשרים שנה טרחת עליה – את כל חיי ואוני נתתי לה – הגלגלים והקפיצים – הדיבור – ההילוך – הכול שלי – העיניים – עיניה נגזלו – ארור הוא – בן מוות – רוץ אחריי – החזר לי את אולימפיה – הנה, קח את העיניים!". עתה ראה נתנאל על הרצפה זוג עיניים שותתות דם שלטשו אליו מבט בוהה. ספלנצני לקח אותן בידו הבריאה והשליכן לעברו, הן פגעו בחזהו של נתנאל. אז נעץ בו הטירוף את ציפורניו הצורבות ופרץ לתוך נפשו ושיסע את לבו ואת עשתונותיו. "הוי – הוי – הוי! גלגל אש – גלגל אש! הסתובב, גלגל אש – בחרווה – בחרווה! בובנת עץ, הוי, בובנת עץ יפתי – הסתובבי –" והוא התנפל על הפרופסור ולפת את גרונו. עוד רגע היה חונק אותו, אך לשמע הרעש התקהלו

אנשים בפתח הבית, נדחקו פנימה, גררו הצדה את נתנאל האחוז עוועים והצילו מידי את הפרופסור וחבשו את פצעיו. זיגמונד, אף שהיה חזק וחסון מאוד, לא הצליח לרסן את רעו המשתולל. נתנאל הוסיף לצרוח בקול אימים: "בובונת עץ, הסתובבי", והכה על סביבותיו באגרופים קפוצים. כמה מן הנקהלים עשו לבסוף יד אחת, הפילו את נתנאל ארצה וכבלו אותו בכבלים. עכשיו הפכו צעקותיו לשאגות פרועות של חיית טרף. וכך, משתולל עד אובדן החושים, הביאו אותו אל בית המשוגעים.

בטרם אוסיף ואספר לך, קורא נלבב, מה עלה בגורלו של נתנאל האומלל, רצוני להבטיחך נאמנה – אם ניעורה כך דאגה לשלומי של המומחה למכניקה ומתקין הבובות ספלנצני – כי עלתה ארוכה לפצעיו והוא שב לאיתנו כליל. אלא שאנוס היה לעזוב את האוניברסיטה, מאחר שהמעשה בנתנאל עשה לו כנפיים, ומאחר שחשבו לו לעוון בל יכופר שהניח לבובות עץ לקחת חלק בנשפי תה מהוגנים (ואולימפיה עשתה זאת בהצלחה יתרה) כאילו הייתה יצור בשר ודם. היו אף משפטנים שסברו שיש לענוש את הפרופסור בכל חומר הדין, שכן מדובר בהונאה ממולחת מאוד, שאיחזה את עיני כלל הציבור ונעשתה בדרך ערמומית כל כך שאיש לא חש בתרמית (להוציא כמה סטודנטים חריפי שכל), הגם שעכשיו מעמידים כולם פני חכמים ונזכרים בפרטים שונים ומשונים שנראו להם חשודים כביכול. אך בטענות הללו לא היה כל ממש. כלום יכול היה, למשל, להתעורר חשד בלבו של מישהו רק מפני שעל פי עדותו של פלוני, חובב מטורזן של נשפי תה, נהגה אולימפיה להתעטש יותר מלפיק, בניגוד לכל הגינונים המקובלים? עיטוש זה, סבר כעת אותו גנדרן, לא היה אלא רעש מתיחת הקפיצים, ואף קול חריקתם נשמע בעליל, וכו' וכו'. הפרופסור לשירה ולצחות הדיבור נטל קמצוץ טבק, סגר את הקופסה, כעכע בגרונו ואמר בחגיגות:

"גבירותיי ורבותיי הנכבדים עד מאוד! האומנם לא הבינותם מהו כאן השאור שבעיסה? כל המעשה אינו אלא משל, אלגוריה, דימוי לשוני שפותח לכלל מציאות! הלוא תבינו במה דברים אמורים! sat Sapienti². אך דעתם של רבים מן האדונים הנכבדים עד מאוד לא התקררה כל עיקר. המעשה בכובה הממוכנת חדר עמוק לתוך הלבבות ועורר בהם חשדות מרים. כדי להיווכח שלא התאהבו בכובה של עץ התחילו מחזורים רבים תובעים מן האהובה שתקוד ותשיר שלא לפי הקצב, שתרקום ותסרוג ותשתעשע עם הכלכלב בעודם קוראים באוזניה, אך בעיקר תבעו שלא תסתפק בהקשבה סתם, אלא גם תדבר מפעם לפעם דברים שיעידו על שכל חושב ולב מבין. אצל רבים העמיקה אגב כך האהבה והוסיפה עדנה ונועם. אחרים, לעומת זה, נאלצו להיפרד זה מזה. "לעולם אין לדעת", טענו כמה אדונים. בנשפי התה היו הבריות מפקים בלי הרף ונמנעים כליל מעיטוש, למנוע לזות שפתיים. ספלנצני נאלץ, כאמור, להסתלק מן העיר, כדי להתחמק מחקירה פלילית בעוון הבאת כובה ממוכנת אל בין הבריות בדרכי מרמה. גם קופולה נעלם ואיננו.

כמתוך חלום בלהות הקיץ נתנאל, פקח את עיניו, וחש עונג מתוק מאין כמוהו וחמימות עדנים רכה פושטים בכל איבריו. הוא שכב על מיטתו, בחדרו שבבית אביו, קלרה הייתה רכונה מעליו ובמרחק-מה עמדו אמו ולותר. "סוף-סוף, נתנאל אהובי, סוף כל סוף החלמת מן החולי האנוש – ושוב שלי אתה", אמרה קלרה בקול היוצא מן הלב וחיבקה את נתנאל בזרועותיה. דמעות לוחטות, נוצצות, נקו בעיניו מעוצם התוגה וכיליון הנפש, והוא נאנק ונאנח: "קלרה – קלרה שלי!". זיגמונד, ששמר אמונים לרעו

2. [ודי לחכימא! (לטינית)].

כל ימי מצוקתו הקשה, נכנס אל החדר. נתנאל הושיט לו את ידו: "אחי הנאמן, לא עזבת אותי למרות הכול!". משיגעונו של נתנאל לא נותר אף זכר, ומאחר שאמו ואהובתו ורעיו טיפלו בו במסירות, התחזק החולה חיש מהר. בימים ההם באה הברכה לשכון בבית: דוד זקן קמצן, שאיש לא קיווה לקבל ממנו דבר, נפטר והוריש לאם סכום כסף לא מבוטל וגם אחוזה קטנה ונאה מחוץ לעיר. היה בדעתם לעבור לשם – האם, נתנאל עם קלרה שלו – הוא עמד לשאתה לאישה – ולותר. רכות ותום ילדות היו נסוכים על נתנאל, ועיניו נפקחו עתה באמת לראות את חמורות נפשה הזכה של קלרה במלוא יפעתן. איש לא הזכיר לפניו את העבר, אף לא ברמז קל שבקלים. רק בהיפרדו מעל זיגמונד אמר נתנאל: "חי אלוהים, אחי! על דרך רעה עליתי, אבל מלאך מושיע בא בעוד מועד והוליך אותי אל האור! – אהה, זו הייתה קלרה!". זיגמונד לא נתן לו להמשיך, מחשש שמא יעלו הזיכרונות הכאובים ויבערו כלהבה לנגד עיניו של נתנאל.

יום צאתם של ארבעת המאושרים להתיישב באחוזתם הקטנה קרב ובא. לעת צהריים טיילו בחוצות העיר וערכו קניות; המגדל הרם של בית מועצת העיר הטיל צל ענק על כיכר השוק. "איי!" אמרה קלרה, "הבה נעלה עוד פעם אחת אל ראש המגדל ונשקיף על ההרים שבאופק!". שניהם, נתנאל וקלרה, התחילו עולים במדרגות. האם חזרה הביתה עם המשרתת, ולותר, שהתעצל לטפס במדרגות הרבות, עמד וחיכה למטה. שלובי זרוע עמדו הנאהבים על הגוזזטרה הקטנה שבראש המגדל והשקיפו אל מרחבי היערות הניחוחיים, שמאחוריהם התנשאו רכסי ההרים הכחלחלים כמין מטרופולין מעטירה.

"הסתכל על השיח הקטן האפור המוזר, נדמה כאילו הוא עומד

להסתער עלינו", אמרה קלרה. בהיסח הדעת שלח נתנאל את ידו אל כיס מקטורנו. הוא מצא את המשקפת של קופולה והציץ דרכה הצדה: קלרה עמדה לפני המשקפת! פרכוס של עווית זעזע את כל עורקיו וגידיו – חיוור כמת לטש את עיניו אל קלרה, אך מיד צנצנו והבהבו נהרות של אש מול עיניו המתגלגלות בחוריהן, ומגרוננו פרצה שאגת אימים של חיה נרדפת. הוא קפץ אל על וצרח בקול צורם, פורץ מפעם לפעם בצחוק עוועים: "בובונת עץ, הסתובבי – בובונת עץ, הסתובבי – בכוח אדירים תפס את קלרה ועמד להשליך אותה מראש המגדל, אך היא לפתה בחזקה את המעקה, אחוזה כולה חרדת מוות נואשת. לותר שמע את צרחות הביעותים של רעו המשתולל, הוא שמע את אחותו משוועת לעזרה – ניחוש נורא חלף במוחו, הוא חש אל ראש המגדל, הדלת המוליכה אל גרם המעלות השני הייתה נעולה – זעקותיה של קלרה גברו. מטורף מאימה וחרון בעט לותר בדלת, וחזר ובעט בה עד שנפתחה – אך צליל קולה של קלרה כבר התעמעם והלך: "עזרו לי – הצילו – הצילו –" גווע קולה בחלל האוויר. "היא אבודה – המשוגע רצח אותה", צרח לותר. הדלת המוליכה אל הגוזזטרה הייתה נעולה גם היא. הייאוש הפיח בלותר כוח ענקים, הוא עקר את הדלת מציריה. אלוהים אדירים – אחוזה בידי האיש המשתולל ריחפה קלרה באוויר מעבר למעקה, רק ידה האחת עוד לופתת את מוטות הברזל. מהיר ככרק תפס לותר את אחותו, משך אותה פנימה ובתוך כך הלם באגרופו הקמוץ בפניו של המטורף, עד שצנח זה לאחוריו והרפה מקורבנו.

לותר ירד במרוצה במדרגות, אחותו המעולפת בזרועותיו – היא ניצלה ממוות. נתנאל התרוצץ בגוזזטרה אנה ואנה, מקפץ על רגליו וצוח: "גלגל אש, הסתובב – גלגל אש, הסתובב!". לקול זעקות הפרא נקהלו אנשים לרגלי המגדל, ומתוכם התנשאה אל

על דמותו הענקית של הפרקליט קופליוס, שבא זה עתה אל העיר ומיד שם פניו אל כיכר השוק. כמה אנשים ביקשו לעלות אל ראש המגדל כדי להוריד משם את המטורף, אך קופליוס צחק ואמר: "חה-חה, חכו מעט, הוא יגיע למטה בעצמו" – ונשא עיניו כלפי מעלה, הוא והקהל עמו. נתנאל נעצר פתאום כאילו הוטל שיתוק באיבריו, הוא נרכן כלפי מטה, ראה את קופליוס, ובזעקת זוועה: "הה! עינות יפים – עינות יפים!" השליך עצמו אל מעבר למעקה. כשהיה נתנאל מוטל על מרצפת הרחוב וגולגולתו מרוצצת, נעלם קופליוס בהמון.

כעבור שנים אחדות, הרחק מאותה העיר, נראתה קלרה, כך מספרים, יושבת בפתח בית כפרי נאה, ידה בידו של אדם נעים סבר, ושני ילדים רעננים משתעשעים לרגליה. אנו רשאים להניח, אפוא, שקלרה מצאה לבסוף את האושר הביתי השאנן שהלם את מזגה העליון, תאב החיים, אושר שנתנאל קרוע הנפש לא יכול היה להעניק לה לעולם.

הקדמה לאלביתי

יצחק בנימיני

כי יצפנני בסכה ביום רעה
יסתרני בסתר (heimlich) אהלו

תהלים כז, ה

מסתו של זיגמונד פרויד "האלביתי" ("Das Unheimliche"), התפרסמה לראשונה בשנת 1919, זמן קצר לאחר תום אירועיה המחרידים של המלחמה הגדולה ושנה לפני פרסום מסתו הנועזת על אודות יצר המוות, מעבר לעקרון העונג. שתי המסות משלימות ומגבות זו את זו מבחינה תיאורטית, ומתארות יחדיו בעגמומיות-מה את הביוגרפיה הנפשית של האדם המודרני ואת אי-יכולתו להיחלץ מהטראומתי והנורא. ב"האלביתי" פרויד מתחקה אחר תחושה ששקועה כולה במילה הגרמנית unheimlich (כתואר השם וכשם עצם: das Unheimliche). השפה הגרמנית מיטיבה לכטא תחושה זו באופן כה אינטימי בינה לבין דובריה עד שזר לא יבין זאת; זו תחושת הזרות השורה בתוך האינטימי עצמו, הצמרמורת

ואי־הנחות במפגש עם הביתי שהוא בה בעת מסתורי וכמוס, מאיים ומפתה.

פרויד מתחקה אחר ה־*unheimlich* בתגובה למאמרו של הפסיכיאטר־ניורולוג ארנסט ינטש (Jentsch) "לעניין הפסיכולוגיה של האלביתי", שהתפרסם בשני חלקים בשנת 1906 בהשבועון הפסיכיאטר־ניורולוגי. אגב, ינטש עצמו התייחס לעבודתם של פרויד ויוזף ברויר (Breuer) מחקרים בהיסטריה מ־1895 בחיבורו על אודות מצב הרוח (Die Laune, 1902), ובחיבורו מחיקה ועצבים (1911, 1904) *Musik und Nerven* כבר עסק בחוויית האלביתי ביחס למוזיקה. תגובתו של פרויד מתרכזת בתזה של ינטש, ולפיה האלביתי נובע מתחושת "אי־ודאות אינטלקטואלית" (*intellektuelle Unsicherheit*). תחושה זו בולטת במיוחד במפגש עם דימויים או יצורי כלאיים שממזגים בין החי לדומם, בין האנושי לחייתי, בין האנושי לטכנולוגי ועוד. ינטש מציין במאמרו שדוגמה בולטת לכך ניתן למצוא אצל אחד מגדולי הרומנטיקה הגרמנית המאוחרת, את "א הופמן" (Hoffmann, 1776-1822). פרויד מניח שינטש התכוון בעיקר לסיפורו של הופמן "איש החול", בשל דמותה של הבובה הממוכנת אולימפיה, שהגיבור האומלל של הסיפור, נתנאל, מתאהב בה נואשות כאנטי־פיגמליון מודרני. ואולם פרויד מציע עמדה פסיכואנליטית שהיא שונה מזו של ינטש, גם אם למעשה אינו מתנתק לחלוטין מהתזה הינטשית שרודפת אותו באופן אלביתי.

כל מי שאמון על הקריאה בכתבי פרויד יודע שכתבתו יפה ורגישה ומתאפיינת בנימה אנושית. אולם כתיבה זו גם סוערת ומטלטלת את הקורא; למשל כשהוא נתקל באפשרויות שונות להבנת תופעה נפשית מסוימת, בהיסוסים של מחבר־העל שבורא את שיח הפסיכואנליזה בתוככי סדנה טקסטואלית־הגותית (כטענתו

של מישל פוקו ב"מהו מחבר", 1969). הדבר בולט במיוחד במסה שלפנינו, כאשר פרויד מבקש להתחקות אחר חוויה שעצם המבנה של הביטוי הלשוני שלה מעיד על תוכנה (ובמידה מסוימת גם מעצב אותה באופן ייחודי), חוויה שקשה להבהירה בשפת המדע; דיונו סובב סביב ה־*unheimlich* בלא רגיעה, בלא מנוח, מתזה אחת לשנייה, מדוגמה לדוגמה, ורעיונות מסוימים שהוא מציג כהערה צדדית ואגבית מתבררים לבסוף כרבי־חשיבות (כמו הקישור בין האלביתיות לחוויה הרחמית).

ניתן לאפיין את דיונו של פרויד כהתרוצצות מילולית שלפחות חלקה שקוע בהיבטים אוטוביוגרפיים, כמו הדוגמה הקומית במקצת על אודות תחושת *déjà vu* שחווה בעת טיול בעיירה איטלקית (כשהעין המקומית בוחנת את היהודי־הגרמני הזר המחפש את דרכו במבוך המיני של העיירה), או כמו תיאור האימה שתוקפת אותנו כל אימת שאנו נתקלים ב"מספר מסוים, נניח 62", שלמעשה ציין את הגיל שאליו התקרב המחבר שלנו, שהרבה לחשב את קצו בעקבות היתקלויות נומרולוגיות מסוג זה (ביטוי מוקדם לעניין של פרויד באלביתי ביחס לחוויות על־טבעיות כמו טלפתיה, הופעה חוזרת של מספרים ודו"ה וו ניתן למצוא כבר בחיבורו המוקדם מ־1905 הפסיכופתולוגיה של חיי היומ־יום בפרק האחרון, "דטרמיניזם, אמונה במקריות ואמונה תפלה, נקודות מבט").

היצירה על אודות האלביתי מזכירה לנו את מקורותיו הספרותיים והתרבותיים של פרויד ברומנטיקה הגרמנית המאוחרת, על כל הדגשיה על האימה שבנשגב ועל הממד הנסתר בטבע האדם. תעייה זו ביערות המועקה והפחד היא אישית ותרבותית גם יחד ומטלטלת את הקורא כך שהיא עשויה לעורר חוויית אלביתיות גם בקרב, כמו שציינה אלן סיקסו (Cixous) במסתה מ־1976 העוסקת באלביתי. מפתה אף לומר שיצירה זו של פרויד מהווה מפתח למכלול עולמו

האינטלקטואלי כמו גם הרגשי-אישי, וניתן לתופסה כמשל למפעלו המדעי, החל מהקישור שלו בין התחילית של un של das Unheimliche לתחילית השלילה של הלא-מודע, das Unbewußte, וכלה בציון התגובה הרווחת לשדה של המודחק ולעבודה עמו: "הפסיכואנליזה שעוסקת בחשיפת הכוחות הנסתרים האלה הפכה [...] לאלביתית ומעוררת חלחלה בעיני אנשים רבים".

בין שפע הרוגמאות שפרויד מעניק לנו, שני צירים מרכזיים, הצלובים זה בזה: ציר אחד הוא העיון במאמרו של ינטש והסתמכות חלקית עליו בניסיון לפתח עמדה עצמאית – מעין misreading אליבא דהרולד בלוס; הציר האחר הוא הניתוח המפורט והמעמיק של הסיפור "איש החול" מאת את"א הופמן. הניתוח נועד לחזק את התזה של פרויד על אודות הקשר בין האלכיתי לאימת הסירוס, תזה המנוגדת לזו של ינטש על אודות האי-ודאות האינטלקטואלית (ועוד לא הזכרנו היבטים משמעותיים לא פחות של האלכיתי, שלא נוכל להרחיב על אודותם בהקדמה קצרה זו, כמו ההתפרצות של האנימיזם הילדי, שהאדם המודרני והבוגר התגבר עליו לכאורה, ההתמודדות עם המוות והחזרה שלא כמתכוון).

מסיבה זו הנחנו שפרסום מחודש של מסתו של פרויד לצד המאמר של ינטש והסיפור של הופמן יעשיר את חוויית הקוראים. אך בייחוד הרגשנו צורך לתרגם מחדש את המסה לעברית. התרגום הקודם, תחת הכותרת "המאומים", שפתח את הכרך מעבר לעקרון העונג ומסות אחרות בהוצאת דביר (מהדורה ראשונה ב-1968, בתרגום חיים איזק), שירת שנים רבות קוראים מתחומי הפסיכולוגיה, הפילוסופיה ולימודי האמנות והתרבות. הגיעה העת לתרגום ערכני, מדויק יותר, בעברית עכשווית, ובייחוד לתרגום שיביא את הטקסט המלא, בניגוד לגרסה העברית הקודמת שאינה כוללת חלק

מרכזי בניתוח של פרויד: אותו חלק שמביא את הערכים שפרויד מצטט ממילונים גרמניים, בלוויית רצף הרוגמאות הארכני, העצום והמאלף. בלי החלק הזה, התשתית הלשונית הניתנת לקוראים בעברית מושמטת לגמרי. הגיעה שעתה של יצירה זו לזכות בבית עברי חדש.

מסתו של פרויד על אודות ה-unheimlich הושלכה לכאורה אל העולם מתוך מצוקת המחבר לאחר המאורעות הטרגיים של המלחמה, כשארית בזותית של העבודה ההגותית והקלינית משנים קודמות, כאוסף מילים פתלתל על אודות חוויה זרה ומעיקה. ואמנם, גם אם פרויד התמיד בהלך הרוח הקודר של המסה על אודות שלטונו של תנטוס בחיים האנושיים, הוא לא עשה שימוש משמעותי במושג בהמשך עבודתו, וגם תלמידיו הישירים לא עשו זאת, כמדומני. אולם דומה שמסה זו שרדה את עשרות השנים שחלפו. מעמדה לא נשחק, נהפוך הוא: היא נתפסת כעת כאחד הטקסטים המכוננים והמשפיעים ביותר בתחומי ביקורת האמנות והתרבות והפילוסופיה הקונטיננטלית. ואף במסגרת מגמות הקוראות לחזרה לפרויד הושב כבודה של המסה שחשיבות רבה לה לשאלות שהקליניקה האנליטית מחדדת יום-יום (ראו סמינר 10, המועקה, של ז'אק לאקאן). להלן מצורפת רשימת קריאה אפשרית ולא ממצה של כמה גישות מחקריות והגותיות אשר מתייחסות לעולם האימתני של האלכיתי.

תודתי נתונה למתרגמת רות גינזבורג על תרגומה היפהפה לעבודותיהם של פרויד וינטש, תוך כדי הקפדה מקצועית על דייקנות וזרימה לשונית, וכן על ההקדמה הנאה שבה היא מצדיקה את החלטתה בדבר התרגום היאה למונח בעברית כ"אלכיתי". כמו כן נתונה תודתי לנילי מירסקי, שתרגומה לסיפורו של הופמן "איש

Hertz, Neil, 1985. "Freud and the Sandman", *The End of the Line: Essays on Psychoanalysis and the Sublime*, New York: Columbia University Press, pp. 97-121.

Ginsburg, Ruth, 1992. "A Primal Scene of Reading: Freud and Hoffmann", *Literature and Psychology* XXXVIII, 3: 24-46.

Grenville, Bruce (ed.), 2002. *The Uncanny: Experiments in Cyborg Culture*, Vancouver: Arsenal Pulp Press.

Jonte-Pace, Diane, 2001. *Speaking the Unspeakable, Religion, Misogyny, and the Uncanny Mother in Freud's Cultural Texts*, Berkeley: University of California Press.

Kofman, Sarah, 1991. "The Double is/and the Devil", *Freud and Fiction*, Boston: Northeastern University Press, pp. 119-162.

Lacan, Jacques, 1960-1961. *L'angoisse: Le séminaire — livre X*, Texte établi par Jacques-Alain Miller, Paris: Éditions du Seuil, 2004.

Mori, Masahiro, 1970. "The Uncanny Valley", trans. Karl F. MacDorman and Takashi Minato, *Energy* 7, 4: 33-35.

Morlok, Forbes, 1997. "Doubly Uncanny: An Introduction to 'On the Psychology of the Uncanny'", *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities* 2, 1.

Rand, Nicholas and Maria Torok, 1994. "The Sandman Looks at 'The Uncanny': The Return of the Repressed or of the Secret; Hoffmann's question to Freud", in: Sonu Shamdasanu and Maichael Münchow (eds.), *Speculation after Freud: Psychoanalysis, Philosophy and Culture*, London: Routledge, pp. 185-203.

Royle, Nicholas, 2003. *The uncanny*, Manchester and New York: Manchester University Press. (ראו ביבליוגרפיה מקיפה על אודות האלביתי בעמ' 329-333)

Todorov, Tzvetan, 1970. ch. 3: "The Uncanny and the Marvellous", *The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre*, Ithaca: Cornell University Press, 1975.

Vidler, Anthony, 1994. *The Architectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, New York: MIT Press.

Weber, Samuel, 2000. *The Legend of Freud* (Expanded edition), Stanford: Stanford University Press.

החול" מצורף גם הוא. תודה למנחם פרי ולתמר פלג על האישיור הפרסם את התרגום לסיפור, שהופיע לראשונה בספרי סימן קריאה. ותודה לעורכת הלשון מורג סגל על מלאכתה הקשובה והמעמיקה. קריאה נעימה ומחלחלת...

לקריאה נוספת

אטינגר, ברכה ל', 2011. "מעבר לחרדת 'המאויים': מאויים הייראה, מאויים החמלה וחיבוריות-גבול מטרקסיאלית", פרטוקולים, בצלאל (גיליון מקוון: החושני באמנות).

בנימיני, יצחק, 2012. "מועקת הגבר: על אימת הביתיות הנשית ב'האלביתי' לזיגמונד פרויד", פרטוקולים, בצלאל (בהכנה).

קריסטבה, ז'וליה, 1988. זרים לעצמנו, תרגום: הילה קרס, תל אביב: רסלינג, 2009.

Arnzen, Micael (ed.), 1997. *The Return of the Uncanny*, special issue of *Paradoxa: Studies in World Literary Genres*, vol. 3, no. 3-4.

Cixous, Hélène, 1976. "Fiction and Its Phantoms: A Reading of Freud's Das Unheimliche (The Uncanny)", *New Literary History* 7, 3, *Thinking in the Arts, Sciences, and Literature* (Spring): 525-548, 619-645.

Derrida, Jacques, 1994. *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International*, trans. Peggy Kamuf, New York and London: Routledge.

Dolar, Mladen, 1991. "'I Shall Be with You on Your Wedding-Night': Lacan and the Uncanny", *October* 58 (Rendering the Real) (Autumn): 5-23.

Ellison, David, 2001. *Ethics and Aesthetics in European Modernist Literature: From the Sublime to the Uncanny*, Cambridge: Cambridge University Press.

Foster, Hal, 1995. *Compulsive Beauty*, New York: MIT Press.

Heidegger, Martin, 1935. ch. 4: "The Restriction of Being", *Introduction to Metaphysics*, trans. Gregory Fried and Richard Polt, New Haven and London: Yale University Press, 2000.

הערות המתרגמת

רות גינזבורג

המילה הגרמנית *unheimlich* איננה ניתנת לתרגום מדויק בשום שפה אחרת. כך לפחות סבר זיגמונד פרויד שעה שדן בה ובתופעה שהיא מסמנת במאמרו "Das Unheimliche" משנת 1919. את ניסיונותיו למצוא לה מקבילה בשפות אחרות (ועברית בכללן), שתעזור לו לרדת לחקרה, הוא מסכם באומרו:

אנו פונים תחילה לשפות אחרות. אבל המילונים שאנו מעיינים בהם אינם מחדשים לנו דבר, אולי רק מכיוון שאנו עצמנו דוברי שפה זרה. אכן, אנו מתרשמים שלשונות רבות חסרות מילה לציון הגוון המיוחד הזה של מעורר האימה.

גוון מיוחד זה מצדיק מילה מיוחדת לו עצמו:

כזה הוא "האלביתי" (*das Unheimliche*). אין ספק שהוא שייך למעורר האימה, למעורר החרדה והחלחלה, וכמו כן ודאי שלא תמיד משתמשים במילה במונח שניתן להגדירו בחדות, כך שעל פי רוב הוא תואם למעורר החרדה באופן כללי. אך בכל זאת רשאים אנו לצפות שיש בנמצא גרעין מיוחד שמצדיק את השימוש במונח מיוחד. היינו חפצים לדעת מהו אותו

גרעין משותף אשר מתיר לנו להבדיל משהו 'אלביתי' בתוך תחומם של המפחיד והמפוער (ההדגשה שלי).

פרויד שולח אותנו אפוא לחפש מילה שאיננה "אימה", "חרדה", "חלחלה", "בעתה", "פחד" או "צמרמורת", כשהוא מודיע לנו בפירוש שמילה כזאת איננה קיימת בלשונו.

המתרגם האנגלי, ג'יימס סטרייצי (Strachey), התלבט והכריע: "The German word, translated throughout this paper by the English 'uncanny', is 'unheimlich', literally 'unhomely'. The English term is not, of course, an exact equivalent of the German one" (SE, XVII, 219).¹ לכאורה אפשר היה ללכת בעקבותיו, לבחור מילה ממאגר המילים העבריות המציינות משהו מפחיד-אבל-לא-כדויק ולציין בהערה שמילה זו תשמש אותנו כתרגום למילה הגרמנית שכמובן אינה זהה לה במדויק. לחלופין עמד לרשותי התרגום העברי הישן שהשתמש בשעתו ב"מאויים" כתרגום ל-"unheimlich". אבן שושן מסביר במילונו ש"מאויים" משמעו "נורא, איום מאור, מטיל אימה ופחד". אף על פי כן, דוברי העברית של היום נוהגים להשתמש במושג במשמעות סבילה בלבד, "מי שמאיימים עליו, מפחידים אותו", ועל פי רוב המשמעות הפעילה אינה ידועה להם. בין כך ובין כך מעבירה המילה העברית רק פן אחד של זו הגרמנית, וגם אותו לא במדויק. בדברים הבאים אנסה להסביר מדוע לא הלכתי בדרכו של המתרגם העברי, אף לא בזו של המתרגם האנגלי.

חלקו הראשון של המאמר מסביר היטב עד כמה חשובה לפרויד המילה עצמה המשמשת כותרת למאמר כולו. לא זו בלבד שהוא

1. מי שיעינינו ברשימה הביבליוגרפית המופיעה בסוף הקדמת העורך למהדורה העברית ייוכחו שחוקרים לא מעטים, בעיקר בתחום הארכיטקטורה, אימצו בדיוניהם את המושג שהמתרגם האנגלי רחה – *unhomely*.

מבקש להבדיל את התופעה הדורשת לעצמה מושג מיוחד, כפי שראינו למעלה, הוא אף דן במילה באריכות לפני שהוא מתחיל לדון בתופעה עצמה. הוא אומר לנו במפורש שהדבר נעשה בכוונת מכוון: "לאמיתו של דבר נערך מחקר זה בתחילה על אוסף של מקרים נפרדים, ורק אחר כך נמצא לו אישור בשימוש הלשוני שהעיד עליו. אבל בתיאור הזה אלך בדרך הפוכה" (ההדגשה שלי). כלומר, יש להראות לקוראים "איזו משמעות העניקה התפתחות הלשון למילה 'אלביתי'" לפני שמציגים לפנייהם את החקירה הפסיכואנליטית של התופעה.

המילה שיש לחקור את גלגולי משמעותה היא המילה הגרמנית שאיננה ניתנת לתרגום, ופרויד עושה זאת בדרך יוצאת דופן ממש. הוא מטיל אותנו, הקוראים, אל תוך ים מילולי-מילוני רחב, מבלבל ואפילו מתיש. כדי להקל על קוראי העברית לצלוח את המבול הזה כדאי לומר כמה מילים על המילה הגרמנית ואולי גם דבר או שניים על הלשון הגרמנית בכלל.

הגרמנית נודעת כלשון "קונקרטיית". מילים בסיסיות רבות ששורשן גרמאני (ולא לטיני) נגזרות ומורכבות ממילות יסוד מהסוג המוקנה לילדים בשנותיהם הראשונות. אלה הן מילים אשר מצביעות על העולם הממשי, על העצמים המאכלסים אותו ועל התנועה בו. משום התכונה הזאת מילים גרמניות רבות כמו "מסבירות את עצמן" גם כשמשמעותן מסובכת, מורכבת ואף מופשטת. הן מוכנות מאליהן לדוברי הגרמנית גם לפני שמישהו לימד או הסביר אותן. לתכונה זו מתווספות אפשרויות הרכבה כמעט אינסופיות היוצרות מילים ארוכות מאוד, אך הן ניתנות בקלות לפירוק למרכיביהן – ולפיכך להבנה. כמו בלשונות אחרות יכול הפועל הגרמני להפוך באמצעות גזירה לתואר השם, וזה לתואר הפועל ולשם עצם ואולי שוב לפועל. אבל גמישותה של

הלשון הגרמנית מאפשרת לא רק לשורש להשתנות ולהתגלגל ולהתארך; היכן שהעברית מקשרת בין מילים באמצעות צורת הסמיכות או מקף, למשל, הגרמנית מחברת אותן למילה אחת ללא קושי. מילה גרמנית עשויה להיות מורכבת משתי מילים, שלוש ואף יותר, ולפיכך להיכתב בשלושים אותיות ויותר. אך המרכיב המעניין ביותר במעשה המרכבה של המילה הגרמנית – והקשור קשר הדוק למאמרו של פרויד ולהמשגה הפסיכואנליטית בכלל – הוא התחילית. הלשון הגרמנית משתמשת בשורה של תחיליות נושאות משמעות שהיא מצרפת למספר מצומצם יחסית של שורשי יסוד, ואלה מאפשרות לה להעשיר את אוצר המילים שלה בצורה פשוטה, נגישה ומוכנת.

קונקרטיים המצביעה על העולם, משחק הרכבה ותחיליות הם אפוא כמה ממאפייניה של הגרמנית, וכך בדיוק בנוי המושג *das Unheimliche*. במרכז המילה השלמה עומדת המילה המצביעה על העולם הממשי – *Heim* (בית). בסיומה של המילה נוספת הצורה הדקדוקית *lich*, שהופכת את שם העצם לתואר השם, ובראשה נוספת תחילית השלילה *un* (לא/אֵל/בלתי); הכינוי המקדים *das* (ה"א הידיעה) והסיומת *e* הופכים אותו לשם עצם מופשט. תרגומה המילולי של המילה השלמה לעברית יהיה אפוא "האלביתי", שצורתו תואמת לחלוטין את כללי הדקדוק של העברית ואת אופן גזירת המילים בה – כל זאת בעקבות הצעתו של המתרגם אמציה פורת.

אלא שאליה וקוץ בה. פרויד דן במסתו במילה יומיומית ושגורה שכל דובר גרמנית מביין וחש אותה; בשומעו אותה עוברת בו אותה תחושה הגורמת לו להצטמרר באי-נוחות מאוימת המחזירה אותו, מן הסתם שלא במודע, לעולם האגדה הגרמני, הסודי, הקסום והמפחיד של ילדותו. "אלביתי", לעומתה, היא תחדיש ואיננה

מצויה באוצר המילים היומיומי של העברית. את ההרשאה ליצור תחדיש בתרגום קיבלנו מפרויד עצמו, אשר מחד גיסא הצביע על כך שאין מילה עברית המבטאת כהלכה את המילה הגרמנית שהוא דן בה, אך מאידך גיסא תבע את קיומה של מילה מיוחדת כזאת. אולם בהרשאה זו אין די. המובאה הארוכה מתוך המילון הגרמני שפרויד מציב בראש דיונו, מעין תחילית הקובעת את הנעימה של כל מה שבא אחריה, מדגישה את שכבות המשמעות הטוענות את המילה וקובעות את ייחודה. ייחוד זה איננו ניתן למסירה באף לא אחת מהמילים הקיימות במילון העברי.

מהו אפוא ייחוד זה? הוא מתברר מתוך המעקב אחר ההשתלשלות ההיסטורית של משמעות המילה. בבסיס התלכדות הפכים במילה אחת. המילון מצביע על כך שאף על פי ש-*heimlich* (ביתי) ו-*unheimlich* (אלביתי) הן הפכים – שהרי התחילית *un* היא תחילית השלילה – שתי המילים נוטות לקרוס זו אל תוך זו ולהעביר זו לזו ממשמעויותיהן כמו כלים שלובים. כך ניטע הגוון המאיים והזר ב-*heimlich*, שהוא נוח, נעים ומוכר, ואילו ה-*unheimlich* ספח אליו את הגעגועים לנועם הביתי, הישן. מיזוג זה טען את ה-*Unheimliche* כמשמעויות רבות, חלקן מנוגדות. המילה מורה בעת ובעונה אחת על מעורר האימה והמצמרר, על הסודי והמסתורי, על הזר והלא-ידוע, על המושך המסקרן והמסוכן ועל בית רחוק מעורר געגועים ותשוקה. מילה מורכבת ורב-משמעית מעין זו אכן דורשת תחדיש.

פרויד פתח את עינו בהערה אירונית, מתחכמת-משהו: "אכן, מחברה של יוזמה חדשה זו חייב להאשים את עצמו בקהות חושים מיוחדת בעניין זה, שלגביו הייתה דווקא דקות הרגש יותר במקום. זה זמן רב שלא חווה או פגש בדבר שעורר בו רושם אלביתי; עליו לעקור ולהכניס את עצמו תחילה אל תוך ההרגשה, לעורר את

האלביתי

Das Unheimliche

זיגמונד פרויד

מהדורות בגרמנית

- 1919 *Imago*, Bd. 5 (5-6), 297-324.
- 1922 *S. K. S. N.*, Bd. 5, 229-273.
- 1924 *G. S.*, Bd. 10, 369-408.
- 1924 *Dichtung und Kunst*, 99-138.
- 1947 *G. W.*, Bd. 12, 229-268.
- 1994 Freud-Studienausgabe, Bd. IV, *Psychologische Schriften*, S. Fischer Verlag, 241-274.

אפשרותה בקרבנו". כאשר פרויד מטיל את עצמו ואת קוראיו אל תוך המילון שבו ייטלטלו בין המשמעויות השונות של המילה, הוא מזמן להם ולו חוויה אלביתית בעליל. כולם מיטלטלים בין הזר למוכר, בין הידוע ללא-ידוע, בין המתקבל על הדעת למופרך, ואפילו בין המשעמם והמיותר-לכאורה לבין המעניין והמרתק. אלמלא העביר פרויד את קוראיו ואת עצמו דרך מסכת המשמעויות הסותרות הנטענות במילה האחת הזאת, לא יכול היה להגיש להם את ההגדרה של התופעה שביקש לחקור. משהו מהתחושה הזאת, בין זרות למוכרות, בין רתיעה למשיכה, ניסיתי להעביר לקוראי העברית. הרכיבים ידועים, הצירוף זר: "אלביתי".

הערות העורכים במהדורה הגרמנית המדעית

במכתבו לפרנצי מ־12 במאי 1919 הזכיר פרויד את העבודה הזאת, שראתה אור באותה שנה. שם הוא מספר שגילה עבודה ישנה באחת המגירות וכתב אותה מחדש. איננו יודעים מתי נכתבה בראשונה וכמה שונה בה, אך ההערה המצטטת מתוך טוטם וטאבו מעידה על כך שהנושא העסיק אותו כבר ב־1913. הקטעים שעוסקים ב"כורה החזרה" (*Wiederholungszwang*) שייכים ללא ספק לחלקים המשוכתבים. הם כוללים סיכום חלקים גדולים של מעבר לעקרון העונג (1920), ופרויד מציין שכתבתו של זה הושלמה והמאמר "מוכן ומזומן".

בצדק רב ניתן למנות את העבודה המונחת לפנינו עם אותם כתבים של פרויד שעוסקים באמנות ובספרות. המחבר עצמו כלל אותה באסופה בשם פיוט ואמנות (*Dichtung und Kunst*), וכמובן יש לקרואה בהקשרם של הכתבים האחרים שעוסקים בספרות (בהתייחס לאת"א הופמן בפרט), שתרומתה להם חשובה. עם זאת, העבודה עוסקת גם באלביתי כתופעה נפשית של החיים הממשיים, וחקירותיו של פרויד בהגדרותיה של המילה, כמו גם במקורות התופעה עצמה ובמופיעיה, מוליכות לתחומים שמעבר לספרות.

I

הפסיכואנליטיקאי איננו חש דחף לחקירות אסתטיות אלא לעתים נדירות, גם לא כאשר מתארים את האסתטיקה כתורה של תכונות חיִשְׁתֵּנוּ ואין מצמצמים אותה לתורת היפה בלבד. מלאכתו בשכבות אחרות של חיי הנפש; הוא עוסק רק מעט באותם רחשי רגש עמומים, שמטרותיהם עצורות והם תלויים בצירופי נסיבות רבים עד מאוד הנלווים אליהם, ואלה מהווים על פי רוב את החומר של האסתטיקה. אך פה ושם קורה שעליו להתעניין בתחום מסוים של האסתטיקה, ואז יהיה זה בדרך כלל תחום צדדי, המונח על ידי הספרות האסתטית המקצועית.

כזה הוא "האלביתי" ("*Unheimliche*").¹ אין ספק שהוא שייך למעורר האימה, למעורר החרדה והחלחלה, וכמו כן ודאי שלא תמיד משתמשים במילה במובן שניתן להגדירו בחדות, כך שעל פי

1. ולעניין התרגום ראו את ההערה המקדימה. פה ושם הוצמדו ל"אלביתי" תארים כגון מפחיד, מעורר חרדה, מסתורי וכיוצא בזה, כדי להנהיר את המשמעות המיוחדת בהקשר מסוים.

רוב הוא תואם למעורר החרדה באופן כללי. אך בכל זאת רשאים אנו לשער שיש בנמצא גרעין מיוחד שמצדיק את השימוש במונח מיוחד. היינו חפצים לדעת מהו אותו גרעין משותף המתיר לנו להבדיל משהו "אלביתי" בתוך תחומם של המפחיד והמפחד.

על כך אין מוצאים ולא כלום בתיאורים המפורטים של האסתטיקה, אשר מעדיפה בכלל לעסוק ביפה, כנאדר, במושך, כלומר במיני הרגשות החיוביים, בתנאיהם ובעצמים המעוררים אותם, ולא ברגשות המנוגדים, בדוחה ובמדאיב. מצד הספרות הרפואית-פסיכולוגית איני מכיר אלא את מאמרו העשירי-אך-בלתי-ממצה של א' ינטש (Jentsch).² אמנם עליי להודות שמסיבות שהזמן גרמן ושקל לנחשן³ לא התחקיתי ביסודיות אחר הספרות הנוגעת למסה קטנה זו, בעיקר לא אחר הספרות הלועזית, ומסיבה זו מופיעה מסה זו שלי לפני הקורא ללא כל תביעה לראשוניות.

במחקרו על האלביתי מדגיש ינטש בצדק מוחלט את הקושי הנובע מהעובדה שהרגישות לאיכות רגשית זו מתגלה בצורות שונות מאוד אצל אנשים שונים. אכן, מחברה של יוממה חדשה זו חייב להאשים את עצמו בקהות חושים מיוחדת בעניין זה, שלגביו הייתה דווקא חדות הרגש יותר במקום. זה זמן רב שלא חווה או פגש בדבר שעורר בו רושם אלביתי; עליו לעקור ולהכניס את עצמו תחילה אל תוך ההרגשה, לעורר את אפשרותה בקרבנו. אך קשיים מסוג זה תקפים גם בתחומים רבים אחרים של האסתטיקה; אין צורך לוותר משום כך על הציפייה שניתן יהיה למצוא ולהציג

2. "Zur Psychologie des Unheimlichen", *Psychiatr.-neurolog. Wochenschrift*, Nr. 22, 23 (1906)

3. [רמז למלחמת העולם הראשונה שהסתיימה זמן קצר לפני פרסום המסה.]

את אותם מקרים שבהם תוכר התכונה שאנו מחפשים על ידי רוב הבריות ללא פקפוק.

שתי דרכים פתוחות עתה לפנינו: אפשר לבדוק איזו משמעות העניקה התפתחות הלשון למילה "אלביתי", או לקבץ את כל האנשים, העצמים, רשמי החושים, החוויות והמצבים, את כל מה שמעורר בנו את הרגשת האלביתי, ולהסיק מהמשותף לכל המקרים את אופיו הכמוס. אגלה מיד ששתי הדרכים מוליכות אל אותה תוצאה, שהאלביתי הוא אותו סוג של מעורר האימה החוזר אל המוכר משכבר, שאנו אמונים עליו מימים ימימה. כיצד אפשרי הדבר, באילו תנאים יכול מה שמוכר היטב להפוך לאלביתי ולמעורר אימה, זאת יתברר מהדברים הבאים. אעיר עוד שלאמיתו של דבר נערך מחקר זה בתחילה על אוסף של מקרים נפרדים, ורק אחר כך נמצא לו אישור בשימוש הלשוני שהעיד עליו. אבל בתיאור הזה אלך בדרך ההפוכה.

מובן שהמילה הגרמנית *unheimlich* היא היפוכה של *heimlich*, קרי ביתי וסודי, כמו גם של *heimisch*, ביתי ומשפחתי, של מה שנאמן עלינו ואנו אמונים עליו (*vertraut*); והמסקנה המתקבלת על הדעת היא שהאלביתי מעורר אימה בדיוק בשל כך, מכיוון שאיננו מוכר ואיננו אמונים עליו. אבל ברי שלא כל החדש שאיננו אמונים עליו מעורר אימה; היחס איננו הפיך. אפשר רק לומר שכל שיש בו מן החדש הופך בקלות למעורר אימה ולאלביתי; חלק ממה שיש בו מן החדש מעורר אימה, אך בשום פנים לא הכול. קודם כול צריך דבר-מה להתווסף לחדש ולזה שאיננו מוכר כדי שיהפוך אותו לאלביתי.

בסך הכול ינטש נעצר בנקודה זו של זיקת האלביתי לחדש ולמה שאיננו אמונים עליו. הוא סבור שהתנאי המהותי להתהוות ההרגשה האלביתית הוא האי-ודאות האינטלקטואלית, השכלית. לפי זה

דומה שהאיטלקית והפורטוגזית מסתפקות במה שהיינו מכנים לשון עקיפין. בערבית ובעברית מתלכד האלביתי עם הדמוני והמצמרר. נשוב אפוא אל השפה הגרמנית.

אעתיק כאן בשלמותו את הערך *heimlich* [ביתי] כפי שהוא מופיע במילון הלשון הגרמנית של דניאל סנדרס (Sanders), 1860, ואדגיש מקום זה או אחר מתוכו (כרך 1, עמ' 729):

heimlich [שם תואר] [-keit, f. -en] [שם עצם, נקבה]: 1. גם *heimelich, heimelig*, מה ששייך לבית, לא זר, מוכר, מאולף, קרוב ונאמן, ידוע היטב וכדומה.

א) (ארכאי) שייך לבית או למשפחה, או: נתפס כשייך להם, השוו *Die Heimlichen*, מוכר היטב: בני הבית, *familiaris*; יועץ הסתרים, *die Hausgenossen* (בראשית מא, מה; שמואל ב' כג, כג; דברי הימים א' יב, כה; קהלת ח, ד), כשהביטוי המקובל היום הוא בדרך כלל *Geheimer Rath* ור' *Heimlicher Rath*.

ב) לגבי חיות: מאולפת, נקשרת באמון לבני האדם. וניגודו, בר, פרא. למשל: חיה שאינה חיית בר וגם לא מבוינתת (*heimlich*) (אפנדורף, Eppendorf); חיות בר... שמבוינתת (*heimlich*) ומאלפים להרגילן לבני האדם; כך החיות שמנעוריהן חונכו בידי האדם הופכות מבוינתות (*heimlich*) לגמרי, ידידותיות (שטומף, Stumpf); וכו' – וכמו כן: השָׂה האוכל מכף ידי מאולף (*heimlich*) כל כך (הולטי, Höltz); ואף על פי כן תהיה החסידה תמיד ציפור יפה וכת־בית (*heimelich*) (לינק, Linck), ור' *Häuslich*.

יהיה האלביתי למעשה תמיד משהו שכביכול איננו מתמצאים בו. ככל שאדם מיטיב להתמצא בסביבתו כך תפחת הקלות שבה יקבל רושם אלביתי מהעצמים ומההתרחשויות בה.

קל לנו לקבוע שסימן היכר זה איננו ממצה, ולפיכך ננסה לחרוג אל מעבר למשוואה אלביתי = לא מוכר. אנו פונים תחילה לשפות אחרות. אבל המילונים שאנו מעיינים בהם אינם מחדשים לנו דבר, אולי רק מכיוון שאנו עצמנו דוברי שפה זרה. אכן, אנו מתרשמים שלשונות רבות חסרות מילה לציון הגוון המיוחד הזה של מעורר האימה.⁴

לטינית (לפי המילון הגרמני-לטיני K. E. Georges, *Kl. Deutschlatein*, 1898): *locus suspectus* – בשעת לילה אלביתית – *intempesta nocte*.

יוונית (במילונים של Rost, Schenkl): ξέφος – כלומר, זר ומוזר.

אנגלית (מתוך המילונים של Lucas, Bellow, Flügel, *uncomfortable* [לא נעים, לא נוח], *uneasy* [לא נינוח], *gloomy* [קודר], *dismal* [מדכא], *uncanny* [זר ומסתורי], *ghastly* [איום], לגבי בית: *haunted* [רדוף רוחות], לגבי אדם: *repulsive fellow* [אדם רוחה].⁵

צרפתית (Sachs-Villate): *inquiétant* [מדאיג], *sinistre* [מבשר רע], *lugubre* [מדאיב], *mal à son aise* [לא נינוח].

ספרדית (Tollhausen 1889): *sospechoso* [חשוד], *de mal aguero* [מבשר רע], *lugubre* [מדאיב], *siniestro* [מאיים].

4. אני חב תודה לד"ר ת' רייק (Reik) על המובאות שלהלן.

5. [התרגומים מהלשונות הלועזיות הנתונים בסוגריים מרובעים הם שלי. כך גם להלן בכל המובאות מהמילונים הלועזיים שאינם בגרמנית.]

ג) נותן אמוץ, מתביית (anheimelnd) תוך אמוץ; תחושת הנעימות שבקורת רוח שקטה וכדומה, שלווה נינוחה ומגן בטוח כפי שמעורר בית המגורים הנעים המקיף את האדם (השוו בית רוחות): האם אתה מרגיש עדיין בבית (heimlich) בארץ שבה מבראים זרים את יערותיך? (אלכסיס, Alexis); היא לא חשה נינוחה ובטוחה דייה (heimlich) בחברתו (ברנטנו, Brentano); בשכיל הרים מוצל, שְלוּ ובטוח (heimlich)... לצד פלג היער המזדלף, הומה ומשתכשך (פורסטר, Forster); להרוס את השלווה הבטוחה (Heimlichkeit) של המולדת (גרבינוס, Gervinus); לא בנקל מצאתי מקום כה אינטימי, שְלוּ ובטוח (heimlich) (גתה, Goethe); חשנו עצמנו נינוחים בנעימות, שאננים, שלווים ובטוחים (heimlich) כל כך; בשלווה בטוחה ושוקטת (Heimlichkeit), מוקף כתלים וגדרות (הלר, Haller); עקרת בית קפדנית ודואגת היודעת ליצור תחושה ביתית (Heimlichkeit) מענגת מן המעט שבמעט (הרטמן, Hartmann); האיש שעד לאחרונה נראה לו זר כל כך נדמה לו עתה דווקא מוכר (heimlich) יותר (קרנר, Kerner); בעלי הקרקעות הפרוטסטנטים אינם חשים בנוח (heimlich) בקרב הקתולים הכפופים להם; כשמסביב יורדת שלווה שקטה (heimlich) ורק דממת הערב מצותתת לתאך (טידגה, Tiedge); ביקשו להם מקום דומם, חביב ושלו (heimlich) לנוח בו (וילנד, Wieland); הוא לא חש שם בנוח (heimlich) כלל וכלל. – גם: המקום היה כה דומם, כה בודד, כה שְלוּ ובטוח (heimlich) בצלליו (שר, Scherr); הגלים הבאים והולכים, חולמניים ושלווים (heimlich) כשיר ערש (קורנר, Körner) וכו' – השוו במיוחד unheimlich – אצל סופרים שוואבים ושוויצרים במיוחד נכתב לעתים קרובות בשלוש הברות: כמה שלווה ונוחות (heimlich) חש איבן שוב בערב, כאשר שכב בכיתו (אוארבך, Auerbach); בבית חשתי שְלוּ ובטוח (heimlich) כל כך; החדר החם, אחר הצהריים

השלו והבטוח (heimliche) (גוטהלף, Gotthelf); זו השלווה הבטוחה (Heimelig) האמיתית, כאשר האדם חש בלבבו מה קטן הוא ומה גדול האל; ביושבנו חשנו יותר ויותר בנוח וקרובים (heimlich) זה לזה; השלווה הבטוחה (Heimlichkeit) החמה והנוחה; בשום מקום לא ארגיש יותר בבית (heimlich) מאשר כאן (פסטלוצי, Pestalozzi); הבא מרחוק... ודאי איננו חש בנוח לגמרי (heimatlich, heimelig) [בן-בית], (freundnachbarlich) [מקובל על שכניו] בין הבריות; הצריף שבו ישב לפנינו בנוח (heimlich) כל כך, שמח כל כך... בחוג אנשי שלומו (רייטהרד, Reithard); מראש המגדל מצלצלת כאן תרועת קרנו של השומר כה בנועם (heimlich), כאן מזמין קולה, כה מסביד פנים; כאן נרדמים ברכות ובחמימות, בתחושת שלווה ביתית (heim'lig) כה מופלאה וכו' – מן הראוי שאופן שימוש זה יהיה לכללי, כדי לשמר את המילה הטובה הזאת מפני התיישנות על ידי החלפתה המתבקשת ב-2. השוו:

בני צֶק כולם heimlich .(2)

...?Heimlich

איך אתה מבין heimlich...?

– ובכן... נדמה לי שהם דומים לבאר שכוסתה או למקווה מים שיבש. אף פעם אי-אפשר לעבור עליו מבלי לחוש כאילו ישובו המים ויפרצו ממנו.

אנו מכנים זאת un-heimlich; אתה מכנה זאת heimlich. מה מביא אותך לחשוב שיש למשפחה זו דבר שהיא מסתירה או שאי-אפשר לסמוך עליה? (גוצקוב, Gutzkow)⁶ –

ד) (בעיקר בשלזיה): עליז, עליץ, גם לגבי מזג האוויר.

6. ההדגשה כאן ולהלן היא של הרפרנט והכוונה כנראה לתיאודור רייק, שהפנה את פרויד אל הערך המילוני.

2. חבוי, מוחזק בסתר כך שאחרים לא ידעו אותו או עליו, מסתירים אותו מפניהם, השוו Geheim [סודי] (2), רק בגרמנית עילית חדשה בעוד שבשפה העתיקה יותר, למשל במקרא, כמו באיוב יא, ו; חכמת שלמה ב, כב; אל הקורינתים ב, ז וכו', וכך גם Heimlichkeit במקום Geheimnis [סוד], מתי יג, לה, אינם מובחנים זה מזה בדיוק: לעשות, לעולל משהו (מאחורי גבו של משהו) באופן סמוי (heimlich); לחמוק מהמקום בחשאי (heimlich); פגישות והתוועדויות חשאיות (heimlich); לצפות תוך שמחה לאיד מוסתרת (heimlich); להיאנח ולבכות בסתר (heimlich); לנהוג בחשאיות (heimlich), כאילו יש לך מה להסתיר; תשוקה, אהבה, חטא נסתרים (heimlich); מקומות מוצנעים (heimlich) (שהנימוס מצווה עלינו להסתיר) (שמואל א' ה, ו); החדר, הלשכה הסודיים (heimlich) (מלכים ב' י, כז; וילנד; וכו', גם: הכס הסודי (heimliche) (צינקגרף, Zinkgräf); לזרוק לתעלות, להשליך אל תוך מקומות מסתור (Heimlichkeiten) (רולנהגן, Rollenwagen) וכו' – הציג את הסוסים בחשאי (heimlich) בפני לאומדון (בירגר, Bürger) וכו' – כשם שהוא נחבא, מצטנע (heimlich), ערמומי ומרושע כלפי אדונים אכזרים... כך הוא פתוח, חופשי, משתתף ונכון לעזור לחבר בסבלו (בורמייסטר, Burmeister); עוד ייודע לך כל הנסתר (heimlich) והקרוש לי ביותר (שמיסו, Chamisso); האמנות החשאית (heimliche) (הקוסמות, הכישוף); במקום שבו על האוורור הפומבי להיפסק מתחילה המזימה החשאית (heimliche) (פורסטור); חירות היא סיסמתם החרישית של הקושרים החשאיים (heimliche) וקריאת הקרב הרועמת של המהפכנים הגלויים (גתה); השפעה קדושה ומסתורית (heimlich); יש לי שורשים, הם אמנם נסתרים (heimlich), יסודותיי בעומק האדמה; רשעותי הנסתרת (heimliche) (השוו Heimtücke); אם איננו מקבל זאת בגלוי ובמצפון נקי, הוא

עלול לתפוס זאת בסתר (heimlich) ולא ביושר; הוא אפשר להתקין טלסקופים אכרומטיים בסודיות ובחשאיות (heimlich); אני דורש שמעתה שוב לא יהיה עוד דבר סוד (Heimliches) בינינו (שילר, Schiller). – לגלות, לחשוף, להסגיר סודותיו (Heimlichkeiten) של מאן דהוא; לרקוח סודות (Heimlichkeiten) מאחורי גבי (אלכסיס); בזמני שקדנו על דבר סוד (Heimlichkeit) (הגדרון, Hagedorn); הסודיות וההתרוצצות החשאית (אימרמן, Immermann); את סוד (Heimlichkeit) קסמו חסר האונים (של הזהב הנסתר), רק יד התכונה תוכל לפענח (נובליס, Novalis); אמור היכן אתה מסתיר... באיזה מקום סוד (Heimlichkeit) שמור? (שילר); אתן הדבורים, הלשות את מנעול-הסוד (Heimlichkeiten) (את השעווה לחותם) (טיק, Tieck); מנוסה בתורות סוד (Heimlichkeiten) נדירות (אמנויות כישוף) (שלגל, Schlegel) וכו', והשוו Gehehmnis, סוד (לסינג, Lessing).

לגבי מילים מורכבות ראו ג1, ובייחוד עם תחילית השלילה Un-: מעורר אי-נוחות, חלחלה מפחידה: נראה לו מעורר חלחלה (unheimlich) למדי, כרוח רפאים (שמיסו); שעות הלילה המפחידות, האלביתיות (unheimliche); כבר זמן רב הרגשתי מפוחד ומבועת (unheimlich); והנה אני מתחיל לחוש נרעד ומפוחד (unheimlich) (גתה); ...חש אימה מצמררת (unheimliches Grauen) (היינה, Heine); מוזר ומאיים (unheimlich) וקפוא כפסל אבן (רייס, Reis); הערפל האלביתי (unheimlich) המכונה עשן גבעות (אימרמן); הנערים החיורים האלה מעוררים צמרמורת (unheimlich) וחורשים השד יודע איזו רעה (לאובה, Laube); מכנים בשם אלביתי (unheimlich) כל מה שצריך היה להישאר מוצנע אך התגלה (שלינג, Schelling) וכו' – להסוות את האלוהי, להקיפו כאלכיתיות סודית (Unheimlichkeit) מסוימת וכו'. – unheimlich איננו

[3] (b) heimlich משמש גם לתיאור מקום חופשי מהשפעת

רוחות רפאים...

(עמ' 875: β) מוכר, ידידותי, רוחש אמון.

4. מן המשמעות של "שייך לבית", "ביתי", מתפתח במשך הזמן המושג של "מה שמוסג מעיניו של הזר", המוסתר, הסודי, מושג המתרחב בכיוונים שונים...

עמ' 876: על גדת האגם השמאלית

יש אחו נסתר (heimlich) בחורשה.

שילר, וילהלם טל, א', 4.

...המשורר הנוטל חירות שאיננו רגילים בה בלשון המודרנית

מצמיד heimlich לפועל המציין הסתרה: כי יצפנני בסֶכָה ביום רעה יסתרני בסתר (heimlich) אהלו (תהלים כז, ה) (...מקומות מוצנעים בגוף האדם, איברי הבושת... והאנשים אשר לא מתו הכו בעפלים heimlichen örten, מקומות מוצנעים), שמואל א' ה, יב...).

ג) פקידים שנתנו עצות חשובות בענייני מדינה שיש לשומרן בסוד כונו בשם יועצי סתרים – heimliche Räte, שם התואר הוחלף בימינו ל־geheim: ...ויקרא פרעה שם יוסף צפנת פענח (heimlichen rath) (בראשית מא, מה).

עמ' 878: 6. heimlich לגבי ידיעה, משמעו מיסטי, אלגורי: משמעות מיסטית (heimlich): mysticus [מיסטי, סודי] divinus [אלוהי], occultus [סודי, חבוי], figuratus [של דימוי].

עמ' 878: להלן השימוש ב־heimlich הוא כמובן שונה, מה שנשלל מההכרה, לא מודע...

יש ל־heimlich גם משמעות של געול ומסוגר, מה שלא ניתן לרדת לחקרו: ...

האם שמת לכז? הם אינם נותנים בנו אמון,

משמש בדרך כלל כניגוד ל־2, כפי שקמפה (Campe) מציין ללא אסמכתה.

מה שמעניין ביותר עבורנו מתוך המובאה הארוכה הזאת הוא שבין הגוונים הרבים של משמעות המילה הקטנה heimlich יש גם אחד המתלכד עם היפוכו, unheimlich. הביתי (heimlich) הופך אז לאלביתי (unheimlich); השוו את הדוגמה מתוך גוצקוב: "אנו מכנים זאת unheimlich, אתה מכנה זאת heimlich". בכלל מוזכרים לנו שהמילה הזאת heimlich איננה חר־משמעית אלא שייכת לשני חוגי דימויים, שאף על פי שאינם מנוגדים זה לזה, הם בכל זאת די זרים זה לזה: המוכר והנחמד גיסא והחבוי והמוצנע מאידך גיסא. נוהגים להשתמש ב־unheimlich כניגודה של המשמעות הראשונה בלכד ולא של השנייה. איננו מוצאים במילונו של סנדרס דבר על השאלה שמא אין להניח בכל זאת קשר גנטי בין שתי המשמעויות. לעומת זאת, תשומת לבנו מופנית להערה של שלינג, שאומרת דבר חדש לגמרי על תוכנו של המושג unheimlich, דבר שלא צפינו כלל. לפיה, unheimlich – אלביתי – הוא כל מה שהיה עליו להישמר בסוד והתגלה.

חלק מהספקות שהתעוררו כך מוסבר על ידי המובאות במילונם של יקוב ווילהלם גרים (Grimm) Deutsches Wörterbuch, 1877:⁷

heimlich; תואר השם ותואר הפועל, occultus [סודי, חבוי], vernaculus [שייך לבית]; גרמנית עילית תיכונה; heimlich, heimlich.

(עמ' 874) כמובן שונה מעט: אני מרגיש טוב, בנוח (heimlich), חופשי מדאגה. ...

⁷ Deutsches Wörterbuch, Leipzig, 1877 (Vol. 4, part 2, p. 873)

פוחדים מפניו החתומות (*heimlich*) של דוכס פרידלנד.

שילר, מחזנה ולנשטיין, תמונה 2.

9. המשמעות של המוסתר, המסוכן, המופיעה בסעיף הקודם, מתפתחת עוד, כך ש-*heimlich* סופג את המשמעות המיוחדת בדרך כלל ל-*unheimlich* (משמעות הנוצרת על פי 3, ובייחוד עמ' 874): אני מרגיש לפעמים כמו האדם המשוטט בלילה ומאמין ברוחות רפאים, כל פינה נדמית לו אל/ביתית (*heimlich*) ומבעיתה (קלינגר, *Klinger, theater*, 3, 298).

ובכן, *heimlich* היא מילה המפתחת את משמעותה באופן דו-ערכי, עד שבסופו של דבר היא מתלכדת עם ניגודה... *unheimlich*.
unheimlich – אלביתי – הוא במובן כלשהו סוג של *heimlich*.
הבה נחזיק בתוצאה זו, שעדיין איננה מובנת כל צורכה, ונצרפה להגדרתו של שלינג את ה-*unheimlich* – האלביתי. הבדיקה המפורטת של המקרים האלביתיים תבהיר לנו את הרמזים האלה.

II

אם נבקש לסקור עתה את האנשים והעצמים, הרשמים, התהליכים והמצבים שעשויים לעורר בנו הרגשה אלביתית בחזקה ובחדות יתרה, ברי שאנו נדרשים קודם כול לבחור דוגמה ראשונה מוצלחת. א' ינטש הביא לפנינו את המקרה המצוין של "הספק אם אמנם יש נשמה ביצור הנראה חי לכאורה ולהפך, שמא בהפץ דומם יש רוח חיים בכל זאת", והסתמך על הרושם שעושות עלינו דמויות שעווה, בובות מעשה ידי אומן ובובות ממוכנות. הוא מוסיף על כך את הרושם האלביתי של התקף מחלת הנפילה ושל גילויי הטירוף, שכן הם מעוררים בצופה תחושות עמומות לגבי תהליכים אוטומטיים – מכניים – שעשויים להסתתר מאחורי תמונת הנפש החיה שהוא מורגל בה. הגם שלא השתכנענו לגמרי מההסבר הזה של המחבר, ברצוננו לקשור את בדיקתנו לזו שלו, כי בהמשך הוא מזכיר לנו סופר שאין דומה לו ביצירת רושם והשפעה אלביתיים.

"אחת התחבולות האמנותיות הבטוחות ביותר לעורר בקלות רשמים אלביתיים בסיפורים", כותב ינטש, "מבוססת אפוא על השארת

בכל פעם את צעדיו הכבדים של מבקר, שתבע את שירותיו של האב למשך אותו ערב. האם, שאותה הוא שואל על איש החול, כופרת אמנם בקיומו של איש כזה למעט כמטבע לשון, אך האומנת יודעת לתת מידע מוחשי יותר: "איש רע הוא, שבא אל ילדים שלא רוצים ללכת לישון וזורה להם מלוא חופניים חול בעיניים, עד שהן מתמלאות דם ופורצות מהראש החוצה, ואז הוא אוסף אותן לתוך השק שלו ומביא אותן אל חרמש הירח, טרף לצאצאיו; אלה יושבים להם שם בקן ומקורים עקומים להם כמקור הינשוף, והם מנקרים את עיניהם של הילדים הרעים".

אף על פי שנתנאל הקטן היה גדול ונכון דיו כדי לדחות את הסממנים המבעיתים הללו בדמותו של איש החול, התקבעה בו בחוזקה החרדה מפני האיש עצמו. הוא החליט להתוודע אל מראהו של איש החול, וערב אחד, כאשר ציפו שוב לביקורו, הסתתר בחדר העבודה של אביו. אז הוא מזהה את המבקר כעורך הדין קופליוס, אדם דוחה שהילדים היו נרתעים מפניו כשהתארח לעתים בכיתם לארוחת הצהריים; הוא מזהה מעתה את קופליוס זה עם איש החול המפחיד. בהמשך הסצנה הזאת כבר זורה המחבר ספק אם אכן מדובר בהתקף-הזיה ראשון של הילד אחוז החרדה או שמא לפנינו דיווח על אירועים שיש לתופסם כמציאותיים בעולם הסיפור. האב והאורח מתחילים להתעסק במשהו ליד להבת אש לוהטת בתנור. המצוות הקטן, השומע את קופליוס קורא: "הבו עיניים, הבו עיניים!", מסגיר את עצמו על ידי פרץ צרחה, ונתפס בכוח בידי קופליוס אשר רוצה לזרות גחלים מלובנות בעיניו כדי להשליכן אחר כך אל התנור. האב מתחנן בפניו להניח לעיניו בנו. עילפון עמוק ומחלה ממושכת מסיימים חווייה זו. מי שמכריע לטובת פירוש רציונלי של "איש החול" לא יוכל שלא לזהות בפנטזיה זו את השפעתו הנמשכת של אותו סיפור של האומנת. במקום גרגירי

הקורא במצב של אי-ידיעה באשר לשאלה אם דמות מסוימת היא אדם או שמא בובה ממוכנת, וזאת באופן שתשומת לבו לא תתמקד במישרין באי-הוודאות, פן יזדרז לבדוק את העניין מיד ולבררו, שכן כך, כאמור, מתפוגגת בקלות ההשפעה הרגשית המיוחדת. את "א" הופמן השתמש שוב ושוב בתחבולה זו בהצלחה בסיפורי הפנטזיה שלו".

הערה זו, הנכונה מן הסתם, מכוונת בראש ובראשונה לסיפור "איש החול" מתוך הקובץ סיפורי לילה (Nachtstücke),⁸ שממנו הגיעה דמותה של הבובה אולימפיה אל המערכה הראשונה של האופרה של אופנבך, סיפורי הופמן. אך עליי לומר – ואני מקווה שרוב קוראי הסיפור יסכימו עמי – שמוטיב הבובה אולימפיה, שדומה שרוח חיים בה, איננו בשום פנים היחיד שיש לראותו אחראי לרושם האלביתי של הסיפור, רושם שאין דומה לו, ואפילו אין לראות בו את הגורם הראשון במעלה שיש לייחס לו רושם זה. העובדה שהמחבר עצמו מחיל על אפיזודת אולימפיה תפנית סטירית קלה ומשתמש בה כדי ללעוג לאיש הצעיר על הפרזתו בערך אהבתו, גם היא אינה תורמת לחיזוקו של רושם זה. אדרבה, במרכז הסיפור עומד גורם אחר, שעל שמו גם נקרא הסיפור, והוא חוזר ומופיע במקומות המכריעים: המוטיב של איש החול שעוקר את עיני הילדים.

הסיפור הפנטסטי הזה פותח בזיכרונות הילדות של הסטודנט נתנאל, אשר על אף אושרו בהווה איננו יכול להיפטר מזיכרונות הנקשרים למותו החידתי, המבהיל, של אביו האהוב. בערכים מסוימים נהגה האם לשלוח את הילדים מוקדם למיטתם בלויית האזהרה "איש החול מגיע"; ובאמת יכול היה הילד לשמוע אז

8. (כל המובאות לקוחות מתוך תרגומה של נילי מירסקי, את "א הופמן", "איש החול", אשר מופיע כאן).

החול ייָזרו כאן גחלים מלובנות בעיני הילד, ובשני המקרים יעשה הדבר כדי שהן תפרוצנה מתוך ראשו. שנה אחר כך, בעת ביקור נוסף של איש החול, נהרג האב מפיצוץ בחדר העבודה; עורך הדין קופליוס נעלם מהמקום בלי להשאיר עקבות.

והנה, את דמות הבלהות הזאת של שנות ילדותו מדמה הסטודנט נתנאל לזהות באופטיקאי איטלקי נודד, ג'וזפה קופולה, אשר מציע לו – בעיר האוניברסיטאית שלו – לקנות אסטרוולבים, ולאחר שהוא מסרב הרוכל מוסיף: "איי, לא שום אסטרוולב, לא שום אסטרוולב! יש לי גם עינות יפים – עינות יפים!". תדהמתו של הסטודנט שוככת כאשר מתברר שהעיניים המוצעות אינן אלא משקפיים תמימים; הוא קונה מקופולה משקפת־כיס ומשקיף דרכה אל הדירה שממול, זו של פרופסור ספלנצני, שבה מתגלה לעיניו בת הפרופסור, אולימפיה, היפה אך חידתית, הדוממת ומקמצת במילים. עד מהרה הוא מתאהב בה בעוצמה כה רבה עד שהוא שוכח את כלתו הנבונה והמפוכחת. אבל אולימפיה היא בובה ממוכנת שספלנצני התקין בה את המנגנון וקופולה – איש החול – קבע בה את העיניים. הסטודנט מגיע לשם בשעה ששני האומנים מתקוטטים על יציר כפיהם; האופטיקאי נושא משם את בובת העץ נטולת העיניים וספלנצני נוטל את העיניים המדממות מהרצפה, משליך אותן אל חזהו של נתנאל ואומר שקופולה גנב אותן ממנו. הלה נתקף טירוף מחודש, ובהזייתו נקשר זיכרון מות אביו ברושם הטרי: "הוי – הוי – הוי! גלגל אש – גלגל אש! הסתובב, גלגל אש – בחדווה – בחדווה! בובנת עץ יפתי – הסתובבי –". במילים אלה הוא משליך את עצמו על הפרופסור, אביה של אולימפיה כביכול, ומבקש לחונקו למוות.

נתנאל מתעורר ממחלה קשה וממושכת ודומה שסוף סוף רפא לו. בדעתו לשאת לאישה את כלתו ששב ומצאה. יום אחד הם מטיילים בעיר; על כיכר השוק מטיל מגדל העירייה הגבוה את צלו הענק. הנערה מציעה לחתנה לעלות אל המגדל, בעוד אחיה, המלווה את בני הזוג, נשאר למטה. למעלה מופנית תשומת לבה של קלרה למופע מוזר של דבר־מה המתנועע ברחוב ומתקרב אליהם. נתנאל מתבונן באותו עצם דרך המשקפת של קופולה שמצא בכיסו, נתקף שוב טירוף, ובעודו ממלמל "בובנת עץ, הסתובבי" הוא מבקש להשליך את הנערה אל תחתית המגדל. האח, שנזעק למשמע צעקותיה, מציל אותה ומזדרז להימלט אתה למטה. למעלה מתרוצץ המשתולל כשהוא קורא "גלגל אש, הסתובב" – קריאה שמקורה, אכן, מובן לנו. בין האנשים הנאספים למטה מזדקר עורך הדין קופליוס ששב לפתע והופיע. אנו רשאים להניח שמראהו המתקרב הוא זה שהביא להתפרצות הטירוף של נתנאל. האנשים מבקשים לעלות כדי להתגבר על המשתולל, אבל קופליוס צוחק: "חכו מעט, הוא יגיע למטה בעצמו". נתנאל נעצר לפתע, מבחין בנוכחותו של קופליוס, ובצרה מחרישת אוזניים: "הה! עינות יפים – עינות יפים" מטיל את עצמו מעבר למעקה ונופל למטה. ברגע שבו הוא מוטל בגולגולת מרוצצת על מרצפת הרחוב נעלם איש החול בתוך ההמון.

ברי שסיכום קצר זה לא יותיר מקום לספק שתחושת האלביתי אחוזה במישרין בדמותו של איש החול, כלומר בדימוי של שלילת העיניים, ושאי־הוודאות האינטלקטואלית במוכן שינטש מדבר עליו אין לה כל קשר עם הרושם הזה. אם לגבי הבובה אולימפיה היה עלינו להותיר בתוקפו את הספק באשר להיותה חיה, הרי בדוגמה הזאת, החזקה יותר, אין הוא ממין העניין כלל. אמנם בפתיחה מעורר בנו הסופר מעין אי־ודאות, ודאי לא שלא במתכוון, כשאניו

"מידה כנגד מידה" היה העונש המידתי היחיד שהלם את מעשהו. אפשר לנסות ולדחות בחשיבה רציונליסטית את גזירתה של חרדת העיניים מחרדת הסירוס; מובן לנו מאליו שאיכר יקר ערך כמו העין יישמר בחרדה שגודלה מתאים לערכו; אכן, אפשר להמשיך ולטעון שאין כל סוד עמוק או משמעות אחרת המסתתרים מאחורי חרדת הסירוס. אבל בזאת איננו יוצאים ידי חובתנו כלפי יחס-החליף בין העין לאיבר המין הגברי המתגלה בחלום, בפנטזיה ובמיתוס, ואי-אפשר לחלוק על הרושם שרגש אפל וחזק במיוחד מתעורר דווקא נגד האיום לפגום באיבר המין, ורק רגש זה הוא המעניק לדימוי אובדנם של איברים אחרים את קול הַדוּ. כל ספק נוסף מתפוגג כאשר מגלים מתוך האנליזות של אנשים נורוטיים את פרטי "תסביך הסירוס" ומכירים בתפקידו האדיר בחיי הנפש שלהם. גם לא הייתי מייעץ לשום מתנגד של התפיסה הפסיכואנליטית להסתמך דווקא על סיפורו של הופמן על איש החול, כדי לטעון שחרדת העיניים היא דבר שאיננו תלוי בחרדת הסירוס. כי הרי מדוע הובאה חרדת העיניים בזיקה כה הדוקה למות האב? מדוע מופיע איש החול בכל פעם כמפריע לאהבה? הוא מפריד בין הסטודנט האומלל לכלתו ובינו לבין אחיה, חברו הטוב ביותר; הוא משמיד את מושא האהבה השני שלו, הבובה היפה אולימפיה, אפילו כופה עליו להתאבד ברגע שהוא עומד להתאחד עם קלרה שאותה שב ומצא. קווים אלה של הסיפור, וגם קווים רבים אחרים הנראים שרירותיים וחסרי משמעות כאשר דוחים את הזיקה של חרדת העיניים לסירוס, מתמלאים במשמעות ברגע שמציבים את האב במקומו של איש החול, אותו אב שאנו מצפים ממנו לסרס.¹¹

11. למעשה לא טרפה מלאכת הדמיון של הסופר את מרכיבי החומר בפראות כזו שלא ניתן יהיה להשיב את סדרם המקורי על כנו. בסיפור הילדות מייצגים האב וקופליוס את אימגו-האב שהדו-ערכיות הפרידה לשני ניגודים; האחד

מאפשר לנו לגלות מיד אם ברעתו להוליכנו אל תוך עולם ריאלי או אל תוך עולם פנטסטי שיצר כרצונו. הרי הוא רשאי, כידוע, לעשות כזאת או כזאת, ואם למשל בחר כזירה להצגת מופעיו עולם שבו פועלים רוחות, שדים ורפאים, כשם שעשה שקספיר בהמלט, במקבת, ובמובן אחר בסערה ובחלום ליל קיץ, עלינו לוותר לו בעניין זה, ולהתייחס לעולם זה שהוא מניח כאל מציאות למשך הזמן שאנו מתמסרים לו. אולם במהלך סיפורו של הופמן פג הספק הזה ואנו חשים שהסופר מבקש שאנו עצמנו נתבונן דרך המשקפיים או המשקפת של האופטיקאי הדמוני, ואולי אף הוא עצמו שלח מבט דרך מכשיר כזה. הרי סופו של הסיפור מבהיר שהאופטיקאי קופולה הוא אכן עורך הדין קופליוס, וכך הוא הלוא גם איש החול.¹⁰

"אי-ודאות אינטלקטואלית" שוב אינה באה כאן בחשבון: אנו יודעים עכשיו שלא יוצגו בפנינו חזיונות דמיונו של מטורף, שבשיקול דעת שכלתני נוכל לזהות מאחוריהם את מצב העיניים כמות שהוא, ורשמו של האלביתי לא הועם אף כזרת על ידי ההבהרה הזאת. אי-ודאות אינטלקטואלית אינה תורמת אפוא מאום להבנת הרושם האלביתי הזה.

מנגד מזכיר לנו הניסיון הפסיכואנליטי שילדים חרדים עד למאוד מפני פגיעה בעיניים או מפני אובדן. בלב מבוגרים רבים נשאר החשש הזה ואין כל פגיעה אחרת באחד האיברים שמפחידה אותם יותר מאשר הפגיעה בעין. הרי אנו רגילים גם לומר שנשמור על דבר-מה כעל בבת עיננו. חקר החלומות, הפנטזיות והמיתוסים לימדנו שלעתים קרובות למדי החרדה לגבי העיניים, חרדת העיוורון, היא תחליף לחרדת הסירוס. גם העיוור העצמי של הפושע המיתי אדיפוס אינו אלא המתקה של עונש הסירוס, שעל פי חוק

10. לגבי מקור השם: *Coppella* = כור התכה (הניסיונות הכימיים שבהם נספה האב); *coppo* = ארובת העין (בעקבות הערה של הגב' ד"ר ראנק).

מאיים לעזור את עיני הילד (לסרט), האחר, האב הטוב, מתחנן ומבקש להציל אותן. אותו חלק של התסביך המודחק בעוצמה הגדולה ביותר, משאלת המוות המכוונת נגד האב הרע, מוצא את ביטויו במות האב הטוב, שבו מואשם קופליוס. לזוג האבות הזה מקבילים פרופסור ספלנצני והאופטיקאי קופולה בהמשך סיפור חייו של הסטודנט; הפרופסור עצמו הוא דמות מתוך סדרת האבות, וקופולה מוזהה עם עורך הדין קופליוס. כשם שבשעתם עבדו יחד ליד התנור המסתורי, כך התקינו עכשיו יחד את הבובה אולימפיה; הפרופסור מכונה אף אביה של אולימפיה. השותפות החוזרת הזאת מסגירה את היותם התפצלות של אימגו-האב, כלומר, גם המכונאי וגם האופטיקאי הם אביהם, הן של אולימפיה והן של נתנאל. בסצנת האימים של ימי הילדות, לאחר שוויתר על עיוור הילד, פירק קופליוס את ידיו ורגליו של הילד לניסיון, כלומר נהג בו כפי שמכונאי נוהג בבובה. תו מוזר זה, החורג לגמרי ממסגרת התיאור של איש החול, מכניס למשחק גורם חדש של מקבילה לסירוס; אבל הוא מצביע גם על הזהות הפנימית של קופולה עם יריבו בעתיד, המכונאי ספלנצני, ומכין אותנו לפירוש של אולימפיה. בובה ממוכנת זו אינה יכולה אלא להיות מימוש עמדתו הנשית של נתנאל כלפי אביו בימי ילדותו המוקדמים. הרי אבותיה – ספלנצני וקופולה – אינם אלא מהדורה מחודשת, התגשמות מחדש של זוג אבותיו של נתנאל; הצהרתו של ספלנצני שהאופטיקאי גנב את עיניו של נתנאל כדי לקבען בבובה, הצהרה שאלמלא כן נותרת סתומה, מובנת כך כהוכחה לזהותם של נתנאל ואולימפיה. אולימפיה היא כביכול תסביך של נתנאל שהשתחרר ממנו ומופיע לפניו כדמות; השליטה של תסביך זה בנתנאל מוצאת את ביטויה באהבתו הכפייית, המטורפת, לאולימפיה. אנו רשאים לכוונת אהבה זו אהבה נרקיסיסטית, ומבינים שמי שנשבה בה מתנכר למושא האהבה הממשי. עד כמה נכון הדבר מבחינה פסיכולוגית שהנער המקובע באביו על ידי תסביך הסירוס איננו מסוגל לאהוב אישה מראות אנליזות רבות של חולים, שתוכנן אמנם פנטסטי פחות, אך לא עצוב פחות מסיפורו של הסטודנט נתנאל.

את "א הופמן היה פרי נישואים אומללים. כשהיה בן שלוש נפרד אביו ממשפחתו הקטנה ולא התאחד עמה שוב לעולם. לפי אסמכתות שגריסבך (E. Griesbach) מצרף להקרמה הביוגרפית לכתבי הופמן, היה היחס לאב נקודה כאובה תמיד בחיי הרגש של הסופר.

היינו מעזים אפוא לומר שמקור האלביתי שבאיש החול הוא בחרדה של תסביך הסירוס הילדותי. אך מרגע שצץ הרעיון להידרש לגורם ינקותי כזה בהתהוותה של התחושה האלביתית, אנו נדחפים לנסות ולהביאו בחשבון כמקור גם בדוגמאות אחרות של האלביתי. ב"איש החול" נמצא גם המוטיב שינטש הדגיש, מוטיב הבובה שרוח חיים בה לכאורה. על פי מחבר זה, תנאי מוצלח במיוחד ליצירת תחושות אלביתיות הוא כאשר מתעוררת אי-ודאות אינטלקטואלית שמא משהו חי או חסר חיים, או כאשר חסר החיים מדמה את עצמו יתר על המידה אל החי. אבל דווקא שעה שאנו מדברים על בובות איננו רחוקים כמוכן מהילדותי. אנו נזכרים שבמשחקיהם המוקדמים ילדים כלל אינם מבחינים בחדות בין החי לחסר החיים והם אוהבים במיוחד לטפל בבובה כביצור חי. ואכן, אנו שומעים מדי פעם מפי מטופלת שבגיל שמונה עוד הייתה משוכנעת שאם תתבונן בבובותיה בצורה מסוימת, במבט חודר עד כמה שאפשר, הן תתעוררנה לחיים. קל אפוא להוכיח את קיומו של הגורם הינקותי גם כאן; אך במקרה של איש החול מדובר באופן מוזר בהערה של חרדת ילדות ישנה, ואילו במקרה של התעוררות הבובה לחיים לא מדובר כלל בחרדה – הילדה לא פחדה כלל מבובה חיה, אולי אפילו חפצה בכך. מקור התחושה של האלביתי כאן לא יהיה אפוא חרדת ילדות אלא משאלת ילדות, או אולי אפילו אמונת ילדות בלבד. דומה שיש כאן סתירה; אפשר שאין זו אלא רב-גונית שתסייע להבנתנו בהמשך.

את "א הופמן הוא אלוף האלביתי בספרות, שאין לו מתחרים. הרומן שלו שיקויי השטן (*Die Elixire des Teufels*) מגלה צרור שלם של מוטיבים שהיינו חפצים לייחס להם את רשמו האלביתי של הסיפור. תוכן הרומן עשיר ומסובך מכדי שאפשר יהיה להעז ולסכמו. בסוף

הספר, כאשר כל קישורי העלילה שנמנעו מהקורא במהלך הסיפור מובאים לפניו בדיעבד, התוצאה איננה הארת עיניו אלא בלבולו המוחלט. הסופר ערם יותר מדי דברים דומים; הרושם הכללי איננו סובל מכך, אבל ההבנה סובלת. עלינו להסתפק בליקוט המוטיבים הבולטים ביותר מבין אלה שרשמם אלביתי כדי לבדוק אם גם את מקורם אנו רשאים לייחס לינקותי. אלה הם המוטיבים של הכפילות בכל דרגותיה ומופעיה, כלומר דמויות שיש להבינן כזוהות בגלל מראן הזהה, ויחס זה מועצם על ידי תהליכים נפשיים אשר מדלגים מהדמות האחת לאחרת – מה שהיינו מכנים בשם טלפתיה – כך שהאחת שותפה לדיעתה, להרגשתה ולחוייתה של האחרת; אדם מזדהה עם אדם אחר, כך שהוא מתבלבל ביחס לאני שלו או מציב את האני הזר במקום האני העצמי; כלומר, לפנינו הכפלת-אני, פיצול-אני, החלפת-אני – ולבסוף, החזרה המתמדת של אותו הדבר,¹² החזרה של אותם תווי פנים, אותן תכונות, אותם גורלות, אותם פשעים, אפילו חזרתו של אותו שם במשך כמה וכמה דורות עוקבים.

מוטיב הכפיל זכה לדיון מעמיק מאת אוטו ראנק, בעבודה בעלת שם זה, הכפיל.¹³ העבודה בודקת את הזיקות בין הכפיל לכבואת הראי והצל, לרוח המגן, לתורת הישארות הנפש ולפחד המוות, אך זורה גם אור בהיר על תולדות התפתחותו המפתיעה של המוטיב. שכן הכפיל היה במקורו ביטוח נגד שקיעת האני, "הכחשה נמרצת של כוח המוות" לפי ראנק, והנשמה "בת האלמוות" הייתה כנראה כפילו הראשון של הגוף. ליצירת הכפלה כזאת כהתגוננות מפני

12. [ביטוי זה מזכיר את דבריו של ניטשה (למשל, חלקו האחרון של כה אמר זרתוסטרא).]

13. O. Rank, "Der Doppelgänger", *Imago*, vol. 3 (1914): 97.

ההשמדה יש מקבילה בלשון החלום, שאוהבת לבטא את הסירוס על ידי הכפלה כפולה ומכופלת של סמל איברי המין; היא זו שהניעה את האמנים בתרבות מצרים העתיקה לצור את דיוקנו של הנפטר בחומר בר קיימא. אבל הדימויים האלה נוצרו על קרקע האהבה העצמית הבלתי מוגבלת של הנרקיסזם הראשוני אשר שולט בחיי הילד כמו בחיי האדם הפרימיטיבי, ועם ההתגברות על השלב הזה משתנים תוויו של הכפיל; הוא הופך ממי שמאבטח את המשך החיים ואת הישארות הנפש למבשרו האלביתי של המוות.

דימוי הכפיל איננו שוקע בהכרח עם חלוף הנרקיסזם הראשוני הזה; שכן הוא יכול לשאוב תוכן חדש משלבי ההתפתחות המאוחרים יותר של האני. אט אט נוצרת באני רשות מיוחדת אשר מסוגלת להציב את עצמה לעומת שאר האני ותפקידה לשמש את ההתבוננות העצמית והביקורת העצמית, רשות הפועלת כצנזורה נפשית ותודעתנו לומדת להכירה כ"מצפון". במקרה הפתולוגי של השיגעון של היות-מושאל-להתבוננות, רשות זו מבודדת, מתפצלת מן האני, וכך הרופא יכול להבחין בה. העובדה שיש רשות כזאת, אשר יכולה לנהוג בשאר האני כבאובייקט, היינו שיש לאדם הכושר להתבונן בעצמו, מאפשרת למלא את דימוי הכפיל הישן בתוכן חדש ולייחס לו דברים מסוימים, לייחס לו בראש ובראשונה את כל מה שנראה לביקורת העצמית כשייך לנרקיסזם הקדמוני הישן שכבר התגברו עליו.¹⁴

14. אני סבור שכאשר המשוררים אומרים ששתי נשמות שוכנות בלב האדם, וכאשר אנשי הפסיכולוגיה הפופולרית מדברים על פיצול האני באדם, מרחף לנגד עיניהם הפיצול הזה בין הרשות המבקרת לשאר האני, אשר שייך לפסיכולוגיית האני, ואין הם חושבים על הפיצול בין האני למודחק הלא מודע, שהתגלה על ידי הפסיכואנליזה. ההבדל אמנם מיטשטש על ידי העובדה שבין החומרים שנדחים על ידי ביקורת האני נמצאים בראש

אך לא רק תוכן זה, הנתעב בעיני ביקורת האני, יכול להסתפח לכפיל, אלא גם כל האפשרויות לעצב את הגורל שלא מומשו, שהפנטזיה מבקשת להיאחז בהן עדיין, וכל שאיפות האני שמחמת נסיבות חיצוניות שליליות לא יכלו לצאת אל הפועל, וכן כל הכרעות הרצון המדוכאות שעוררו בנו את אשליית הרצון החופשי.¹⁵

אבל אחרי שהתבוננו כך במוטיבציה הגלויה של דמות הכפיל, עלינו לומר לעצמנו: שום דבר מכל זה אינו מסביר לנו את הדרגה הגבוהה היוצאת מן הכלל של האלכיתיות האחוזה בה, ומתוך ידיעותינו על תהליכי הנפש הפתולוגיים רשאים אנו להוסיף שדבר מהתוכן הזה אינו יכול להסביר את מאמצי המגננה, המשליכים את הכפיל החוצה מתוך האני כמשהו זר. מן הסתם אופיו של האלכיתיות אינו יכול אלא לנבוע מהעובדה שהכפיל הוא יציר השייך לימיה הקדמונים של הנפש, ימים שכבר התגברנו עליהם, שבהם, אגב, הייתה לו משמעות ידידותית יותר. הכפיל הפך לתמונת אימים, כשם שהאלים הופכים לדמונים לאחר נפילת דתם (Heine, Die Götter im Exil [היינה, האלים בגלות]).

קל להעריך את הפרעות האני האחרות שהופמן משתמש בהן על פי הדגם של מוטיב הכפיל. במקרה שלהן מדובר בחזרה אל

ובראשונה צאצאים של המודחק פרויד כבר תיאר בהרחבה את הרשות המבקרת הזאת בחלק השלישי של מסתו הצגת הנרקסיזם (1914); אחר כך הרחיב את המושג, תחילה ל"אידיאל האני" בפרק ה-11 של הפסיכולוגיה של ההמון (1921), ואחר כך ל"על-אני", בפרק השלישי של האני והסתם (1923).

15. ביצירתו של אורס הסטודנט מפראג (H. H. Ewers, *Der Student von Prag*), שהייתה נקודת המוצא למחקרו של ראנק על הכפיל, הבטיח הגיבור לאהובתו שלא יהרוג את יריבו בדו-קרב. אך בדרכו לזירת הדו-קרב הוא פוגש את הכפיל שכבר הרג את יריבו.

שלבים מסוימים בתולדות התפתחותה של תחושת האני, בנסיגה לזמנים שבהם האני לא התבדל עדיין בחדות מהעולם החיצוני ומהאחרים. אני סבור שהרושם האלכיתי חב את קיומו גם לגורמים אלה, אף על פי שלא קל לברור ולהפריד את חלקם ברושם הזה. אפשר שלא כל אחד יכיר בגורם החזרה של אותו הדבר כמקור לתחושת האלכיתיות. לפי תצפיותי אין ספק שבתנאים מסוימים ובצירוף לנסיבות מסוימות, מעוררת החזרה הרגשה כזו, שגם מזכירה את חוסר האונים של מצבי חלום אחדים. כאשר בשעות החמות של אחר צהריים אחד שוטטתי ברחובותיה הבלתי מוכרים והריקים של עיירה איטלקית קטנה, נקלעתי לסביבה שלא יכול היה להיות לי ספק ממושך באשר לאופייה. רק נשים מפורכסות ניתן היה לראות בחלונות הבתים הקטנים, ונחפזתי לעזוב את הרחוב הצר בפנייה הקרובה. אך אחרי שזמן-מה שוטטתי כה וכה ללא מדריך, מצאתי את עצמי לפתע באותו רחוב עצמו, שעכשיו התחלתי לעורר בו תשומת לב, והתרחקותי המהירה לא הביאה אלא לכך שבדרכי עקיפין חרשות נקלעתי לשם בשלישית. אבל אז אחזה בי תחושה שאיני יכול אלא לכנותה אלכיתית, ושמחתי שלאחר שוויתרתי על מסעות תגלית נוספים מצאתי את דרכי חזרה אל הכיכר שעזבתי זמן קצר קודם לכן. מצבים אחרים שהחזרה שלא-במתכוון משותפת להם ולמצב שזה עתה תיארתי, אך בנקודות אחרות הם נבדלים ממנו לחלוטין, מעוררים גם הם ככל זאת תחושה של אין-אונים ואלכיתיות. כך למשל כאשר להפתעתנו אנו נקלעים לערפל ביער, בהרים, תועים בדרך, ולמרות כל מאמצינו למצוא שביל מסומן או דרך מוכרת אנו חוזרים שוב ושוב למקום מסוים שאנו מזהים בגלל צורתו המסוימת. או כאשר אנו משוטטים בחדר חשוך ולא מוכר כדי למצוא את הדלת או את מתג החשמל ותוך כדי נתקלים בפעם האלף באותו רהיט; אמנם, על ידי הפרזה

כאן אינני יכול אלא לרמוז כיצד יש לחזור אל חיי הנפש הילריים ולהתחקות שם על שורשי התחושה האלביתית שחזרה מסוג זה מעוררת, ועליי להפנות את הקוראים לעבודה המוכנה כבר על שולחני, שבה ניתן תיאור מפורט, אף כי בהקשר אחר.¹⁹ לאמור, ניתן לזהות כורח לחזרה הנובע מריגושי הדחפים ושולט בלא-מודע הנפשי, כורח התלוי כנראה בעצם טבעם של הדחפים, החזק דיו כדי לגבור על עקרון העונג, שמעניק לצדדים מסוימים של חיי הנפש אופי דמוני, אשר מתבטא עדיין בבהירות רבה בשאיפותיו של הילד הקטן ושולט בחלק ממהלך הפסיכואנליזה של האדם הנורוטי. כל ההסברים שלעיל מכשירים את הקרקע לסברה שכל מה שעשוי להזכיר את הכורח הפנימי הזה לחזרה יורגש וייחווה כאלביתי.

אך עתה, דומני, הגיעה השעה לפנות מעם הזיקות הללו, שמכל מקום קשה להעריכן, ולחפש אחר מקרים של האלביתי שאינם מוטלים בספק, מקרים שמניתוחם אנו רשאים לצפות להכרעה סופית באשר לתוקפה של השערתנו.

בטבעתו של פוליקרטס²⁰ מסב האורח את פניו בחלחלה מפני מארחו מכיוון שהוא מגלה שכל משאלה של הידיד מתמלאת מיד, כל חשש מפני הגורל מבוטל באופן מידי. המארח הופך בעיניו "אלביתי" ומאיים. הדברים שהוא עצמו אומר, שהאדם המאושר מדי צריך לחשוש מקנאת האלים, נראים לנו סתומים לפי שעה, מובנם לוט במיתולוגיה. נברור לנו אפוא דוגמה אחרת מתוך

19. [תיאור זה, במעבר לעקרון העונג (1920), הופיע שנה מאוחר יותר. המופיעים השונים של "הכורח לחזרה" שהוזכרו לעיל מתוארים בפירוט בפרקים ב' וג' של אותה מסה.]
20. [שילר לקח את החומר ליצירה זו מספרו הגדול של ההיסטוריון היווני הרודוטוס, ההיסטוריה.]

גרוטסקית, הפך מרק טוויין מצב זה למצב קומי שאי-אפשר לעמוד בפניו.¹⁶

גם במקרה של שורת התנסויות אחרת אנו מזהים ללא קושי שרק הגורם של החזרה שלא-במתכוון הוא שהופך דבר-מה תמים בדרך כלל למשהו אלביתי, והוא שכופה את הרעיון של גזרת גורל שאין להימלט ממנה היכן שבנסיבות אחרות היינו מדברים על "מקרה" בלבד. כך, למשל, אנו חווים מן הסתם בשוויון נפש את העובדה שכאשר מסרנו את מעילנו במלתחה קיבלנו מספר מסוים, נניח 62, או שהתא שהוקצה לנו באונייה נושא את המספר הזה. אבל רושם זה משתנה כאשר שני אירועים שהם חסרי חשיבות לעצמם מתקרבים זה לזה כך שהמספר 62 ניצב לפני האדם כמה פעמים באותו יום; על אחת כמה וכמה אם עוד מתגלה אחר כך שכל מה שמסומן על ידי מספר – כתובות, חדרי מלון, קרונות רכבת וכדומה – נושא שוב ושוב את אותן ספרות, לפחות כמרכיב של אותו מספר. אנו חשים זאת כ"אלביתי", ומי שאיננו מחוסן נגד פיתויי האמונות התפליות ימצא שהוא נוטה לייחס משמעות נסתרת לחזרה עיקשת זו של מספר אחד, אולי לראותו כרמז לשנים שנקצבו לו.¹⁷ וכיוצא בזה, אם אדם עוסק כרגע בחקר כתביו של הפיזיולוג הידוע א' הרינג (E. Hering), ובהפרש של כמה ימים הוא מקבל מכתבים משתי מדינות שונות, משני אנשים בשם הרינג, בעוד שמעולם לא היה לו כל קשר עם אנשים בשם כזה קודם לכן. חוקר טבע בעל שאר רוח נטל על עצמו לאחרונה לנסות ולהכפיף התרחשויות מעין אלה לחוקים שבעזרתם אמורה הייתה התחושה האלביתית להתבטל. אינני מעז להכריע אם עלה הדבר בידו.¹⁸

16. [Mark Twain, *A Tramp Abroad*]
17. [שנה לפני כן, ב-1918, מלאו לפרויד 62 שנים.]
18. P. Kammerer, *Das Gesetz der Serie*, Wien, 1919

נסיבות צנועות הרבה יותר: בסיפור המחלה של איש הסובל מנוירוזת כפייה²¹ סיפרתי שהחולה הזה שהה פעם במכון לריפוי במים ושהוטב לו שם מאוד. אלא שהוא היה פיקח דיו כדי לא לייחס את ההצלחה הזאת לכוחם המרפא של המים אלא למיקומו של חדרו, שהיה סמוך לחדרה של מטפלת חביבה. כאשר הגיע לאותו מכון בפעם השנייה שב וביקש את אותו חדר אך נאלץ לשמוע שהוא כבר תפוס על ידי אדון זקן, וביטא את מורת רוחו על כך במילים: שיפּהו השבץ על כך. ואכן, שבועיים אחר כך לקה אותו זקן בשבץ. למטופל שלי הייתה זו חוויה "אלביתית". הרושם האלביתי היה מן הסתם חזק עוד יותר אילו חלף פרק זמן קצר יותר בין אותה התבטאות לבין התקרית, או אילו יכול היה המטופל לדרווח על מספר רב של חוויות דומות כאלה. למעשה לא חסרו לו אישורים לכך, ולא לו בלבד; כל הלוקים בנוירוזת כפייה שחקרתי ידעו לספר על מקרים מקבילים משלהם. מעולם לא הביעו פליאה על כך שתמיד פגשו את האדם שעליו בדיוק חשבו באותו רגע – אולי אף לאחר הפסקה ארוכה; באופן קבוע נהגו לקבל מכתב מחבר בבוקר אם בערב הקודם אמרו: אבל ממנו כבר לא שמענו זמן רב, ומקרי אסון או מוות – במיוחד – התרחשו רק לעתים נדירות בלי שזמן־מה לפני כן חלפו במוחם. הם נהגו לבטא מצב עניינים זה באופן צנוע ביותר כשטענו שיש להם "תחושה מוקדמת" ש"לרוב" מתממשת.

אחת הצורות הנפוצות ביותר, האלביתיות והמצמררות ביותר של האמונה התפלה היא החרדה מפני "עין הרע", שנדונה ביסודיות בספרו של רופא העיניים מהמבורג, ס' זליגמן.²² דומה שהמקור

21. "Bemerkungen über einen Fall von Zwangsneurose", 1909 [הכוונה לתיאור המקרה של איש העכברושים].

22. S. Seligmann, *Der böse Blick und Verwandtes*, Berlin, 1910-1911

שממנו שואבת חרדה זו הובן תמיד כהלכה. מי שכבעלותו דבר יקר ובכל זאת שברירי חושש מפני קנאתם של האחרים ומשליך עליהם את הקנאה שהיה חש הוא עצמו במקרה ההפוך. ריגושי לב כאלה מוסגרים דרך המבט גם אם נמנעים מלתת להם ביטוי במילים, וכאשר מישהו מתבלט מבין האחרים על פי סימני היכר בולטים ובלתי רצויים במיוחד, נוטים לייחס לו קנאה שעוצמתה אף עלולה לצאת מן הכוח אל הפועל. חוששים אפוא מכוונה נסתרת להזיק, ועל פי סימנים מסוימים מניחים שלרשות הכוונה עומד גם הכוח.

הדוגמאות האחרונות של האלביתי שהוזכרו תלויות בעיקרון שבעקבות יוזמתו של אחד המטופלים²³ כיניתי בשם "יכולת-הכול של המחשבות". איננו יכולים אפוא לטעות בקרקע שעליה אנו עומדים. ניתוח המקרים של האלביתיות החזיר אותנו לתפיסת העולם הישנה של האנימיזם, שהצטיינה באכלוס העולם בנשמות של בני אדם, בהערכה המופרזת של התהליכים הנפשיים של האדם עצמו, ביכולת-הכול של המחשבות ובטכניקה של המאגיה המתבססת עליהן, בייחוס כוחות כישוף מדורגים בקפידה לאנשים זרים ולעצמים (מאנה, *Mana*), ובכל אותן יצירות שהנרקיסזם הבלתי מוגבל של אותו שלב התפתחות מעמיד כדי להגן על עצמו מפני הסתירות שאין לטעות בהן שהמציאות מציבה. דומה שאנו כולנו, בהתפתחותנו האישית, עברנו שלב מקביל לאנימיזם הזה של האדם הפרימיטיבי, שאצל איש מאתנו הוא לא חלף בלי להותיר שיירים ועקבות המסוגלים לבוא לידי ביטוי, ושכל מה שנראה לנו היום "אלביתי" ממלא תנאי זה של מגע בשיירי פעילות נפשית אנימיסטית המעורר אותם לידי ביטוי.²⁴

23. [אותו לוקה בנוירוזה כפייתית שהוזכר זה עתה הוא "איש העכברושים".]

24. לעניין זה השווה את החלק השלישי, "אנימיזם, מאגיה וכולי-יכולתן של

מכיוון שכאן האלביתי מעורב מדי במעורר החלחלה, ובחלקו אף מכוסה על ידו. אבל כמעט בשום תחום אחר לא השתנו חשיבתנו והרגשתנו כה מעט מקדמת דנא כמו ביחסנו אל המוות – הישן נשמר היטב כל כך תחת מעטה דק. שני גורמים מסבירים היטב קפיאה זו על השמרים: עוצמתן של התגובות הרגשיות הראשוניות שלנו [למוות] ואי-הוודאות של הידע המדעי שלנו. הביולוגיה שלנו איננה מסוגלת להכריע עדיין אם המוות הוא גורלו ההכרחי של כל יצור חי או שמא הוא תקרית קבועה אך ניתנת למניעה במהלך החיים.²⁵ אמנם המשפט "כל האנשים הם בני תמותה" מככב בספרי הלימוד של תורת ההיגיון כדוגמה לטענה כללית, אך אין הוא מתקבל על דעתו של איש, והלא-מודע שלנו איננו מקצה היום מקום נרחב לדימוי של הכיליון העצמי יותר מאשר בימים עברו.²⁶ הדתות חולקות עדיין על משמעות העובדה שאין-להכחישה של המוות הפרטי ומאריכות את הקיום אל מעבר לקץ החיים; רשויות המדינה סבורות שלא תהיינה מסוגלות לשמר את הסדר המוסרי אם תוותרנה על תיקון החיים על פני האדמה על ידי הבטחת עולם-שמעבר טוב יותר; על לוחות המודעות בערים הגדולות שלנו מתפרסמות הרצאות המבקשות ללמדנו כיצד אפשר לתקשר עם נשמות המתים, ואין להכחיש שרבים מבין טובי השכל וחדרי התבונה שבאנשי המדע, בעיקר עם התקרב קץ חייהם שלהם, טענו שאין מחסור באפשרויות להתקשרות כזו. הואיל ובנקודה זו כמעט כולנו חושבים עדיין כמו הפראים, אין פלא שהחרדה הפרימיטיבית מהמתים עודנה עזה כל כך גם אצלנו ונכונה להתבטא בכל עת

כאן המקום לשתי הערות שבהן אני מבקש להניח את תמצית עניינינו של מחקר קטן זה. ראשית, אם התיאוריה הפסיכואנליטית צודקת בטענתה שכל אָפֶקט של התעוררות רגשית, מכל סוג שהוא, הופך לחרדה על ידי הרחקה, כי אז צריכה להימצא קבוצה בתוך מקרי החרדה שלגביה ניתן להראות שהחרדה הזאת היא משהו מודחק שחזר. סוג זה של חרדה וחשש הוא כנראה האלביתי, ואין זה משנה אם במקורו היה הוא עצמו חֶרְדָּתִי או שמא נישא על ידי אָפֶקט אחר. שנית, אם זה אכן טבעו הנסתר של האלביתי, אזי אנו מבינים את השימוש הלשוני המאפשר לביתי להתגלגל אל האלביתי, שכן אותו אלביתי באמת איננו דבר חדש או זר אלא משהו בחיי הנפש שהנו מוכר ונאמן עלינו משכבר, שרק תהליך ההרחקה הפכו לזר ומנוכר. ההתייחסות להרחקה מבהירה לנו עכשיו גם את ההגדרה של שלינג, שהאלביתי הוא משהו שהיה עליו להישאר מוצנע וחזר והופיע.

כל שנותר לנו הוא לבחון את התוכנה שאליה הגענו בעזרת הסבר של כמה מקרים נוספים של האלביתי.

אנשים רבים רואים את כל מה שקשור למוות, לגוויות, לשובם של המתים, לנשמות מתים ולרוחות קָאלבִיתִי וכמצמרר מכול. הרי ראינו לעיל שכמה לשונות מודרניות כלל אינן מסוגלות לתרגם את הצירוף שבלשונונו "בית אלביתי", אלא על ידי הניסוח העקיף "בית רדוף רוחות". למעשה יכולנו להתחיל את בדיקתנו בדוגמה הזאת של האלביתי, שהיא אולי המובהקת ביותר, אבל לא עשינו זאת

25. [זו הבעיה העיקרית שבה דנה המסה מעבר לעקרון העונג, שפרויד עסק בכתיבתה במקביל לכתיבת המסה הנוכחית.]

26. [בחלק השני של מסתו "מחשבות לעת מלחמה ומוות" (1915) דן פרויד בפירוט רב יותר ביחסו של האדם למוות.]

המחשבות" בספר טוטם וטאבו (1912-1913). שם מופיעה גם ההערה הבאה: "דומה שלרשמים המבקשים לאשר את כול-יכולתן של המחשבות ואת דרך החשיבה האנימיסטית בשעה שתבונתנו כבר הפנתה לאלה עורך מוענק גוון 'אלביתי'".

המוקדמת לגבי כוחות נסתרים כאלה היא זו שהופכת את מפיסטו לאלביתי ומעורר חלחלה כל כך בעינייה של גרטכן:

היא סמוכה ובטוחה שאני מין גאון,
ואולי אף השד בכבודו ובעצמו.²⁹

התחושה האלביתית שמחלת הנפילה והטירוף מעוררים נובעת מאותו מקור. ההדיוט רואה כאן לפניו ביטוי לכוחות שלא שיער את קיומם אצל רעהו, אך אפשר שאת ריגושיהם חש במעורפל בפניות נידחות של אישיותו שלו. בעקביות ובאופן נכון כמעט מבחינה פסיכולוגית ייחסו ימי הביניים את כל מופעי המחלות הללו לפעולתם של השדים. אכן, לא אתפלא לשמוע שהפסיכואנליזה שעוסקת בחשיפת הכוחות הנסתרים האלה הפכה מסיבה זו לאלביתית ומעוררת חלחלה בעיני אנשים רבים. במקרה אחד, כשעלה בידי לרפא, אם כי לא במהירות רבה, נערה שסבלה ממחלה במשך שנים רבות, שמעתי זאת בעצמי מפי אמה שנים רבות לאחר החלמתה של הבת.

איברים מבותרים, ראש כרות, כף יד שנותקה מהאמה כמו באגדה של האוף (Hauff),³⁰ כפות רגליים המרקדות מעצמן כמו בספרו של א' שפר שזכר לעיל, יש בהם משהו אלביתי עד מאוד, בפרט אם כמו בדוגמה האחרונה מיוחסת להם גם פעילות עצמאית. כבר ידוע לנו שרושם אלביתי זה נובע מקרבתנו לתסביך הסירוס. יש מי שהיה מעניק את כתר התחושה האלביתית לרעיון להיקבר חיים בשגגה. אלא שהפסיכואנליזה לימדה אותנו שהפנטזיה המבעיתה

שמשוה נקרה על דרכה. ככל הנראה תלויה בה עדיין המשמעות הישנה שלפיה המת הפך לאויבו של מי שנשאר בחיים ובכוונתו לקחת אותו עמו כעמית בקיומו החדש. בהינתן עמדה בלתי משתנית כזאת כלפי המוות מוטב היה לשאול היכן נותרת ההרחקה שהיא התנאי הנדרש כדי שהחומר הפרימיטיבי יוכל לחזור כמשהו אלביתי ומאיים. אבל התנאי מתקיים גם מתקיים; באופן רשמי אין המכונים משכילים מאמינים עוד בכך שהנפטרים שבים ונגלים לעינינו כנשמות, הם קשרו את הופעתם לתנאים נידחים אשר מתממשים רק לעתים רחוקות, והעמדה הרגשית כלפי המת, שהייתה במקורה דו־משמעית ודו־ערכית ביותר, הוחלשה בשכבות הגבוהות יותר של חיי הנפש והייתה לאדיקות חד־משמעית.²⁷

דרושות עתה עוד השלמות מעטות בלבד, שכן במניית האנימיזם, המאגיה והכישוף, יכולת־הכול של המחשבות, היחס למוות, החזרה שלא־במתכוון ותסביך הסירוס, מיצינו פחות או יותר את היקף הגורמים שהופכים את מעורר החרדה לאלביתי.

אנו מכנים גם אדם חי "אלביתי", מאיים, וזאת כאשר אנו מייחסים לו כוונות זדון. אך בכך אין די; עלינו להוסיף ולומר שכוונותיו אלה להזיק לנו תתמשנה בעזרת כוחות מיוחדים. ה־"Gettore"²⁸ הוא דוגמה טובה לכך; זו הדמות האלביתית הקשורה לאמונה התפלה הרומאנית שאלברכט שפר (Schaeffer) הפך באינטואיציה פיוטית ובהבנה פסיכואנליטית עמוקה לדמות סימפתית בספרו יוסף מונטפורט (Josef Montfort). אבל הכוחות הנסתרים האלה מצייבים אותנו שוב על קרקע האנימיזם. התחושה

27. השוו את החלק השני "הטאבו והאמביוולנטיות" בטוטם וטאבו.

28. [מילולית: ה"משליך" (את מבט העין הרעה, שמשמעו אסון, פגע). הרומן

של שפר (Schaeffer) הופיע ב-1918].

29. [גתה, פאוסט, חלק ראשון, תמונה 16. תרגום: ניצה בן־ארי, הוצאת הספרים

של אוניברסיטת תל אביב, 2006].

30. ["מעשה ביד קטועה"].

את האלביתי. לעתים קרובות קורה שגברים נירוטיים מצהירים שאיברי המין הנשיים מהווים לדידם משהו אלביתי ומעורר חלחלה. אבל האלביתי הזה אינו אלא השער למולדתו (Heimat) הישנה של האדם, למקום שבו כל אחד שהה פעם ובראשונה. יש דבר-שנינה הטוען ש"האהבה היא געגועים הביתה" (*Liebe ist Heimweh*), וכאשר החולם חושב בעודו חולם על מקום או נוף מסוימים: זה מוכר לי, כאן הייתי כבר פעם – רשאי הפירוש להמיר זאת באיברי המין של האם או ברחמה. האלביתי הוא אפוא גם במקרה זה הביתי משכבר, הישן-המוכר מאז. אבל התחילית "אל" ("un") במילה זו היא סימנה של ההרחקה.³¹

הזאת אינה אלא גלגולה של פנטזיה אחרת, שבראשיתה לא הייתה מבעיתה כלל אלא נולדה דווקא מתוך תשוקה מסוימת, כלומר מהפנטזיה של החיים ברחם האם.

נוסיף עוד משהו כללי, שאם נדייק הריהו כבר נכלל בטענותינו על האנימיזם ועל אופני הפעולה הנפשיים שהתגברנו עליהם, אבל בכל זאת דומה שהוא ראוי להדגשה מיוחדת, והכוונה לעובדה שרושם אלביתי נוצר לעתים קרובות ובקלות כאשר הגבול בין הדמיון למציאות מיטשטש, כאשר משהו שעד כה תפסנו כפנטסטי מופיע לפנינו כמציאותי, כאשר הסמל לוקח על עצמו את תפקודו ומשמעותו המלאים של המסומל ועוד כיוצא בזה. על זאת מתבסס גם חלק נכבד של האלביתיות הנודעת לפרקטיקות המאגיות. הגורם הילדי בכך, והוא זה השולט גם בחיי הנפש של האדם הנירוטי, הוא הדגשת היתר של המציאות הנפשית בהשוואה לזו החומרית, קו המתחבר ליכולת-הכול של המחשבות. תוך כדי הבידוד של מלחמת העולם התגלגל לידי גיליון של כתב העת האנגלי *Strand*, אשר בין יצירות אחרות, מיותרות למדי, קראתי בו סיפור על זוג צעיר שעוקר לדירה מרוהטת שבה שולחן בעל צורה מזוהה ותניני עץ מגולפים בו. לפנות ערב היה מתפשט בדירה סירחון אופייני ובלתי נסבל, ובחושך היו בני הזוג נתקלים במשהו וסבורים שהם רואים אותו מחליק במדרגות; בקיצור, אנו אמורים לנחש שבגלל נוכחות השולחן הזה תנינים שדיים רדפו את הבית, או שמפלצות העץ האלה התעוררו לחיים בחשכה, או משהו ברומה לזה. זה היה סיפור תמים למדי, אך רשמו האלביתי הוחש באופן יוצא מן הכלל. לסיים אסופת דוגמאות זו, שלבטח איננה מושלמת עדיין, אביא דוגמה מתוך ההתנסות בעבודה הפסיכואנליטית, שאם איננה נובעת מצירוף מקרים אקראי הריהי מביאה עמה חיזוק יפהפה לתפיסתנו

31. [ראו מסתו של פרויד "השלילה" (1925) ("Die Verneinung").]

זה איננו מעורר רושם אלביתי. מילוי המשאלה המידי בטבעתו של פוליקרטס טובע בנו מן הסתם אותו רושם אלביתי כמו במלך מצרים עצמו. אבל המעשיות שלנו שוקקות משאלות שהתמלאו לאלתר, ועם זאת האלביתי נעדר מהן. ריח המעדנים של נקניק צלוי במעשייה על שלוש המשאלות מפתה את האישה לומר שגם היא חפצה בנקניקיה כזו. חיש קל מונחת זו בצלחתה. בכעסו מבקש הבעל שהנקניק ייִתלה באפה של אותה מהירת לשון. חיש מהר מיטלטל הנקניק מאפה. זה מרשים מאוד, אך כלל וכלל איננו אלביתי ומאיים. המעשייה בכלל מאמצת בגלוי לגמרי נקודת מבט אנימיסטית של מחשבות ומשאלות כול-יכולות, ואף על פי כן לא הייתי יכול לנקוב בשמה של מעשייה אמיתית שבה מתרחש דבר אלביתי כלשהו. שמענו שרושם אלביתי חזק ביותר מתעורר כאשר עצמים דוממים, תמונות, בובות, מתעוררים לחיים, אבל באגדות אנדרסן חיים כלי הבית, הרהיטים, חיילי הברדיל, ואולי אין דבר רחוק מהאלביתי יותר מהן. גם התעוררותו לחיים של הפסל היפה של פיגמליון לא תעורר בנו תחושה אלביתית כהוא זה.

למדנו לדעת שמוות-לכאורה ושובם של מתים לחיים נתפסים בדמיונו כאלביתיים מאוד. אבל דימויים כאלה שגורים מאוד באגדה; מי היה מעז לכנות זאת רושם אלביתי, מאיים ולא נעים, כאשר שלגייה, למשל, שבה ופוקחת את עיניה? גם השבת המתים לחיים בסיפורי הנפלאות, אלה של הברית החדשה למשל, מעוררת רגשות שאין להם דבר עם האלביתי. והרי גם חזרתו שלא-במתכוון של אותו הדבר, זו שהפעילה עלינו רשמים אלביתיים שאינם מוטלים בספק, משמשת לצרכים אחרים שונים לגמרי בשורה של מקרים. כבר התוודענו למקרה אחד שבו היא משמשת אמצעי ליצירת ההרגשה הקומית, ויכולנו להכביר בדוגמאות מסוג זה. פעמים אחרות היא פועלת כחיזוק והדגשה וכיוצא בהם; ונוסף על

כבר במהלך קריאת הדיונים שלעיל התעוררו מן הסתם ספקות בלב הקורא, שעתה תינתן להם האפשרות להתקבץ ולהשמיע את קולם. ייתכן שנכון הדבר שהאלביתי (*das Unheimliche*) הוא הביתי (*das Heimliche-Heimische*) שעבר הדחקה וששב ובקע מתוכה, ושכל מה שהוא אלביתי ממלא תנאי זה. אבל דומה שבחירה כזו של החומר איננה מביאה את חידת האלביתי על פתרונה. ברור שהמשפט שלנו אינו הפיך. לא כל מה שמזכיר רחשי משאלות מודחקים ודרכי חשיבה מראשית חיי הפרט ומקדמת ימי העמים שהתגברו עליהם הוא גם אלביתי בשל כך.

גם אין ברצוננו להתעלם מהעובדה שלכל דוגמה האמורה להוכיח את משפטנו ניתן למצוא דוגמה מקבילה שתסתור אותה. למשל, היד הקטועה במעשייה של האוף "מעשה ביד קטועה" עושה לבטח רושם אלביתי שאת שורשיו גילינו בתסביך הסירוס. אבל בסיפור של הרודוטוס על האוצר של רמפוניטוס משאיר רבי-הגנבים את ידו הקטועה של אחיו בידה של הנסיכה המבקשת להחזיק בידו, וקרוב לוודאי שגם אחרים ישפטו כמוני שמהלך

האלביתית. אנו – או אבות אבותינו הפרימיטיביים – סברנו פעם שהאפשרויות הללו הן מציאות, היינו משוכנעים בממשותם של התהליכים הללו. היום שוב איננו מאמינים בזה, התגברנו על אופן החשיבה הזה אבל אין לנו ביטחון מלא בהכרות החדשות האלה שלנו, האמונות הישנות ממשיכות לחיות בלבנו, אורבות ומצפות לאישור. כעת, ברגע שמתרחש בחיינו דבר־מה שתורם לכאורה לאישורן של האמונות הישנות שנזנחו, אנו מרגישים מאוימים, תחושתנו אלביתית, ולתחושה זו ניתן להוסיף את השיפוט: ובכן, זה בכל זאת נכון שאפשר להרוג את הזולת על ידי משאלה גרידא, אמת היא שהמתים ממשיכים לחיות והם מתגלים לעינינו באותו מקום שבו פעלו לפני כן, וכדומה! לעומת זאת, מי שעקר מלבו את האמונות האנימיסטיות האלה באופן סופי ויסודי לא יחוש תחושה אלביתית מהסוג הזה. המפגש המוזר ביותר בין משאלה למילויה, החזרה החידתית ביותר של חוויות דומות באותו מקום או באותו תאריך, החזיונות המתעתעים ביותר והרחשים החשודים ביותר לא יבלבלו עליו את דעתו, לא יעוררו בו חרדה שניתן יהיה לציינה כחרדה מפני ה"אלביתית". מדובר כאן אפוא במקרה של מבחן המציאות בלבד, בשאלה של המציאות החומרית.³²

32. הואיל והאלביתית הכרוך בכפיל שייך גם הוא לסוגה הזאת, מעניין לגלות מהו הרושם המתעורר במקרה שדיוקן עצמנו הלא־קרוא מופיע לפנינו באופן בלתי צפוי. א' מאך (E. Mach) מדווח על שתי תצפיות כאלה בספרו *Analyse der Empfindungen* (Jena, 1900). במקרה האחד הוא נבהל לא מעט כאשר התברר לו שהפנים שראה הם שלו, ובמקרה השני חרץ משפט מאוד לא מחמיא על הזר־לכאורה שעלה על האוטובוס שלו: "מה זה עולה על האוטובוס הזה, מלמד עלוב כזה". – אני יכול לספר הרפתקה דומה: ישבתי לבדי בתא של קרון השינה, כאשר מפאת טלטול עז מן הרגיל של תנועת הרכבת נפתחה הדלת המוליכה לתא השירותים הצמוד ואדון מזדקן בחלוק שינה, מצנפת נסיעות לראשו, נכנס לתאי. הנחתי שבעוזבו

כך: מניין נובעת האי־נעימות האלביתית של הדממה, של הבדידות, של החשכה? האין הגורמים האלה מצביעים על חלקה של הסכנה בהיווצרות האלביתית, אף על פי שאלה אותן נסיבות שבהן אנו רואים על פי רוב שהילדים מבטאים חרדה? והאם אנו יכולים באמת לזנוח לגמרי את גורם אי־הוודאות האינטלקטואלית, שהלוא הודינו בחשיבותו כיצירת התחושה האלביתית שהמוות מעורר?

עלינו להיות נכונים אפוא להניח שנוסף על התנאים החומרניים שמנינו למעלה ישנם גם גורמים אחרים שקובעים את הופעתה של ההרגשה האלביתית. אפשר היה אמנם לומר שבאותה קביעה ראשונה הושלם העניין הפסיכואנליטי בשאלת האלביתית והשאר דורש כנראה בדיקה אסתטית. אבל בזאת היינו פותחים פתח לפקפוק בהערכה היאותה לתוכנה שהגענו אליה, שהאלביתית, הזר, נובע מהביתית, המוכר, שהודחק.

תצפית אחת יכולה להורות לנו את הדרך לפתרון הספקות האלה. כמעט כל הדוגמאות הסותרות את ציפיותינו נלקחו מתחום הבדיון, הספרות והשירה. באופן הזה אנו נרמזים שעלינו להבחין בין האלביתית שאנו חווים לבין האלביתית שאנו רק מדמים לעצמנו או קוראים עליו.

לאלביתית שאנו חווים תנאים פשוטים הרבה יותר אך הוא כולל פחות מקרים. סבורני שבכל מקרה, ללא יוצא מן הכלל, ניסיון הפתרון שלנו יתאים לו וניתן יהיה לגלות את שורשיו במופך־משכבר שהודחק. אלא שגם כאן עלינו לחלק את החומר על בסיס הבחנה חשובה ומשמעותית מבחינה פסיכולוגית, שאותה נזהה בדרך הטובה ביותר בדוגמאות מתאימות.

נבחר את האלביתית הכרוך ביכולת־הכול של המחשבות, במילוי לאלתר של המשאלות, בכוחות המזיקים הנסותרים, בשובם של המתים. אי־אפשר לטעות בתנאי שמייצר כאן את ההרגשה

הדברים מתרחשים אחרת כשמדובר באלביתי הנובע מתסביכים ילדיים מודחקים, מתסביך הסירוס, מפנטזיית רחם האם וכדומה, אלא שחוויות מציאותיות המעוררות תחושה אלביתית מסוג זה אינן יכולות להיות רבות. האלביתי הקשור לחוויות כאלה שייך ברובו לקבוצה הקודמת [שהוזכרה בפסקה הקודמת], אבל ההבחנה בין השניים חשובה מאוד מבחינה תיאורטית. בתחושה אלביתית הנובעת מתסביכים ילדיים, שאלת המציאות החומרית כלל איננה מובאת בחשבון, המציאות הנפשית באה במקומה. מדובר בהדחקה אמיתית של תוכן כלשהו ובחזרתו של המודחק, לא בביטול האמונה בממשיותו של התוכן הזה. אפשר היה לומר שבמקרה האחד זהו תוכנו של דימוי מסוים שהודחק ואילו במקרה האחר הודחקה האמונה בממשיותו (החומרית) של התוכן הזה. אבל אופן הניסוח האחרון מותח, ככל הנראה, את השימוש במונח "הדחקה" אל מעבר לגבולותיו הלגיטימיים. נכון יותר יהיה להביא בחשבון את ההבדל הפסיכולוגי שניתן לחוש בו כאן ולתאר את מצבן של האמונות האנימיסטיות של בן התרבות כמשהו שהתגברו עליו בצורה מושלמת פחות או מושלמת יותר. מסקנתנו תנוסח אפוא כך: אנו חווים תחושה אלביתית כאשר רושם כלשהו מקים לתחייה תסביכים ילדיים מודחקים, או כאשר אמונות פרימיטיביות שהתגברו עליהן זוכות לכאורה לאישור מחודש. לבסוף, אסור

את תא השירותים הממוקם בין שני התאים, שגה בכיוון והגיע בטעות לתאי, זינקתי ממקומי כדי להעמידו על טעותו, ולמרבה המבוכה התברר לי חיש מהר שהפולש לא היה אלא תמונת דיוקני שנסקפה במראה שבדלת המחברת. זכורני עדיין שהמראָה לא מצא חן בעיני כלל וכלל. במקום להיבהל מן הכפיל, שנינו – מאך ואני – פשוט לא הכרנו אותו ככה. ושמא בכל זאת הייתה העובדה שהוא לא נשא חן בעינינו שריד של תגובה ארכאית אשר חשה את הכפיל כמעורר אי־נוחות אלביתית?

שהעדפתנו את הטיפול הממצה והתיאור השקוף תמנע מאתנו להכיר בכך שבמציאות לא תמיד ניתן להפריד הפרדה חדה בין שני סוגי האלביתי שהעמדנו כאן. אם ניתן דעתנו על כך שהאמונות הפרימיטיביות קשורות באופן ההדוק ביותר בתסביכים הילדיים ולמעשה אפילו נטועות בהם, לא נתפלא כל כך על טשטוש התיחום ביניהם.

האלביתי הכרוך בבדיון – בפנטזיה ובפיוט – ראוי למעשה לעיון נפרד. בראש ובראשונה זהו תחום עשיר הרבה יותר מזה של האלביתי הכרוך בחוויות מציאותיות, הוא מכיל את כל אותן חוויות ונוסף עליהן עוד דברים רבים אחרים שאינם מתרחשים בתנאי המציאות. לא ניתן להעביר את הניגוד בין המודחק לבין מה שהתגברו עליו אל האלביתי שבפיוט ללא שינויים והתאמות מעמיקות, שכן הנחת היסוד אשר מעניקה לתחום יצירות הדמיון את תוקפן היא שהן פטורות ממבחן המציאות. התוצאה, הנשמעת כפרדוקס, היא שהרבה ממה שמופיע בפיוט ואיננו אלביתי היא אלביתי אילו התרחש בחיים, ושכפיוט קיימות אפשרויות רבות להשיג רושם אלביתי שפְּטָלוּת במציאות.

עם החירויות הרבות של יוצר הבדיון נמנית גם זו המתירה לו לבחור כרצונו את העולם שהוא מתאר, כך שיעלה בקנה אחד עם העולם המוכר לנו או שירחק ממנו באופן כלשהו. אנו הולכים בעקבותיו בכל מקרה. עולם המעשייה, למשל, נטש את קרקע המציאות מלכתחילה והודה בגלוי שהוא מקבל על עצמו את האמונות האנימיסטיות. מילויי משאלה, כוחות נסתרים, יכולת-הכול של המחשבות, החייאת המתים, שהנם שגורים למדי במעשיות, אינם יכולים לעורר בהן רושם אלביתי שכן, כפי שראינו, כדי שתיווצר ההרגשה האלביתית עלינו להיות חלוקים בדעתנו לגבי האפשרות שמא אותו משהו שאיננו ראוי שנאמין

הוא מרמה אותנו בהבטיחו לנו מציאות רגילה בעודו חורג בכל זאת מעבר לה. אנו מגיבים למעשי הכדיון שלו כמו שהיינו מגיבים להתנסויות שלנו עצמנו; כאשר אנו מגלים את ההונאה כבר מאוחר מדי, האמן כבר השיג את מטרתו, אבל עליו להודות שהשפעתו לא הושגה במלואה. נותרת אצלנו תחושה של אי שביעות רצון, מעין תרעומת על ניסיון ההונאה, כמו זו שחשתי במיוחד לאחר שקראתי את סיפורו של שניצלר "הנבואה"³³ ויצירות דומות המפלטות עם המופלא. לרשותו של הסופר עומד אז עוד אמצעי אחד שבאמצעותו הוא יכול למנוע התקוממות זו שלנו ובה בעת לשפר את התנאים להשגת מטרתו. הוא יכול, במשך זמן רב, לא לאפשר לנו לגלות מהן למעשה הנחות היסוד שבחר לעולם המדומיין שלו, או שהוא יכול להתחמק עד הסוף, בתחכום ובעורמה, מהבהרה מכרעת כזאת. אבל בסך הכול מתממש כאן המקרה שהזכרנו קודם, שהכדיון יוצר אפשרויות חדשות של הרגשת האלבית שאינן מתקיימות במציאות.

אם נדייק, כל הרב-גונית הזאת נוגעת רק לאלבית שעולה מתוך מה שהתגברנו עליו. האלבית אשר נוצר מתסביכים מורחקים עמיד יותר, הוא נותר אלבית בספרות בדיוק כמו בחיים – בכפוף להסתייגות אחת. האלבית האחר, זה שנובע ממה שהתגברנו עליו, משמר את אופיו בחיים וגם בספרות ובשירה אשר מציבות את עצמן על קרקע המציאות הממשית, אך יכול להיפגם בעולמות הכדויים שהאמן בורא.

מובן שההערות שלעיל אינן ממצות את החירויות ועמן זכויות היתר שיש לאמן המשורר לגרום להרגשה אלביתית בכדיון או לבלום אותה. בדרך כלל אנו נוהגים כלפי ההתנסות במציאות

³³ Schnitzler, "Die Weissagung"

בו וכבר התגברנו עליו בכל זאת מתקיים במציאות, וזו שאלה שהנחות היסוד של המעשייה מורידות כליל מהפרק. המעשייה, שסיפקה לנו את רוב הדוגמאות הסותרות את הפתרון שלנו לשאלת האלבית, מממשת כך את המקרה הראשון שהזכרנו, היינו שדברים רבים שאינם מעוררים הרגשה אלביתית בתחום הכדיון, אילו התרחשו במציאות היה רישומם אלביתי בעליל. לכך נוספים עוד כמה גורמים הקשורים במעשייה שניגע בהם בקצרה בהמשך.

כאימוץ ישויות רוחניות נשגבות יותר, שדים או רוחות מתים, יכול אמן הלשון לברוא לו גם עולם פנטסטי פחות מעולם המעשייה, אך נבדל בכל זאת מעולם המציאות. האלבית שיכול היה לדבוק ביצורים האלה מתבטל כל עוד הם תחומים במסגרת הנחות היסוד של המציאות הפואטית הזאת. הנשמות בתופת של דנטה או הרוחות המופיעות בהמלט, מקבת ויוליוס קיסר של שקספיר עלולות להיות קודרות ומבעיתות, אך ביסודו של דבר אינן אלביתיות ומאיימות יותר מעולם האלים העליון של הומרוס. אנו מתאימים את שיפוטנו לתנאי המציאות הכדויה של האמן ומתייחסים לנשמות, רוחות ושדים כאילו היו ישויות בעלות זכויות, תקפות לגמרי, כמונו עצמנו בעולם הממשי. גם זהו מקרה שבו ההרגשה הלא-נוחה, האלביתית, נחסכת מאתנו.

שונה הדבר כאשר האמן מציב את עצמו לכאורה על קרקע המציאות הרגילה. או אז הוא מאמץ גם את כל התנאים התקפים להיווצרות ההרגשה האלביתית בהתנסות שבמציאות, וכל מה שפועל כאלבית בחיים פועל כך גם ביצירה. אך במקרה זה יכול האמן להעצים ולהכפיל את האלבית הרבה מעבר למידה האפשרית במציאות, בהביאו אירועים שכמותם לא היינו חווים במציאות כלל או רק לעתים נדירות. אז הוא מסגיר אותנו במידה מסוימת לידי האמונות התפלות שסברנו שכבר התגברנו עליהן,

בסבילות של יישוב דעת וכפופים להשפעת העולם החומרי. לעומת זאת אנו נתונים להדרכתו של המשורר באופן מיוחד במינו; בעזרת האווירה שלתוכה הוא מעתיק אותנו, בעזרת הציפיות שהוא מעורר בנו, הוא יכול להסיט את מהלכי רגשותינו ממטרה אחת לאחרת ולהפיק מאותו חומר עצמו רשמים מסוגים שונים מאוד. כל זה ידוע מזמן, והאסתטיקנים המוסמכים דנו בכך ביסודיות. אנו הובלנו לתחום מחקר זה שלא בכוונה של ממש, כשנכנענו לפיתוי להבהיר את הסתירה בין דוגמאות מסוימות לבין טענתנו על שורשיו של האלביטי. לכן ברצוננו לשוב גם אל דוגמאות אחדות כאלה.

שאלנו קודם מדוע הירד הקטועה באוצר של רמפזניטוס איננה מפעילה הרגשה אלביתית כמו למשל זו שבסיפורו של האוף "מעשה ביד קטועה". השאלה נראית לנו עתה משמעותית יותר מכיוון שזיהינו את העמידות הגדולה יותר של האלביטי שמקורו בתסביכים מורחקים. קל להשיב. התשובה תהיה שבסיפור זה איננו מוכוונים לרגשותיה של הנסיכה אלא לערמומיותו העדיפה של "רב־הגנבים". ייתכן מאוד שתחושת המאוימות לא נחסכה מהנסיכה – לנו עצמנו האפשרות שהתעלפה נראית סכירה, אבל איננו חשים כל הרגשה אלביתית מכיוון שאיננו מעמידים את עצמנו במקומה אלא במקומו. במצב עניינים אחר נחסך מאתנו הרושם האלביטי במהתלה של נסטרוי "השסוע",³⁴ כאשר הנמלט, המחזיק עצמו רוצח, רואה את רוחו המדומה של הנרצח מופיעה ועולה לפניו מתוך כל דלת־מלכודת שהוא פותח, וקורא בייאוש: הרי הרגתי רק אחד. לשם מה ההכפלה הנוראה הזאת? אנו מכירים את הנסיבות שקדמו לסצנה הזאת, איננו שותפים לטעותו של "השסוע", ולפיכך הדבר שעבורו הוא אלביטי בעליל פועל עלינו

³⁴ Nestroy, "Der Zerrissene"

כמשהו קומי שאין לעמוד בפניו. אפילו שד "אמיתי" כמו בסיפורו של א' ויילד "הרוח מקנטרוויל",³⁵ נגזר עליו לאבד את כל יומרותיו לעורר הלחלה לפחות, כאשר המחבר חומד לו לצון, מלגלג עליו ולועג לו. עד כדי כך יכולה פעולת הרגשות להיות בלתי תלויה בחומרי התוכן של עולם הבריון. רגשות חרדה, כלומר גם רגשות אלביטיים, אינם אמורים להתעורר כלל בעולם המעשיות. אנו מבינים זאת ולפיכך מתעלמים מההזדמנויות שהן מזמנות, שהיו מאפשרות רגשות כאלה.

על הברידות, השקט והחשכה לא נוכל אלא לומר שהם באמת הגורמים שאליהם נקשרת אצל רוב האנשים חרדת הילדות, שלעולם אינה שוככת לחלוטין. המחקר הפסיכואנליטי התמודד עם השאלה הזאת במקום אחר.³⁶

³⁵ O. Wilde, "Canterville Ghost"

³⁶ [על חרדת הילדים מפני החושך ראו את המסה השלישית בתוך שלוש מסות

על התיאוריה של המיניות.]